

KOMT
TERECT
W·N
ALLES

39

HET RECHT

EN

DE MAATSCHAPPIJ.

UITGAVEN VAN M. N.
EIGENDOM VAN W. N.

HET RECHT

EN

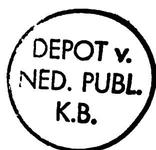
DE MAATSCHAPPIJ

DOOR

Mr. H. J. HAMAKER
Hoogleeraar te Utrecht

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1888

ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

VOORBERICHT.

Het zal nu weldra vijf jaren geleden zijn, dat ik op den dies natalis onzer universiteit, als rector magnificus op mijne beurt tot die taak geroepen, eene redevoering uitsprak over de tegenstelling van de philosophische en de historisch-positieve rechtsopvatting. Binnen den korten tijd van nog geen uur (de publieke opinie ten onzent gunt bij dergelijke gelegenheid den redenaar niet gaarne eene grootere tijdsruimte) had ik toen te zeggen, wat mij over dat onderwerp op het hart lag. Toch smaakte ik de voldoening van verschillende zijden, ook van den kant van hen, die zich met mijne beschouwingen volstrekt niet konden vereenigen, te vernemen, dat het mij gelukt was mijne bedoelingen duidelijk te maken. Enkelen gingen verder en verklaarden mij, dat ik het moeilijke en belangrijke onderwerp niet met duidelijkheid alleen, maar ook met juistheid behandeld had en onder deze enkelen behoorden personen aan wier oordeel ik zeer groote waarde hechtte. Deze goedkeuring wekte mij op mij ook verder met het onderwerp bezig te houden en enkele punten, waarop ik voor mij zelf niet tot voldoende klaarheid gekomen was, nader te onderzoeken en te overdenken. Ik bleef er dus het grootste deel van mijn beschikbaren tijd aan wijden. Maar nu kwam het, gelijk te begrijpen is, weldra zoover, dat hetgeen ik

den 26sten Maart 1884 gezegd had, mij volstrekt niet meer bevredigde. In de hoofdzaak zeer zeker was mijne meening onveranderd, maar als eene volledige en duidelijke uitdrukking van die meening kon ik mijne redevoering niet langer beschouwen. Ik besloot daarom het werk nog eens over te doen, maar nu uitvoeriger en vollediger, in één woord zoo, dat de volle strekking van mijne beschouwingen onmiskenbaar aan den dag zou treden. Uitvoeriger echter, dan dit doel vereischte, wilde ik niet worden; want het was mijn ideaal te schrijven, niet alleen voor rechtsgeleerden, maar voor een ieder, die in algemeene wetenschappelijke vraagstukken, ook al hebben zij juist door hunne algemeenheid, een wijsgeerigen tint, belang stelt, en met een geleerd boek was dat ideaal niet te bereiken.

In de volgende bladzijden bied ik den lezer aan, wat ik ter volvoering van mijn besluit op schrift bracht. Hij zal zien, dat het slechts voorloopige resultaten zijn, waartoe onderzoek en nadenken mij gebracht hebben. Het was dan ook mijn doel niet de vraag te beslissen, maar haar te stellen. Is het mij gelukt haar zoo te stellen, dat het moeilijk geworden is haar uit den weg te gaan, dan ben ik dubbel tevreden.

H. J. H.

INHOUD.

---

deelt haar. — 34. De scheiding tusschen recht en moraal: hare noodzakelijkheid en de wijze waarop zij in de verschillende theorieën gemaakt wordt. — 39. De leer der rechtsbronnen: wet en gewoonte. — 42. De rechtswetenschap als eene leer der rechten en verplichtingen. — 48. Resumtie.

HOOFDSTUK II. blz. 51—126.

Blz. 51. Onderwerp van dit hoofdstuk is het eigenaardig karakter van eene rechtswetenschap, die zich op het andere mogelijke standpunt stelt. Zij is met de eerste niet te vereenigen. — 53. Haar object wordt niet gevormd door de moreele en rechtsbegrippen maar door de maatschappij: doch door welke maatschappij? — 58. Haar gebied strekt zich wijder uit dan dat van de oudere rechtswetenschap: hoe de beperking welke deze zich oplegt te verklaren is. — 64. Het resultaat, dat de rechtswetenschap van het onderzoek der maatschappij verwachten kan. — 66. Opruiming van een bezwaar bestemd om de nieuwe beschouwingswijze reeds dadelijk den pas af te snijden. — 72. Zij verklaart ongedwongen bekende verschijnselen. — 75. Hervormingen van, en zelfs omwentelingen in de maatschappij, ook voor wie haar aanneemt verklaarbaar. — 79. Taak dezer rechtswetenschap is niet redeneering maar beschrijving: zoo o. a. van de verhouding van de overheid tot moraal en recht. — 80. Eene maatschappij zonder overheid denkbaar. — 81. Bij onze Germaansche voorouders heeft eene overheid met publiek gezag zich eerst langzamerhand ontwikkeld. — 82. De rechtspraak behoorde oorspronkelijk niet tot haar taak. — 84. In drieërlei richting strekte zij stuk voor stuk hare zorg over de rechtspraak uit. Zij gaat de rechters benoemen. — 85. Zij laat de vervolging van rechtsovertredingen niet langer uitsluitend aan de belanghebbenden over. —

HOOFDSTUK III. blz. 127—152.

INLEIDING.

Wanneer we het oog vestigen op de handelingen der menschen, bepaaldelijk op hun maatschappelijk leven, op hunne handelingen tegenover andere menschen, dan merken we op, dat iedere afzonderlijke handeling, die we waarnemen, voor ons gevoel het karakter van iets plotselings, iets toevalligs ten eenen male mist. Wat we de menschen zien doen komt ons grootendeels natuurlijk voor en het is ons zoo weinig vreemd, dat we in den regel in staat zijn uit de handelingen der menschen de omstandigheden af te leiden, waarin zij zich bevinden; gelijk omgekeerd de waarneming dezer laatsten ons met vrij veel zekerheid voorspellen doet, hoe er gehandeld zal worden.

Hoe is dit te verklaren? Hoe komt het dat, terwijl elke onzer waarnemingen van 't maatschappelijk leven der menschen slechts een uiterst klein deel daarvan betreft en ons dat uiterst kleine deel doet kennen alleen zooals het was op een enkel oogenblik, alle denkbeeld van toevalligheid, alle gevoel van verwondering ons daarbij ontbreekt? De verklaring is niet moeilijk; zij is daarin te zoeken, dat wij menschen met ons omdragen een

aantal begrippen van menschelijke handelingen, de wetenschap van een aantal regelen van menschelijk doen en laten, een beeld van het maatschappelijk leven in één woord, en dat hetgeen we telkens waarnemen in die begrippen past, onder die regelen valt. Er is overeenstemming tusschen onze afzonderlijke waarneming en het beeld der maatschappij, dat we in onzen geest bezitten. Wat we zien verwondert en schokt ons niet, omdat we het eigenlijk reeds wisten. De mensch is ons, in zijne vijandschappen en vriendschappen, in zijne betrekkingen tot zijn gezin, in zijne contractueele verhoudingen en in die tot de overheid, bekend en juist daarom schijnt ons elke afzonderlijke waarneming zoo natuurlijk en van zelf sprekend. Is dit zoo, en ik vlei mij dat ik op dit mijn uitganspunt althans geen tegenspraak te duchten heb, dan ontstaat een tweede vraag. Van waar die overeenstemming tusschen onze begrippen van het doen en laten des menschen in de maatschappij en de afzonderlijke handelingen? Als geheel toevallig kunnen we haar niet beschouwen en kunnen of willen we dat niet, dan blijft slechts tweeërlei mogelijkheid over. We moeten aannemen, of dat onze begrippen van het doen en laten der menschen in de maatschappij, begrippen waarvan we weten, dat ze niet ons persoonlijk eigendom zijn maar dat we ze met de ons omringende menschen gemeen hebben, de afzonderlijke handelingen voortbrengen, of omgekeerd, dat onze begrippen het gevolg zijn der vele door ons gemaakte waarnemingen van afzonderlijke handelingen. In beide gevallen is de bedoelde overeenstemming evenzeer verklaard. Eene derde verklaring

daarentegen kan ik mij niet denken. De mensch bezit ideëel en van elders een beeld der maatschappij en realiseert het door zijne daden, *of* deze laatsten zijn het voorafgaande en maken in zijnen geest het beeld.

Nu vormen de begrippen van maatschappelijk doen en laten wier bestaan de mensch zich bewust is, met elkander hetgeen men aanduidt met de woorden zedewet, recht, zeden en gebruiken, al datgene met andere woorden dat het onderwerp uitmaakt van de ethische wetenschap. Ik noem het hier en later meestal eenvoudig *recht* en de wetenschap er van *rechts*wetenschap, deels gemakshalve, deels omdat de scheiding die men pleegt te maken tusschen zedewet en recht, het uitvloeisel is van zekere theorieën, wier beschouwingen ik, daar het mij o. a. juist te doen is om het ontstaan en de ontwikkeling van die theorieën te beschrijven, hier niet mag overnemen.

Ik kan derhalve het boven gezegde ook op deze wijze uitdrukken: er is overeenstemming, niet zonder uitzondering maar in de overgroote meerderheid der gevallen, tusschen onze rechtsbegrippen en het maatschappelijk leven der menschen en die overeenstemming is slechts te verklaren door de onderstelling, of dat de eersten de scheppers zijn van het laatste, of dat het laatste de eersten voortbrengt. Wat van de twee waarheid is, valt zoo in eens niet uit te maken, en toch is het een punt van groot gewicht voor onze wetenschap. Haar object, hare methode, haar gansche wezen in één woord, hangt er van af. Het is met het schrijven van deze bladzijden mijn doel dit in het licht te stellen. Het onderwerp

schijnt mij op zich zelf reeds belangrijk. Dubbel belangrijk is het om deze reden. Het komt mij voor dat de rechtsgeleerden, ook diegenen onder hen die zich met de dieperliggende vraagstukken van onze wetenschap bezig houden, zich over het algemeen de tweeërlei mogelijke verhouding tusschen de rechtsregelen en de afzonderlijke handelingen niet bewust zijn. Zij gaan stilzwijgend uit van de eene of van de andere of, beurtelings, van de eene en de andere. Het gevolg is groote onzekerheid omtrent de grondslagen van de wetenschap, spraakverwarring en misverstand van allerlei aard, strijd over haar object, haar doel, haar methode, een strijd die zich openbaart niet slechts bij de behandeling van de meer wijsgeerige leerstukken maar dikwijls ook bij de bespreking van bijzondere onderwerpen. Ja ik durf beweren, dat nagenoeg alle onzekerheid in onze opvattingen omtrent aard en doel, object en methode der rechtswetenschap, eene onzekerheid die naar ik onderstel door velen bij zich zelve zal zijn opgemerkt, en die ons uit de diepzinnige en geleerde werken van de coryfeeën onzer wetenschap te gemoet treedt, dat nagenoeg al die onzekerheid, zeg ik, door deze éene oorzaak wordt teweeggebracht. Het komt mij voor, dat onze wetenschap hare traditioneele eigenschappen ontleent aan de stilzwijgend aangenomen en naar het schijnt het meest voor de hand liggende onderstelling, dat het recht, dit begrip genomen in den ruimen, daar straks aangewezen omvang, de afzonderlijke handelingen voortbrengt; dat aan den anderen kant eene wetenschap, gebouwd op de tweede mogelijke onderstelling, bezig is zich te vormen

en naar boven te dringen, en dat de moeilijkheden, die wij beleven, te wijten zijn aan de botsing tusschen die beide.

Ik houd mij daarom overtuigd, dat het zijn nut moet hebben het punt in quaestie ter sprake te brengen en stel mij voor achtereenvolgens te kenschetsen eene wetenschap gebaseerd op de onderstelling, dat het onze rechtsbegrippen zijn die het maatschappelijk leven voortbrengen *en* een wetenschap gegrond op de onderstelling, dat onze rechtsbegrippen het product zijn van het maatschappelijk leven. Ik zal ten slotte beide onderstellingen plaatsen in het licht eener meer algemeene wijsgeerige beschouwing om zoodoende het groote belang van de vraag nog duidelijker te doen uitkomen en aan te wijzen, waar de beslissing gezocht moet worden.

Ik kom door bovenstaande beschouwingen in verzet tegen de, onderling weer verschillende, wijzen waarop gewoonlijk de tegenstelling tusschen de beide om den voorrang kampende richtingen in de rechtswetenschap wordt opgevat. Duidelijkheidshalve is het misschien goed daarop nog even te wijzen. Men heeft altijd begrepen, dat de beschouwingen der menschen op het stuk van recht daarom zoo uiteenliepen, omdat zij van verschillende grondstellingen of gronddenkbeelden uitgingen. Maar in de aanwijzing van dit verschil is men mijns inziens niet geslaagd. Men heeft wel telkens den vinger gelegd op belangrijke vraagpunten, maar dat waarop alles aankwam, het punt waarop de beide richtingen zich van elkander scheiden om elkaar nooit meer te ontmoeten, heeft men niet gevonden.

Op drieërlei wijze vooral heeft men getracht de beide beschouwingswijzen te verklaren en hare tegenstelling te kenmerken. Sommigen hebben gemeend, dat we hier te maken hadden met de leer van het natuurrecht aan den éénen, de theorie van de historische school van von Savigny aan den anderen kant. Anderen beweerden, dat de oudere richting zich van de nieuwere onderscheidt door het geloof in een hooger recht, waarvan de laatste niet zou willen hooren om zich streng te houden aan het positieve, in wet of gewoonte neergelegde recht. Weer anderen meenden het juiste te treffen, wanneer ze aan de eene partij, de oudere en vooral in Duitschland bloeiende, een misbruik van metaphysische bespiegelingen ten laste legden, terwijl zij de andere prezen omdat zij haar uitgangspunt nam in het wikkend en wegend verstand der naar geluk strevende menschheid: metaphysica dus en utilitarianisme.

Ik herhaal, de tegenstellingen die men op deze wijze telkens maakte zijn belangrijk en betreffen zekere grondslagen der rechtswetenschap, maar met de door mij gemaakte valt geen harer samen. Integendeel, al deze theorieën staan gelijkelijk aan een en dezelfde zijde van de lijn, die ik getrokken zou willen zien. Hoe gewichtig het verschil moge zijn tusschen elke twee der bovengenoemde richtingen, vergeleken met de breede kloof, die de beide in waarheid concurreerende stroomingen naar mijn oordeel scheidt, is het niet meer dan een greppel waarover men gemakkelijk heenstapt.

EERSTE HOOFDSTUK.

I.

Het is thans mijne taak den eigenaardigen bouw te beschrijven van een rechtswetenschap, die uitgaat van de onderstelling, dat de in onzen geest aanwezige begrippen van menschelijke handelingen, de regelen van maatschappelijk doen en laten, wier bestaan in onzen geest wij ons bewust zijn, de afzonderlijke daaraan beantwoordende handelingen te weeg brengen. Ik hoop en verwacht, dat ieder deskundige in het te ontwerpen beeld de rechtsbeschouwing zal herkennen, die nog altijd heerschappij voert, al is het dan niet meer eene onbetwiste heerschappij, over onze denkbeelden.

Wanneer, gelijk zij aanneemt, de regelen of begrippen, waarin 's menschen wijze van handelen in de verschillende omstandigheden des levens bepaald wordt, het voorafgaande zijn, als een uitvloeisel waarvan de afzonderlijke handelingen beschouwd moeten worden, dan spreekt het van zelf, dat niet deze laatsten maar die begrippen het object der wetenschap uitmaken. Niet hoe gehandeld wordt gaat haar aan, maar wat het begrip bevat. De inrichting der feitelijk bestaande

maatschappij te doorgronden is niet haar doel, maar het beeld der maatschappij, dat in het denken wordt aangetroffen, tot in de kleinste bijzonderheden te kennen en te ontvouwen. Één van de twee toch: òf wat de werkelijkheid te zien geeft is in overeenstemming met het begrip, òf het is er mee in strijd. In het laatste geval kan het ons zeker niet leeren wat recht is en in het eerste staat het er toch altijd even ver beneden als het afschijnsel beneden de lichtbron zelve. Maar bovendien, hoe zullen we, indien we ons onderzoek tot het feitelijk bestaande beperken, in het leven en streven der menschen dat wat recht van dat wat onrecht is onderscheiden? Niet in de feitelijke werkelijkheid alzoo maar in de rechtsbegrippen, die het denken bevat, heeft de wetenschap haar object te zien. Hun inhoud en samenhang moet zij blootleggen en er van afscheiden, wat er niet toe behoort.

Vóór alles echter heeft zij iets anders te doen. In de stoffelijke wereld is het recht niet te vinden, het wordt gedacht. Maar dan staan wij terstond voor de vraag: wie of wat denkt 't recht? De beantwoording van deze vraag heeft de wetenschap dan ook nooit geweigerd en het zijn vooral de verschillende oplossingen van dit vraagstuk, die de elkander opvolgende wijsgeerige stelsels kenmerken. Mijn doel vordert niet, dat ik deze in hunne fijnere schakeeringen uiteenzet: wel echter moet ik ze in het kort en wat de hoofdzaak betreft in herinnering brengen.

Het komt mij voor, dat indien we uitsluitend op het bedoelde punt letten de onderscheidene theorieën

tot drie groepen kunnen worden terug gebracht. In de eerste plaats ik al die stelsels, die men als de leer van het natuur- of rederecht pleegt samen te vatten. Deze leer bestond reeds lang vóór Hugo de Groot, maar heeft, vooral sedert zijn jus belli ac pacis, de wetenschap beheerscht, tot zij in deze eeuw hare plaats aan twee nieuwe beschouwingswijzen moest afstaan, die van de historische school van von Savigny en die van de vereerders van het zoogenaamde positieve recht.

Van deze drie theorieën is die van het natuur- of rederecht dus de oudste. Zij wortelt in wijsgeerige denkbeelden, die zich uit hunnen aard veel verder dan zedewet en recht uitstrekken. Het is bekend, hoe men eeuwenlang in de niet onmiddellijk tot waarneming terug te brengen voorstellingen en begrippen, die in den menschelijken geest worden aangetroffen, de beelden gezien heeft van eene andere en hoogere objectieve werkelijkheid. Men onderscheidde de lagere wereld der verschijnselen, waarmee de mensch door middel van zijne zintuigen in aanraking stond en de hoogere wereld der begrippen, waartoe het denken hem den toegang ontsloot en waarin het ware wezen der dingen, ontdaan van al het plaatselijke en tijdelijke, te vinden was. In verband met deze voorstelling onderscheidde men in den mensch twee elementen; de rede nl. en de lagere, zoowel geestelijke als lichamelijke organen en eigenschappen. De rede was de zijde van den mensch, die naar de hoogere wereld der begrippen was toegekeerd en waardoor hij deze in zich opnam. Door zijn

lichaam daarentegen en de vermogens, ook de geestelijke, die van het lichaam afhingen, stond de mensch in betrekking tot de lagere empirische wereld en maakte hij zelf deel daarvan uit.

In deze wereldbeschouwing hoort de leer van het natuurrecht thuis: wat wonder toch dat men ook aan de rechtsbegrippen eene plaats in de hoogere wereld toekende en juist die plaatsing in eene hoogere wereld maakt het eigenaardige der natuurrechtelijke theorie uit. Zij neemt aan, dat het recht gedacht wordt door de objectieve of goddelijke Rede en dat de mensch het leert kennen, deels door de openbaring en, voor een ander en grooter deel, door middel van zijne rede, die daarbij op hare manier te werk gaat en hem door logische redeneering de waarheid doet vinden. Zij moet haar uitgangspunt nemen in den waren aard der dingen, meer bijzonder in dien van den mensch zelf. Wat omtrent zijn doen en laten uit die ware menschelijke natuur voortvloeit, dat is het recht, zooals het in de Rede, het denken bestaat.

Het spreekt van zelf, dat de menschelijke natuur waaruit alles afgeleid werd niet was de aard der menschen in deze wereld der ervaring, uit hun doen en laten opgemaakt. Want wat men weten wilde was juist, of en in hoeverre de handelingen der menschen zooals zij in de feitelijke werkelijkheid bestaan, recht waren. De rede moest daarom terug gaan tot den mensch zooals hij van nature was, tot den mensch in den natuurstaat gelijk men het uitdrukte, d. w. z. tot het begrip mensch, dat in het denken werd aange-

troffen. Van de empirische wereld moest zij zich terug trekken naar haar eigenaardig gebied, dat der begrippen, van den waargenomen tot den gedachten mensch. Hoe deze zich, krachtens zijn wezen, zou gedragen in de verschillende omstandigheden waarin men zich hem denken kon, dat moest worden onderzocht. En het recht was niets anders als de regelen van doen en laten, die op deze wijze voor den dag kwamen.

De naam *natuurrecht*, die aan het aldus gevonden stelsel gegeven werd, is door het gezegde verklaard maar niet geheel gerechtvaardigd. Want datgene, waarvan men uitging, was niet, wat de naam zou doen denken, de natuurmensch zooals hij geacht kan worden vóór vele eeuwen in deze empirische wereld bestaan te hebben, maar het wezen van den mensch zooals hij hier op aarde nooit bestaan had en nooit bestaan zou doch door de rede was gevonden in de wereld der gedachte. Beide zaken echter, de oorsprong der dingen in de natuur en de grond der dingen in de gedachte worden naar het schijnt gemakkelijk verwisseld en zoo kan ons ook hier een verwisseling van het wezen van den mensch als uitgangspunt van de redeneering met den natuurmensch, het uitgangspunt van de menschelijke maatschappij, niet verwonderen. Beter dan die van natuurrecht drukt de naam van *rederecht*, die er later veelal aan gegeven werd, het gronddenkbeeld van de theorie uit. Want dit gronddenkbeeld is juist, dat het recht door de Rede gedacht en aan de menschen, als redelijke wezens, ter navolging voorgehouden wordt.

Langs den in het voorgaande beschreven weg nu

kwam men tot de aanwijzing van een gansch systeem van ethische regelen, die, als het ware recht, naast het positieve recht gesteld werden. Dit laatste had aanspraak op eerbiediging, alleen voorzooverre het met het eerste overeenstemde, althans er niet mede in strijd was. Er ontstond een dualisme van natuurrecht en positief recht, dat aan het gezag van dit laatste geen goed deed, daar niet slechts aan de wetgevers de eisch gesteld werd, dat zij het, voorzooverre het van het eerste afweek, zouden verbeteren, maar ook van de rechters verwacht werd, dat zij, in geval van verschil, aan hunne vonnissen niet het positieve maar het natuurrecht zouden ten grondslag leggen.

Eeuwen lang heeft deze theorie geheerscht in de wetenschap. Eerst in deze eeuw heeft zij haar gezag verloren, zonder daarom nog met wortel en tak te zijn uitgeroeid.

Verschillende oorzaken zijn het die tot haar ondergang hebben bijgedragen. In de eerste plaats zeker moet gewezen worden daarop, dat de menschheid langzamerhand haar vast vertrouwen op de uitspraken van de rede in het algemeen verloor. Dat de rede kennis nam van eene objectieve werkelijkheid van hooger orde en dus hare uitspraken niet aan de feitelijke werkelijkheid getoetst behoorden te worden maar, integendeel, aan deze tot maatstaf strekten, daaraan begon men hoe langer hoe meer te twijfelen. Wat natuurlijker dan dat die twijfel zich weldra ook uitstrekte tot de uitspraken van de rede over de in de hoogere wereldorde besloten regelen van moraal en recht.

Er lag bovendien in de theorie van het natuurrecht

iets eenzijdigs en bekrompens, dat haar op den duur sterk in den weg moest staan. De begrippen, die het wezen der dingen bevatten, zijn eeuwig en onveranderlijk, slechts in de wereld der ervaring bestaat veranderlijkheid naar tijd en plaats. Wat van de begrippen in het algemeen geldt moet natuurlijk ook gelden van het begrip van den mensch, dat den grondslag van het natuurrecht uitmaakte. De voorstanders van dit laatste moesten het dus als het eenig ware, het eenig denkbare recht beschouwen. Alle in de empirische werkelijkheid gangbare rechtsbegrippen, die er niet mee overeenstemden, berustten op dwaling. Er was een alleen zaligmakend recht gelijk er was een alleen zaligmakend geloof.

Het laat zich hooren, dat dergelijke opvatting geen stand kon houden in een eeuw als de onze, die tengevolge van haar historisch onderzoek van lang vervlogen tijden en van het sterk vermeerderd verkeer tusschen alle volkeren der wereld het betrekkelijk doelmatige ook van tegenstrijdige rechtsinstellingen had leeren inzien.

Doch er kwam nog iets anders bij. Het bleek ons reeds, hoe de theorie van het natuurrecht het gezag van, den eerbied voor het positieve recht, d. i. het recht zooals het in de verschillende landen van deze aarde van staatswege gehandhaafd werd, ondermijnde. In geval van strijd tusschen natuur- en positief recht, had de rechter het eerste boven het laatste te verkiezen: dat was de eisch dien de wetenschap hem stelde. Tot aan deze eeuw toe nu lag er in dergelijk beginsel geen gevaar. De wetgeving was overal in zeer onvoldoenden

staat: de rechter was dus tallooze malen verplicht den regel zijner beslissing elders te zoeken en genoot dan ook principieel in dat opzicht eene mate van vrijheid, waarvan wij thans geen begrip hebben. Wat derhalve was er tegen, dat hij ook bij het natuurrecht licht zocht? Men bedenke toch, dat het geene ongehoorde dingen verkondigde, maar overal met de gangbare begrippen en regelen overeenkwam, deze slechts zoo hier en daar aanvullende en verbeterende. Niet tot het uitvinden van nieuwigheden was het bestemd, maar om aan te toonen, dat de begrippen waarop men toch reeds prijs stelde in de rede gegrond waren.

Toen nu echter op het einde der vorige en in het begin van deze eeuw de verbetering van de wetgeving in vele landen met kracht werd terhand genomen, ontstond er ook eene omkeering in de opvatting van de verhouding van den rechter tot het recht. Wat tot nog toe in de meeste gevallen de rechter had moeten doen, nam thans de wetgever voor zijne rekening. Deze zocht voor alle denkbare gevallen vooraf den regel van beslissing en formuleerde hem in de wet, maar verlangde nu ook van den rechter, dat hij zich als slaaf van de wet tot hare toepassing bepalen en van elke beoordeeling en verbetering onthouden zou.

Zoo drong alles tot het opgeven van de natuurrechtelijke en tot het vormen van een nieuwe theorie. Want het spreekt van zelf, vervangen moest zij worden. Toen het geloof in de juistheid van het oude antwoord op de vraag: wie of wat denkt 't recht? der menschheid ontzonk, werd een nieuwe oplossing van het vraag-

stuk onmisbaar. Op tweeërlei wijze werd zij beproefd: in de plaats van de oude verworpen theorie kwamen er twee nieuwe. De oudste van die twee is de leer van de historische school, als wier stichter en voornaamste vertegenwoordiger in den regel von Savigny beschouwd wordt. De jongste is de theorie van het positieve recht, die als de eenige ware bron van recht den staatswil aanmerkt. De historische school komt mij voor haar ontstaan vooral aan de beide eerstgenoemde, de wetenschappelijke bezwaren tegen het natuurrecht te danken te hebben. De leer van het positieve recht daarentegen schijnt eene reactie voornamelijk tegen de noodlottige gevolgen, welke der praktijk der rechtspraak van de zijde van 't natuurrecht dreigden.

II.

De historische school. Haar uitgangspunt is de opmerking, dat de groote menschelijke maatschappij verdeeld is in volkeren en dat die volkeren eenheden vormen, die zich door een bepaald streven, door zekeren eigenaardigen geest kenmerken. Die volksgeest openbaart zich in de volkstaal, in de volkskunst en ook in het volksrecht. Recht is daarom voor een bepaald volk, wat de geest van dat volk als recht denkt, wat zijn ziel als recht voelt. De volksgeest gaat bij het vormen van zijn recht niet met bewuste redeneering te werk. Evenmin als hij de taal willens en wetens maakt evenmin doet hij het 't recht. Het ontstaat, groeit en sterft in hem buiten alle willekeur om. Men kan slechts

vaststellen dat het er is, hoe het er kwam is het geheim van den Schepper van alle dingen of van de natuur. Dit, meen ik, is het wijsgeerig grondbeginsel door von Savigny het eerst met alle vereischte duidelijkheid uitgesproken, dat althans vooral aan zijn naam verbonden is.

Bij nadere beschouwing springt het in 't oog, dat het aan de wetenschappelijke bezwaren, waaronder het natuurrecht bezweek, volledig tegemoet komt. De naar eene hoogere waarheid zoekende rede, aan wier onfeilbaarheid men niet langer gelooven wilde, blijft hier buiten spel. Niet alleen omdat de volksgeest de rede niet is, maar ook omdat er hier van een zoeken naar waarheid volstrekt geen sprake zijn kan. Recht is niet wat de volksgeest als recht denkt, voorzooverre het overeenstemt met iets hoogers, doch wat hij als recht denkt, zonder meer. Evenals men van de taal niet kan zeggen, dat ze waar is maar slechts dat ze is, zoo ook van het recht. Men kan rechten vergelijken en voorkeur hebben voor het eene boven het andere, maar recht zijn ze alle, omdat ze zijn. Wel wordt de volksgeest bij zijne rechtsproductie geacht te werken onder den invloed van een hooger iets, de rechtsidee, doch die rechtsidee openbaart zich aan ons menschen niet anders dan in haar voortbrengsel en kan dus nooit maatstaf zijn. Laat dus de rede bij haar bewust redeneerend streven naar waarheid feilbaar zijn, aan de theorie van de historische school kan deze overtuiging geen kwaad. Zij beroept zich niet op de rede.

En ten andere, de eenzijdigheid van het natuurrecht

wordt hier geheel vermeden. De historische school proclameert niet één recht als het eenige ware, zij erkent zoovele afzonderlijke rechten als er volkeren zijn. Slechts dit geeft zij toe, dat het eene recht hooger staat dan het andere. Het recht van de Christelijke volken staat hooger dan dat der heidenen en zoowel onder de rechten die tot de eerste als onder die, welke tot de laatste groep behooren, bestaan er weer trappen van deugdelijkheid; maar, zoo is ook de eene mensch edeler dan de andere, zonder dat de laatste daarom ophoudt mensch te wezen. Ieder volk en iedere tijd heeft zijn recht en geen van die alle berust op dwaling.

Minder volledig daarentegen komt de historische school tegemoet aan het praktisch bezwaar, dat der natuurrechtelijke theorie niet ten onrechte werd ten laste gelegd.

De rechter moet *recht* spreken, het is zijn taak, een taak die uit zijn wezen voortvloeit, het *recht* toe te passen. De nieuwe tijd, met zijne codificatie, eischt echter bovendien van hem, dat hij de wet en niets anders als de wet aan zijne beslissingen ten grondslag legge. Het is duidelijk, dat aan die beide eischen te gelijkertijd voldaan kan worden, slechts indien recht en wet identiek zijn of althans aan elkander gelijk. Bestaat die identiteit of die gelijkheid niet, dan zal het kunnen gebeuren, dat de rechter noodzakelijk één van de twee, het recht of de wet, schenden moet. Naar de natuurrechtelijke theorie nu was er niet alleen van identiteit van wet en recht geen quaestie, ook voor overeenstem-

ming van de wet met het recht gaf zij niet den minsten waarborg. Want die overeenstemming hing af van den wil en het juiste inzicht des wetgevers: vond hij goed zich aan de uitspraken van het natuurrecht te onderwerpen en was hij in staat het behoorlijk te vatten, dan bestond er geen bezwaar. Maar wie kon voor den goeden wil en de bekwaamheid van den wetgever instaan?

Hoe staat het in dit opzicht met de leer der historische school? Zij voldoet ontwijfelbaar beter aan de behoefte der praktijk dan haar voorgangster, maar daar ook zij noch identiteit noch noodzakelijke gelijkheid van recht en wet tot stand brengt, bevredigt zij haar niet ten volle. Zij beschouwt de wet als een van de middelen waardoor het in den volksgeest geproduceerde recht naar buiten treedt, en dit niet alleen dan als de wetgever goed genoeg gezind is om zijn plicht te doen, maar van zelf; de wetgever staat onder den invloed van de volksrechtsovertuiging en geeft haar, ook zonder dat hij het weet of wil, uiting in de wet. De wet zal dus in den regel met het recht in overeenstemming zijn, niet toevallig maar uit den aard der zaak. Dat hij het recht toepassende de wet zou schenden of omgekeerd, daarvoor behoeft de rechter niet licht te vreezen.

Toch moet men ook naar de beginselen van de historische school de mogelijkheid van strijd tusschen recht en wet toegeven. Al komt het niet gemakkelijk zoover, het laat zich denken, dat een wetgever opzettelijk of uit onkunde de volksrechtsovertuiging in het aangezicht slaat (men denke b. v. aan een vreemden veroveraar die den overwonnenen zijne wetten

oplegt). Hoé licht zal het voorts niet gebeuren, dat de wetgever wetten maakt over onderwerpen, waaromtrent zich eene volksrechtsovertuiging nog niet gevormd heeft of dat hij verouderde, met het recht niet langer overeenstemmende, wetten te lang in stand houdt. In al deze gevallen is er in de wet te lezen wat geen recht is, en staat men dus voor de oude moeilijkheid.

III.

Het komt mij voor, dat het vooral deze door de theorie der historische school niet weggenomen mogelijkheid van een dualisme van recht en wet geweest is, die tot de vorming geleid heeft van de leer van het *positieve recht*, want haar grondbeginsel is de identiteit van recht en wet. Wat in de wet te lezen staat is recht, omdat het er in staat. Recht en wet zijn niet twee grootheden, zelfs niet twee aan elkaar gelijke en gelijkvormige grootheden, zij zijn één en hetzelfde. De regelen door de bevoegde macht als recht uitgevaardigd zijn recht, omdat het haar wil is, dat zij als recht zullen gelden. Zoo werd de praktische moeilijkheid, met één pennestreek als het ware, weggenomen. Dat de rechter zich geplaatst zag tusschen recht en wet en in een strijd van plichten geraakte, zou nu niet meer kunnen voorkomen. Hij zou de zekerheid hebben, door de toepassing van de wet tevens en noodzakelijk getrouw te blijven aan zijn hoogste roeping, de handhaving van het recht.

Door de voorstanders van het positieve recht wordt,

dat laat zich hooren, het bestaan van een volksrechtsovertuiging niet geloochend evenmin als de invloed, dien zij op de denkbeelden van den wetgever noodzakelijk en rechtmatig uitoefent. Zij erkennen, dat de wetgever het recht niet eenvoudig door de kracht van zijn eigen denken, uit het niets als het ware, te voorschijn brengt. Integendeel, zijn denken staat onder den invloed van verschillende factoren. Maar zij alle zijn geen recht: zij worden het eerst nadat de wetgever ze tot recht gevormd, er zijn stempel op gedrukt heeft. Eerst de doorgang door den geest des wetgevers maakt ze tot recht.

Op verschillende wijzen heeft men getracht deze theorie te rechtvaardigen. Meestal beroept men zich daartoe op het staatsbegrip. De wetgever is orgaan van het staatsgezag, zijn wil is staatswil. Maar de staat is dat hooge wezen, in welks begrip de macht om te gebieden en te verbieden, om regelen van doen en laten te stellen, ligt opgesloten. Met andere woorden zijn wil is recht. En voor zeer velen is hiermee alles gezegd, ofschoon, naar het mij voorkomt, in deze beschouwing een terugkeer tot het natuurrecht niet valt te miskennen. Want dat staatsbegrip, wat is het anders als een voortbrengsel van de natuurrechtelijke theorie, een door de rede gevonden ding en hoe gemakkelijk is het niet het zoo te omschrijven, dat niet meer al wat de wetgever goed vindt te gebieden doch slechts die door hem uitgevaardigde regelen, die met dat eenigszins meer bepaalde staatsbegrip in overeenstemming zijn, den naam van recht verdienen. Zoo echter zou het oude

dualisme van recht en wet, dat men tot elken prijs wilde vermijden, in eene nieuwe gedaante herleven.

Anderen zoeken den grondslag van het positieve recht in het naar hunne meening onloochenbare feit, dat eene psychologische noodzakelijkheid de in eene samenleving vereenigde menschen dwingt tot de vaststelling van eene regeling der maatschappelijke verhoudingen. Er is in 's menschen geest een beginsel van orde, eene behoefte aan logica ook in zijne betrekkingen tot zijne medemenschen en deze behoefte drijft hem tot de instelling van eene overheid en tot de erkenning van het door haar uitgevaardigde recht. Zonder dat alles toch kan er van logische orde in de maatschappij geen sprake zijn. Het bestaan van positief recht is niet een toevallig verschijnsel maar een onverbiddelijke noodzakelijkheid; het is een eisch der rechtsidee.

Het wil mij toeschijnen, dat ook deze leer een eerste stap is op den weg, die naar het natuurrecht terug voert. Het is toch bijna ondenkbaar, dat dit psychologische beginsel, deze rechtsidee, zich zou bepalen tot het eischen van een positief recht en omtrent den inhoud daarvan geheel onverschillig zijn zou. Indien zij er is, dan moet zij ook een inhoud hebben, die het positieve recht de richting wijst, waarin het zich te bewegen heeft. Een beginsel, dat den mensch zou gebieden: maak een recht, doch hem vrij zou laten ten aanzien van de vraag, welk recht, kan ik mij moeilijk voorstellen. Maar laat zij den mensch in dit opzicht niet vrij, verlangt zij een positief recht naar zekere beginselen ingericht, dan is ook weer de mogelijkheid

van een positief recht, dat elken grondslag mist, aanwezig: dan staan we onmiddellijk weer voor het dualisme van het ware recht en den blooten schijn er van. En zoo voert dus ook deze theorie, naar haren aanleg bestemd om het positief recht ten troon te verheffen, ten slotte in vele gevallen tot het neerhalen van dat recht. Het resultaat is, dat het positieve recht recht is, niet omdat het positief, maar omdat het aan de rechtsidee overeenkomstig is.

IV.

Tot zoover de leer van de historische school en die van het positieve recht. Voor ik ze laat rusten, moet ik nu nog op eene eigenaardigheid wijzen, die zij gemeen hebben. Ik bedoel de scheiding, die zij maken tusschen moraal en recht. Beide willen ze slechts gelden van een deel der ethische regelen, van dat deel nl., dat zij recht noemen. Het andere deel, de zedewet, valt buiten hare beschouwingen. Voor zooverre zij zich over haar uitlaten echter, erkennen zij haar als eene eeuwige, van tijd en plaats onafhankelijke waarheid. Op dit punt geen sprake van een tijdelijk en plaatselijk volksbewustzijn of van eene bevoegde macht die vaststelt. Het schijnt wel, dat zij, zoodra de zedewet in het spel komt, blijven vasthouden aan de objectieve Rede, in wier denken zij ligt besloten.

Voor wie, gelijk ik, van oordeel is, dat aan de onderscheiding tusschen moraal en recht niets wezenlijks beantwoordt, dat zij een uitvloeisel is van de theorie zelve,

hebben daardoor deze stelsels iets halfslachtigs, dat er de wetenschappelijke waarde belangrijk van vermindert. Het is, alsof ze niet ernstig gemeend waren maar bestemd alleen om de theorie zoo te plooien, dat ze nog een tijdlang meê kan en aan ernstige bezwaren voorloopig ontkomt.

In dit opzicht staat ontegenzeggelijk veel hooger het stelsel, waaraan ik thans nog enkele woorden wijden moet. Ik bedoel het *utilitarianisme* of de nuttigheidsleer, zooals zij zich vooral in Engeland heeft ontwikkeld. Zij althans is een leer uit één stuk en schroomt niet aan moraal en recht éénzelfden oorsprong toe te kennen. Op de vraag: wie denkt het recht? geeft zij ten antwoord: de mensch, de individueele mensch. Elk mensch streeft naar geluk en de rechtsregelen (waaronder hier die der moraal zijn begrepen) zijn niets anders als de regelen van doen en laten, van wier inachtneming hij zich het meest geluk belooft. De ervaring leert de menschen bij welke handelwijzen zij zich op den duur het best bevinden en van welke handelingen zij zich beter onthouden. Op grond van tallooze ervaringen van dezen aard denken zij zich vaste regelen van doen en laten en richten daarnaar hun leven in. Het recht nu is het product van de opeengehoopte ervaring en van het samenwerkend denken van een grooter of kleiner aantal van in eene samenleving vereenigde menschen. Is het recht op deze wijze eenmaal ontstaan, dan plant het zich voort van geslacht tot geslacht en wordt het ten slotte losgerukt van den bodem, waarop het gegroeid is. Het krijgt den schijn van absolute waarheid, ter-

wijl het toch in werkelijkheid niets anders is als de hier op aarde, door menschelijk denken, zich steunende op ervaring, met overleg gemaakte, doelmatige regel.

Van alle theorieën, ontworpen ter verklaring van den oorsprong van het recht, ter aanwijzing van de plaats waar, van het wezen waardoor het gedacht wordt, is dit zonder twijfel de eenvoudigste. Zij verwijst ons niet naar een metaphysisch begrip, de Rede, noch naar een mystieken volksgeest of een, slechts in het denken te vinden, bevoegde macht, ieder mensch is in staat recht te maken, indien hem slechts de noodige ervaring van wat nuttig wat onnuttig is en gezond verstand ten dienst staan. De gedragsregelen, wier nakoming staat en maatschappij van ons verlangen en die gewoonlijk bij uitnemendheid recht en moraal genoemd worden, onderscheiden zich slechts daardoor van wat een enkel mensch zich als recht denkt, dat zij voortgekomen zijn uit de vereenigde ervaring en denkkracht van een groot aantal, somtijds van gansche geslachten van menschen, en, veelal ten minste, ook daardoor, dat die oorsprong vergeten is.

Doch zij moge eenvoudiger zijn dan de andere, op het punt, dat mij thans uitsluitend bezig houdt, trekt zij met de andere één lijn. Voor haar, gelijk voor de andere, is het recht een begrip van menschelijk handelen, een regel van doen en laten buiten en boven de afzonderlijke handelingen en deze beheerschende. Het verschil tusschen de onderscheidene theorieën heeft op de verhouding, waarin het recht geacht wordt te staan tot de afzonderlijke handelingen, geen invloed; het be-

treft uitsluitend het antwoord op de vraag, door wien of door wat het recht gedacht wordt.

V.

Ik merkte boven op, dat de rechtswetenschap wier object door de rechtsbegrippen gevormd wordt, in de tweede plaats den samenhang en het verband dier begrippen heeft bloot te leggen. Dit verband is niet, gelijk dat tusschen de verschijnselen op het gebied van de stof, causaal, het is een logisch verband. Door redeneering moeten de verschillende begrippen aan elkaar worden vastgemaakt. Ten aanzien van elk begrip is er in dat opzicht tweeërlei te doen. Aan den éénen kant moet het hoogere begrip gevonden worden, waarin het vervat is; aan den anderen kant moet het in zijne elementen worden ontbonden en zoo de lagere begrippen ter wereld brengen, die in zijn schoot verborgen zijn. Slechts ten aanzien van het allerhoogste begrip is de eerste, gelijk ten aanzien van de allerlaagste begrippen de laatste bewerking uitgesloten. Het resultaat zal zijn een geheel stel van door redeneering vast aaneengeklonken begrippen. Slechts wat daaronder is opgenomen of althans, indien men het zich tot dusver niet bewust was, daarin thans nog opgenomen kan worden, is recht. Al het andere behoort in de wereld des rechts niet thuis.

Door redeneering moet dus worden uitgemaakt in hoeverre de begrippen, die zich aan onzen geest als recht voordoen, werkelijk recht zijn. Zijn zij vast te

knoopen aan hetgeen we als ontwijfelbaar recht kennen, dan mag ook hun het rechtskarakter niet worden ontzegd. Maar is het verband niet te vinden, dan moeten ze van de plaats, die ze hadden ingenomen, worden verwijderd. Wel is het ook nu nog mogelijk, dat zij praktisch van gewicht zijn en hunne beteekenis hebben voor de feitelijke werkelijkheid, doch op een plaats onder de rechtsbegrippen kunnen zij geen aanspraak maken. Het ontbreekt hun aan wat men noemt een *rechtsgrond.*

Het spreekt van zelf, dat dit onderzoek of voor zekere begrippen, regelen, instellingen een rechtsgrond is aan te voeren, en, zoo ja, welke, een zeer belangrijk gedeelte van de taak der rechtswetenschap uitmaakt.

Wanneer er sprake is van de afschaffing van bestaande of van de invoering van nieuwe instellingen, dan is het haar taak na te gaan in hoeverre aan de begrippen van die instellingen een plaats toekomt in het recht. Blijkt dit zoo te wezen, dan moet zij zich tegen de afschaffing verzetten of de invoering bevorderen. In het omgekeerde geval, indien de af te schaffen of in te voeren instelling strijdt met het recht, behoort de rechtswetenschap de afschaffing te bevorderen of de invoering tegen te gaan. Slechts dan als de instelling door het recht evenmin verworpen als geeischt wordt, kan zij lijdelijk toezien. De zaak behoort nu niet meer tot haar terrein maar tot dat van den staatsman.

Het onderzoek naar den rechtsgrond der begrippen heeft in de wetenschappen, die zich met de empirische werkelijkheid bezighouden, zijn tegenhanger in het onderzoek naar de oorzaken der verschijnselen. Doch

hoe groot is het verschil tusschen de beide werkzaamheden! Zij zijn in methode, in uitgangspunt, in resultaat direct elkanders tegendeel.

Wie een rechtsgrond zoekt, redeneert; hij, wien het om de kennis van eene oorzaak te doen is, neemt waar. Het uitgangspunt van den eerste is het begrip, dat den rechtsgrond moet opleveren. Uit dat begrip redeneert hij, in de hoop zoodoende bij het te verklaren begrip terecht te komen. Wie de oorzaken van zeker feit wil kennen, daarentegen, begint met het onderzoek van dat feit, in de hoop dat het hem over zijn oorzaken licht zal verschaffen. En eindelijk: van den uitslag van het onderzoek hangt voor het begrip, welks rechtsgrond men kennen wil, alles af. Wordt hij gevonden, het thans verklaarde begrip wordt in ons denken opgenomen en een deel van ons geestelijk bestaan. Wordt hij niet gevonden, dan doen we het begrip te niet, het verdwijnt alsof het nooit bestaan had. Het feit daarentegen is onafhankelijk van onze kennis van zijn oorzaken. Worden ze ons duidelijk, des te beter: wij zijn dankbaar voor de vermeerdering van onze kennis die in de verklaring van het feit gelegen is. Worden ze niet gevonden, het doet ons leed, maar het feit blijft en we houden er niet minder rekening mede.

En toch is het op het gebied der rechtswetenschap niet altijd onmiddellijk duidelijk met welke van de beide onderzoekingen men in elk geval te maken heeft. Zij komen er feitelijk beide voor en worden wel eens verwisseld. Onverklaarbaar schijnt mij dit niet. Men bedenke dat de twee wijzen van onderzoek op ons gebied zich

met dezelfde zaken bezighouden of althans met dezelfde zaaknamen. Zij behandelen beide den staat, den eigendom, het huwelijk, de straf etc. Het is waar, dat voor de eene staat, eigendom etc. zijn begrippen, geestelijke of gedachte wezens, terwijl voor de andere dezelfde woorden staan als de vertegenwoordigers van bepaalde feiten, die zich ter bepaalder tijd en plaats voorgedaan hebben of op het oogenblik voordoen. Maar dit verschil, hoe groot en alles afdoend het zijn moge, wordt naar het schijnt licht over het hoofd gezien.

En het gevolg is b.v., dat de geleerde onderzoeker van den rechtsgrond van den staat, als begrip, om zijne beweringen wordt aangevallen, alsof zij den staat of de staten als deelen van de feitelijke werkelijkheid betroffen, en omgekeerd. Men onderzoekt den rechtsgrond van de straf, als begrip, en ondervindt bestrijding van den kant van hem, voor wien het vraagstuk van de straf geen anderen zin heeft als dezen: hoe komen menschen er toe te straffen? en die zich nu, daar hij het verschil van standpunt niet inziet, met de redeneeringen van den begripsonderzoeker niet vereenigen kan.

Op geen punt is deze verwisseling misschien zoo sprekend geweest als waar het 't onderzoek van den oorsprong van den staat gold. Het is te begrijpen, dat dit machtige wezen van oudsher de aandacht der denkers en der onderzoekers getrokken heeft, dat men zich ten allen tijde de vraag heeft gesteld: van waar de staat? En het is bekend hoe eeuwen lang het antwoord luidde. De staat wordt gevestigd bij contract, bij contract wordt eene overheid ingesteld, vandaar hare macht: dit was

de leer. Thans wordt zij algemeen als eene bijna onbegrijpelijke dwaling beschouwd. Zij moet wijken, meent men, voor de eenvoudige opmerking, dat de geschiedenis geen enkelen staat weet aan te wijzen, die bij contract gevestigd is. Het onderzoek, dat trouwens nog lang niet is afgesloten, heeft aangetoond, dat het geheel andere banden zijn, die 't eerst menschen in eene samenleving vereenigen. Men wijst op den band der bloedverwantschap of op het feit, dat in vereeniging onder een opperhoofd levende menschen sterker zijn in den strijd om het bestaan dan menschen, die geene gemeenschap van belangen erkennen en niets weten van eene verdeeling van arbeid, en leidt daaruit af, dat de staten van zelf, zonder menschelijk overleg, tengevolge der natuurkeuze, ontstaan moeten zijn. Van contract in allen geval nergens een spoor. Men vergeet echter bij dit alles, dat men zich op een geheel ander gebied beweegt dan de oude contractsleer en dat daarom uit de waarheid der eigene beweringen de onwaarheid van die dezer laatste in het minst niet volgt. Men doet niet hetzelfde wat de vroegere denkers gedaan hadden, met dit onderscheid slechts, dat men zich beter van de taak kwijt, men doet iets geheel anders. Voorheen was het 't streven het begrip staat uit een ander, onloochenbaar juist, begrip af te leiden. Een dergelijk begrip, aan welks waarheid niet te twijfelen viel, was dat van contract. Het contract *is* in het denken, en wat men er in legt *is* evenzeer, uit kracht van het contract. Maar dan *is* ook de staat, die het voorwerp van een contract uitmaakt. Men maakte een syllogisme. Wat bij contract wordt bepaald

bestaat, voor het denken, uit kracht van het contract. Maar de staat wordt bij contract gevestigd of kan bij contract gevestigd worden. Dus bestaat hij. Het was om eene redeneering te doen, die met logische noodzakelijkheid het begrip staat te voorschijn bracht. En nu neem ik gaarne aan, dat deze redeneering niet deugt, en dat ze ons niet wijzer zou maken, ook al deugde ze, maar dat men haar te niet kan doen door te wijzen op hare tegenspraak met de feiten, dat ontken ik. Zij die dit meenden, hadden, dat is de zaak, geen helder bewustzijn van het streven der oudere leer en mitsdien ook niet van de scherpe tegenstelling daarvan met hun eigen oogmerk.

Onder de begrippen, wier rechtsgrond men trachtte op te sporen, behoorde, gelijk van zelf spreekt, ook dat der rechtspraak, de belangrijkste functie van den staat. Ook zij moest worden ondergebracht onder de rechtsbegrippen of verworpen en daar van dit laatste natuurlijk geen sprake zijn kon, was het vinden van den rechtsgrond onmisbaar. Het is van belang na te gaan, hoe men het daartoe aanlegde, omdat er weinig onderwerpen zijn, ten aanzien waarvan de oude beschouwing nog zoo duidelijk nawerkt als ten aanzien van dit: hare gevolgen doen zich o. a. in twee beneden opzettelijk te behandelen leerstukken ook thans nog gevoelen.

Er moest eene redeneering gezocht worden, die de rechtspraak, in het begrip, als logische consequentie te voorschijn bracht. Men vond ze door de rechtspraak te beschouwen als de reactie tegen het onrecht. Het recht

bestaat, voor het denken: derhalve bestaat ook de rechtspraak, die het onrecht te niet doet en het recht tegen zijne schenders verdedigt. Er is rechtspraak omdat er vooraf recht is. De rechtspraak dus een uitvloeisel van het recht; in het denken is het recht het voorafgaande, de grond, de rechtspraak hetgeen volgt, de consequentie. Dat was en dat is ook thans nog de leer. Wat er van de rechtspraak wordt en van hare verhouding tot het recht voor hem, die zich beweegt op het gebied der feiten, zien we later.

Bovenstaande beschouwingen over den zin en de beteekenis van het zoeken naar den rechtsgrond, gelden gelijkelijk de verschillende wijsgeerige scholen. Zij mogen uiteenloopen ten aanzien van de vraag, waar de zetel is der begrippen, die het recht vormen, op het punt dat ik in de laatste plaats besprak, trekken ze één lijn. En dit is natuurlijk, want het is een uitvloeisel van het punt van uitgang en dit hebben zij gemeen. Voor allen gelijkelijk is het recht een begrip, dat slechts in het denken aanwezig is: voor allen gelijkelijk is derhalve het onderzoek van het recht een onderzoek van den logischen samenhang van zekere begrippen. Slechts in zoover heeft het kenmerkend leerstuk van iedere school invloed, als daardoor de praemissen van hare redeneeringen verschillend uitvallen. De historische school en die van het positieve recht nemen veel als gegeven aan, dat de natuurrechtelijke theorie nog eerst door redeneering vinden moet. Wat de eerste in het volksbewustzijn, wat de andere in de wet aantreft, staat voor haar van zelf reeds vast en behoeft geen nader betoog. Van daar

dat het bij haar niet steeds zoo duidelijk in 't oog springt, hoe zij werken. Maar in waarheid is het altijd weer 't zelfde. En wat het utilitarianisme betreft, dit kent slechts één praemisse: wat nuttig, doelmatig is, geluk bevordert, bestaat, in het denken. Onder die ééne praemisse subsumeert het alle mogelijke begrippen, wier bestaanbaarheid het onderzoeken wil, om ze toe te laten of te verwerpen, al naarmate zij er onder passen of niet.

VI.

De verhouding waarin deze rechtswetenschap zich stelt tot de feitelijk bestaande menschelijke samenleving ligt, na al het gezegde, ons klaar voor de oogen.

Die maatschappij vormt niet het object, welks kennis zij zich ten doel stelt. Hiermeê is natuurlijk niet gezegd, dat zij het onderzoek der maatschappij, zooals zij nu eenmaal feitelijk aanwezig is, nutteloos zou oordeelen. Integendeel, zij is de eerste om te erkennen, dat de mensch het zonder kennis daarvan niet stellen kan. Aan de sociologie geeft zij gaarne alle eer. Er is in de gansche natuur misschien niets, dat voor den mensch zoo belangwekkend is als het geheel van verschijnselen, dat we de menschelijke maatschappij noemen, en dit wordt ook door de rechtswetenschap volkomen begrepen. Wat zij beweert is slechts, dat haar gebied elders ligt. Zij zoekt het buiten de natuur, in de wereld van het denken. Het is het stel begrippen omtrent de samenleving, het stel regelen van menschelijk doen en laten, dat in het bewust-

zijn wordt aangetroffen. De verschillende geschetste richtingen in de rechtswetenschap mogen uiteengaan ten aanzien van de vraag, van waar die begrippen het bewustzijn binnendringen: de eene moge ze voortgebracht achten door het denken van de Rede, een andere door het denken van den volksgeest of van den wetgever, een derde eindelijk door het denken van den individueelen mensch: dat het stel begrippen omtrent de maatschappij het object van onderzoek is wordt door allen gelijkelijk aangenomen.

Scheiden zij zich derhalve op dit punt van het feitelijk bestaande af, van een anderen kant trachten zij het weer te naderen. De wetenschap onderzoekt de bedoelde begrippen niet eenvoudig voor haar genoegen of bloot als eene nuttige oefening van het verstand. Zij doet het met een bepaald praktisch doel, het bovenbeschreven uitgangspunt reeds leidt daartoe. Dit uitgangspunt was het besef van een verband tusschen de begrippen omtrent de maatschappij, die we in onzen geest aantreffen en de feitelijk bestaande maatschappij zelve en de onderstelling, dat dit verband moet worden opgevat als dat van den grond tot het gevolg. De begrippen zijn het voorafgaande, het beginsel en de feitelijk bestaande maatschappij is het uitvloeisel. Van den aanvang af alzoo nam zij aan, dat de beide door haar als bestaande erkende werelden, die van het denken en die der feiten, hoezeer ze in aard en wezen van elkander verschillen mogen, toch ergens elkander raken. Dit punt van aanraking ligt in het menschelijk bewustzijn. Daar zijn de begrippen, maar van daaruit ook worden 's men-

schen handelingen bestuurd, daar is de zetel van zijn wil. Door dien wil kan hetgeen eerst slechts in 't begrip bestond werkelijkheid worden.

Door deze beschouwing verschijnen de begrippen omtrent de inrichting der maatschappij en omtrent het maatschappelijk leven der menschen in een nieuw licht. Zij zijn niet meer alleen het in de wereld van het denken bestaande, zij zijn tevens dat wat in de wereld der feiten door den mensch kan, en daar zij het hoogere zijn, moet verwezenlijkt worden. Zij bevatten hetgeen is in de hoogere en daarmee tevens hetgeen behoort te zijn in de lagere wereldorde. Zij vervullen 's menschen geest niet bloot passief, maar leggen hem eene verplichting op, ze drijven hem voort. De wetenschap, die de rechtsbegrippen in hun ware wezen tracht te doorgronden, treedt op als gids der menschheid. Zij wil haar en hare samenleving niet kennen, maar leiden. Niet hoe de mensch handelt, onderzoekt zij, hoe nuttig en noodzakelijk, ik herhaal het, zij dergelijk onderzoek ook moge achten, maar hoe de mensch behoort te handelen. Wel verre van het feitelijk bestaande met minachting voorbij te gaan, trekt zij het zich aan om het te maken tot hetgeen het kan en moet worden.

VII.

In de voorgaande bladzijden was het mijn doel eene schets te geven van aard en wezen, object en inrichting van eene rechtswetenschap, die uitgaat van de onderstelling, dat de begrippen omtrent de maatschappij

het voorafgaande zijn en de maatschappij zelve het gevolg is, en daarmee tevens van de heerschende rechtswetenschap, want die twee zijn één.

Ter voltooiing van deze schets wil ik thans nog op een paar van de belangrijkste en meest kenmerkende leerstukken der heerschende wetenschap wijzen, die eveneens slechts uit het bedoelde grondbeginsel te verklaren zijn en dus eene bevestiging bevatten van mijne meening.

Ik heb het oog in de eerste plaats op het leerstuk van de onderscheiding der in het bewustzijn aanwezige, voor de feitelijk bestaande maatschappij bindende begrippen en regelen, in die des rechts en die der moraal, en in verband daarmee, de leer der rechtsbronnen.

Het is bekend, dat de onderscheiding der ethische regelen in recht en moraal behoort tot de meest ingewikkelde hoofdstukken van onze wetenschap. Die onderscheiding is van oudsher een waar kruis voor haar geweest en ik waag de onderstelling, dat het den meesten mijner lezers, die er zich mee bezig hielden, zal gegaan zijn als mij en dat zij geeindigd zullen zijn met het leerstuk volkomen onbevredigd uit de handen te leggen. Toch is het een leerstuk, dat door de wetenschap niet ontweken kan worden, want de onderscheiding is er. Men mag er over twisten, waarop ze steunt, dat zij er is kan niet betwijfeld worden. Haar te ignoreeren gaat dus niet aan.

En bij oppervlakkige beschouwing, laat ik liever zeggen, voor het niet met eene theorie gewapend oog, schijnt ook haar kenmerk voor de hand te liggen. Bij *recht* denken we aan al die regelen van doen en laten,

waarnaar recht gedaan wordt, dat is die van staatswege door rechtspraak worden gehandhaafd: bij *moraal* aan al die andere, voor de maatschappij dikwijls niet minder belangrijke, gedragsregelen, met wier overtreders de staat, de overheid zich niet bemoeit. Dit schijnt klaar en de vraag is daarom nu, hoe het gekomen is dat, hetgeen zoo eenvoudig schijnt, der wetenschap zooveel moeite heeft kunnen veroorzaken.

Het komt mij voor, dat de reden hiervan gemakkelijk is in te zien. Het is een gevolg van het eigenaardige wezen onzer wetenschap als een leer der *begrippen* van recht en moraal. Om dit aan te toonen zij het mij geoorloofd in herinnering te brengen, wat wij boven als hare opvatting van het wezen der rechtspraak hebben leeren kennen. We hebben gezien, dat de rechtspraak, als begrip, uit een ander vaststaand begrip door redeneering moest worden afgeleid en dat de wetenschap zich van deze hare taak gekweten heeft, door haar, de rechtspraak, voor te stellen als eene consequentie van het recht. In het denken brengt het recht de rechtspraak voort. Naar haar wezen is zij de instelling, die het onrecht te niet doet, het onrecht in zijn naaktheid ten toon stelt. Maar is dit waar, dan kan de wetenschap met de onderscheiding van recht en moraal, die ik boven als voor de hand liggende aanwees, onmogelijk vrede hebben, want volgens deze zou de rechtspraak niet zijn om het recht maar dit laatste door de rechtspraak.

Noemt men recht het geheel van de regelen, waarnaar recht gedaan wordt, dan treft men de kern der zaak dus niet. Dat naar sommige der in het bewustzijn

aanwezige gedragsregelen recht gedaan wordt, naar andere niet, dat moet zijn grond hebben in iets anders, en hem, die naar het kenmerk der onderscheiding vraagt, is het om de kennis van dat andere te doen. De vraag is niet of er regelen zijn die wel en andere die niet van staatswege worden gehandhaafd, maar waarom dit zoo is. Aangetoond moet worden, dat er in een gedeelte van onze begrippen omtrent menschelijk doen en laten iets ligt, dat handhaving er van door middel van de rechtspraak als logisch noodzakelijk eischt, en dat de logica die handhaving voor het overige deel niet vordert.

Welnu, indien het de wetenschap zoo zwaar is gevallen den grondslag der onderscheiding tusschen recht en moraal aan te wijzen, dan was het alleen omdat zij moeite had dat innerlijke verschil te vinden. Het leerstuk der onderscheiding recht en moraal is niets anders als een voortdurend zoeken naar de grens, die de beide substanties: recht met rechtspraak als gevolg en moraal zonder rechtspraak, gescheiden houdt.

Het ligt ver buiten mijn bestek van al die pogingen een overzicht te geven. Toch wil ik trachten in het kort aan te duiden, hoe elke der bovengenoemde wijsgeerige richtingen het daarbij heeft aangelegd en trouwens, volgens haar beginsel, moest aanleggen.

Voor de natuurrechtelijke theorie kan het verschil slechts liggen in den inhoud der regelen, want wat haar oorsprong betreft staan recht en moraal gelijk. Het is de Rede, die hen beide voortbrengt. De denkers van deze richting moesten dus in den inhoud der alle

gelijkelijk door de Rede gedachte en voor den mensch als gidsen op zijn aardschen levensweg bestemde regelen en begrippen een zoodanig verschil weten aan te wijzen, waardoor het mogelijk werd een gedeelte als specifiek *recht* af te zonderen en aan de hoede van den staat toe te vertrouwen. Dit was zeker een moeilijke taak en het kan ons niet verwonderen, dat zij nooit is uitgevoerd tot algemeene tevredenheid; dit deel der natuurrechtelijke theorie heeft dan ook evenmin stand gehouden als de leer in het algemeen.

Veel eenvoudiger dan voor het natuurrecht was de splitsing der ethische begrippen in recht en moraal voor de beide volgende richtingen, de historische school en de theorie van het positieve recht. Eigenlijk lag zij in het grondbeginsel dezer theorieën reeds opgesloten. Want haar toeleg was juist het recht los te maken van de Rede en er een zelfstandigen oorsprong buiten haar aan toe te kennen, die nog slechts met het denken van de moraal belast bleef. Zoo werden dus moraal en recht niet meer naar den inhoud, maar naar de bron onderscheiden, waaruit zij voortvloeien. De historische school noemt *recht* het geheel dier regelen en begrippen van menschelijk doen en laten, die door den volksgeest als recht gedacht worden, die in het rechtsbewustzijn des volks aanwezig zijn. De leer van het positieve recht kent het rechtskarakter toe aan alle regelen door de bevoegde macht uitgevaardigd. Noch naar de grondbeginselen der eene, noch naar die der andere school komt het op den inhoud aan. Wie weten wil of hij in eenig geval met de substantie recht te maken heeft,

dan wel met stof van anderen aard, moraal b.v., heeft slechts onderzoek te doen naar de bron, waaruit zij opwelde. Van den oorsprong hangt alles af. Van daar dat naar de leer van deze richtingen éénzelfde inhoud tegelijkertijd recht en moraal zijn kan, iets dat naar de natuurrechtelijke theorieën niet mogelijk was. Het beginsel volgens 't welk schuldenaren hunne schulden betalen is moraal, omdat het door de Rede wordt opgelegd, het is tegelijkertijd recht, omdat het in het volksrechtsbewustzijn ligt opgesloten of in de wet is uitgesproken. Die beide substanties moraal en recht zijn in dergelijke gevallen gelijk en gelijkvormig zonder daarom identiek te wezen.

Doch hoe dit zij, het is klaar, dat voor hem die zich in het grondbeginsel der latere richtingen vinden kan de scheiding tusschen moraal en recht geen moeite meer oplevert. Het vraagstuk is als het ware van de baan geschoven: het heeft echter een opvolgster gekregen in de leer der *rechtsbronnen*, die van nu af sterk op den voorgrond trad.

VIII.

Het is bekend welke de onderwerpen zijn, die onder den naam van rechtsbronnen plegen behandeld te worden: het zijn de *wet* en de *gewoonte*, de bewaarplaatsen, om het zoo uit te drukken, waaruit de rechter ten allen tijde den regel van beslissing, dien hij telkens noodig had, voor den dag haalde. De natuurrechtelijke theorie heeft zich over de leer van wet en gewoonte nooit zeer warm gemaakt. En dit sprak van zelf. Want naar hare

opvatting staan zij tot het recht in geen of slechts in een verwijderd verband. Het recht ligt in de Rede, wet en gewoonte daarentegen zijn menschenwerk. Het is mogelijk, dat de wetgever in zijn wetten, de personen in hunne gewoonten het natuurrecht volgen, maar het tegendeel is even goed denkbaar. Alles hangt van hun wil af. Bij dergelijke beschouwing kunnen noch de wet noch de gewoonte op bijzonderen eerbied aanspraak maken. Eerbied verdienen zij alleen indien zij redelijk, aan de Rede overeenkomstig zijn, maar dan zijn zij het niet die men volgen moet maar het redelijk element in haar. Als eigenlijke bron van recht erkende het natuurrecht slechts de Rede.

Geheel anders staat de zaak èn voor de historische school èn voor de leer van het positieve recht. Voor de eerste, want, zoo leert zij, recht is de inhoud van de volksrechtsovertuiging. Maar wet en gewoonte zijn de beide middelen waardoor die volksrechtsovertuiging zich uit, zij zijn de trechters waardoor gene zich over de maatschappij uitstort, in normale omstandigheden ten minste. De volksgenooten volgen in hunne gewoonten de volksrechtsovertuiging, niet door eene bijzondere inspanning van hun wil, waarop slechts weinig staat te maken is, maar van zelf, omdat zij in die overtuiging deelen. En ook de wetgever staat onder haar invloed. Er is, niet tijdelijk en toevallig slechts, maar doorgaans, overeenstemming tusschen 't recht en den inhoud van gewoonte en wet. Zoo kwam de historische school er toe wet en gewoonte te beschouwen als de beide *rechtsbronnen*. Wat zij bevatten is recht, omdat

het niets anders is als de volksrechtsovertuiging, die naar buiten treedt. Het is recht en moet daarom door den rechter worden toegepast. En van die beide staat de gewoonte weer boven de wet, omdat zij nog meer onmiddellijk aan de volksrechtsovertuiging aansluit. Dat de wetgever willens en wetens met haar in strijd komt is denkbaar, dat de volksgenooten op den duur, en dan toch eerst is van eene gewoonte sprake, zouden handelen in strijd met hunne overtuiging, niet.

En de leer van het positieve recht komt ongeveer tot hetzelfde resultaat. Recht is het geheel der regelen van doen en laten, die door de bevoegde macht zijn uitgevaardigd. Het stuk, waarin zij ze formuleert en afkondigt, is de wet. De inhoud der wet is dus recht, de wet is bron van recht. Slechts met de gewoonte weet deze theorie niet zoo gemakkelijk raad. Zij komt er dan ook toe, geheel in overeenstemming met de nieuwere wetboeken, aan het gewoonterecht eene geheel ondergeschikte plaats aan te wijzen. De gedragsregelen, die aan de gewoonte ten grondslag liggen, erkent zij als recht alleen dan, wanneer de wetgever, door uitdrukkelijk of stilzwijgend zijne rechters te gebieden er recht naar te doen, ze als het ware in zijn wil opneemt en ze daardoor tot recht maakt. Vindt hij echter goed, aan de gewoonte rechtscheppende kracht te ontzeggen, dan staat dit hem vrij, want zijn wil is souverein, is recht.

Zoo zijn dus wet en gewoonte, nu eens vooral de eerste, dan weer vooral de laatste, geworden tot de beide rechtsbronnen, d. w. z. tot de bronnen, waaruit

de eigenaardige substantie recht voortvloeit. In haar gevolg brengen ze de rechtspraak mede, omdat zij recht voortbrengen en omdat recht rechtspraak eischt. Van een schiften en scheiden van haar inhoud kan geen sprake zijn, want moraal bevatten ze niet en kunnen ze niet bevatten. Die komt op andere wijze ter wereld. Wat voor de natuurrechtelijke theorie geweest was het leerstuk der scheiding tusschen recht en moraal, werd voor de nieuwe richtingen de leer der rechtsbronnen. Zij vormt het middenpunt der theoretische beschouwingen. De wetenschap, die het recht wil uiteenzetten, moet beginnen, niet, gelijk vroeger de natuurrechtelijke theorie, met het afbakenen van de grenzen van het recht tegenover de moraal, maar met de aanwijzing der bronnen, waaruit het recht voortvloeit. Van de moraal is het door zijn afzonderlijken oorsprong van zelf gescheiden.

Ziehier wat, naar ik meen, de wording is geweest van de eigenaardige leer der rechtsbronnen. Dit hoop ik te hebben duidelijk gemaakt, dat zij afhankelijk is van het in den beginne aangewezen uitgangspunt. Alleen wie zich daarop stelt kan begrijpen, hoe men er toe gekomen is zooveel te zien in een paar schijnbaar zoo eenvoudige dingen als wet en gewoonte.

IX.

Ik zeide boven, dat er nog een tweede eigenaardigheid was der heerschende richting, waarop ik meende de aandacht te moeten vestigen, omdat ook zij weder strekt om die richting te kenmerken als eene leer, die

niet met de feitelijke werkelijkheid doch met begrippen te doen heeft. Ik had 't oog op het feit, dat zij, vooral maar niet uitsluitend wanneer zij zich met het privaatrecht bezig houdt, zich aan ons vertoont als eene wetenschap der rechten en verplichtingen. Zij doet zich voor als eene beschouwing van eigenaardige wezens, de subjectieve rechten of de subjectieve verplichtingen. Beide woorden duiden éénzelfde zaak aan: zij heet recht, indien men zich stelt op het standpunt van hem, wien zij ten goede komt en verplichting van het standpunt van hem ten wiens laste zij bestaat. Deze eigenaardige wezens behandelt zij als werkelijk bestaande dingen. Zij legt ze voor zich om er inhoud en werking van na te gaan. Zij onderzoekt hun ontstaan en te niet gaan, hunne tijdelijke krachteloosheid en later herleven, in één woord hunne lotwisselingen. Zij classificeert ze tot grootere en kleinere groepen, op de manier waarop de natuurlijke historie hare objecten ordent en rangschikt. Dit alles is welbekend en behoeft geen verdere beschrijving.

Wij, juristen, zijn in deze wijze van beschouwen opgegroeid, we doen er aan meê en zouden haar, voor de uiteenzetting onzer denkbeelden, niet gaarne missen. We denken er dan ook in den regel niet aan er ons over te verwonderen. Toch ligt er, naar het mij voorkomt, indien we er eenmaal toe komen er onze aandacht op te vestigen, iets zonderlings in. Want, waar zijn ze, die wezens? Wie heeft ze ooit gezien of, op welke wijze ook, waargenomen? Zijn het derhalve niet dingen, waaraan alle realiteit moet worden ontzegd, woorden en klanken zonder reëelen achtergrond? Maar, is dit zoo,

wat dan te zeggen van eene wetenschap, die zich afgeeft met hersenschimmen?

Men zou, deze bezwaren, die naar het mij schijnt, voor de hand liggen, erkennende, kunnen trachten onze wetenschap schoon te wasschen, door hare eigenaardige gedaante voor te stellen als niet meer dan eene terminologie, eene beeldspraak. Zij zou dan zijn de vorm, waarin de wetenschap hare leeringen kleedt voor het gemak of ter wille van de sierlijkheid. Wat zij werkelijk op het oog heeft zouden zijn de gerechtigde en verplichte menschen.

Dergelijke verdediging ware echter in alle opzichten onbevredigend. In de eerste plaats strijdt zij met de bedoeling van de wetenschap, die blijkens de duidelijke en opzettelijke uitspraken van hare voornaamste woordvoerders, aan de rechten en verplichtingen wel degelijk realiteit wil hebben toegekend. In de tweede plaats laat zij geheel onverklaard, hoe de rechtsgeleerden tot hunne beeldspraak, tot dat verbergen hunner ware bedoeling gekomen zouden zijn. En in de derde plaats doet zij niets anders dan het eene raadsel stellen in de plaats van het andere. Want gerechtigde en verplichte menschen levert de werkelijkheid evenmin op als rechten en verplichtingen. De mensch, waarvan we zeggen dat hij gerechtigd geworden is, is volmaakt dezelfde die hij te voren was: noch in zijn geestelijk noch in zijn physiek bestaan is het minst of geringst veranderd. De eigenschap van gerechtigd te zijn is even onwezenlijk als 't subjectieve recht zelf.

Maar is de bedoelde eigenaardigheid van onze weten-

schap dan onverklaarbaar? Gelukkig niet: de verklaring ligt voor de hand, indien we ons slechts stellen op het ware standpunt. Alles is duidelijk, zoo we ons herinneren, dat de rechtswetenschap, zooals zij thans bestaat, zich uitsluitend beweegt in het rijk der gedachte. Ziehier wat er is van de zaak.

Wij hebben boven gezien, dat wij met het recht, d. i. het geheel der rechtsbegrippen of rechtsregelen, het oordeel verbinden, dat het 's menschen taak is er zijn leven naar te richten, ze in de wereld der feiten te realiseeren. Dit algemeene oordeel lost zich bij de beschouwing der bijzondere rechtsregelen op in een aantal bijzondere oordeelen. Ieder van die regelen toch bevat de wijze van handelen passende bij eene der omstandigheden, waarin het leven den mensch plaatsen kan. Doet zich een geval voor van *dezen* aard, dan is *dit* de wijze waarop gehandeld wordt, ziedaar in het abstracte hun inhoud. En derhalve, zoo luidt dan telkens ons oordeel, is de mensch verplicht zich in *zulk* een geval *zoo* te gedragen. Dit oordeel ontstaat in den geest van hem, die het recht kent, zoodra hij zich het bewuste geval denkt en hij neemt het terug, zoodra hij zich het geval anders denkt, het aanvult met omstandigheden, die het niet meer doen passen in den regel of doen vallen onder een anderen regel. Wie het recht kent, oordeelt, dat de kooper, dien hij zich voorstelt, verplicht is den koopprijs te betalen, maar het oordeel verdwijnt, zoodra hij er zich eene kwijtschelding van schuld bij denkt, want nu past het geval niet meer in den rechtsregel, die zegt: de kooper betaalt den koopprijs,

doch valt het onder een ander beginsel, dat aldus luidt: de kooper betaalt den koopprijs tenzij die hem kwijtgescholden is.

Deze onze oordeelen omtrent 's menschen verplichtingen in de verschillende levensomstandigheden komen en gaan derhalve, ontstaan en gaan te niet. Het zijn voorts, voor hem nl. die mee doet aan, of zich willekeurig verplaatst in, de denkwijze, waarop de gansche heerschende rechtswetenschap berust, werkelijk bestaande dingen, reëele wezens in het rijk der gedachte. We zien ze wel niet met het lichamelijk oog, maar het oog des geestes neemt ze duidelijk waar. Welnu, wat we rechten en verplichtingen noemen, zijn niets anders als deze onze oordeelen. De uitspraak: in een geval van dezen aard ontstaat dit bepaalde recht of die bepaalde verplichting, heeft geen anderen zin als dezen: in zulk een geval vormt zich in ons het oordeel, dat de mensch verplicht is op deze wijze te handelen. Wij nemen de vrijheid onze gedachte een meer bondigen vorm te geven, maar de bedoeling blijft dezelfde. Al wat we van de rechten en verplichtingen weten mee te deelen, heeft in waarheid op de bedoelde oordeelen betrekking en krijgt daarop toegepast een gezonden zin. Zij ontstaan op bepaalde gronden en gaan te niet; zij hebben een inhoud, die voor ontleding vatbaar is en eene werking, voor zooverre zij tot gevolgtrekkingen aanleiding geven. Van hen kan men zeggen, dat zij, zonder teruggenomen te worden, voorshands worden opgeschort, slapen als het ware, totdat nieuwe omstandigheden een definitief oordeel toelaten. In één woord, er is niets, dat van de rechten

en verplichtingen geleerd wordt, of het staat ons in zijne ware strekking klaar voor oogen, indien we het slechts overbrengen op de oordeelen omtrent 's menschen verplichting tot zekere handelingen, die zich bij de waarneming of het denken van bepaalde omstandigheden in onzen geest vormen. Slechts de onloochenbare overdrijving, waaraan zich sommige, vooral Duitsche, geleerden schuldig maken, blijve voor hunne rekening. Van eene natuurlijke historie der rechten te spreken, is ongerijmd en het gevolg van de behoefte om onze wetenschap, wier degelijke wetenschappelijkheid wel eens in twijfel getrokken wordt, tot aanzien te brengen door haar te vergelijken met zulke soliede wetenschappen als die welke zich met de natuur bezig houden. De volslagen ongerijmdheid der vergelijking ziet men dan licht over het hoofd.

Ik onthoud mij van eene nadere uitwerking van het gezegde. Voor den jurist is zij, meen ik, overbodig en voor den niet-jurist zou zij niet belangwekkend wezen. Ik kan echter niet nalaten nog ten aanzien van een enkel der leerstukken omtrent de subjectieve rechten aan te toonen hoe gemakkelijk het zich van uit het hier door mij ingenomen standpunt verklaren laat.

Ik heb het oog op hetgeen men leert omtrent de wijze, waarop het ontstaan der rechten plaats heeft. Het is, zoo wordt gezegd, het gevolg van twee factoren, den algemeenen regel en het bijzondere feit. Niet dat ik met u contracteerde, op zich zelf, geeft mij recht tegen u, ook niet de regel, ergens in de wet te lezen, dat contracten verbindend zijn, maar het feit en de regel in hunne samenwerking doen het recht

ontstaan. Het feit is het eigenlijk werkende, maar het werkt krachtens den regel en zou zonder dezen machteloos zijn. Voor wie het subjectieve recht beschouwt met het oog eens natuuronderzoekers moet deze toedracht der zaken iets zeer geheimzinnigs hebben, waarvan in de natuur de analogie niet te vinden is. Wanneer men waarneemt, dat op de bevruchting van de moeder de geboorte van het jong volgt, dan beschouwt men die bevruchting als de oorzaak en de geboorte als het gevolg en denkt er niet aan, de eerste hare macht te laten ontleenen aan een algemeenen regel. Volkomen begrijpelijk daarentegen is de samenwerking van den regel en het bijzondere feit, indien we ons herinneren dat de rechten en verplichtingen niets zijn als oordeelen door onzen geest gevormd. Want dat oordeel is de conclusie, die wij trekken door middel van een syllogisme, waarvan de algemeene regel den maior, en het bijzondere geval den minor uitmaakt. Gelijk het onmogelijk is een gevolg te trekken uit den maior op zich zelf of uit den minor op zich zelf, zoo is het ondenkbaar, dat het recht zou ontstaan uit den algemeenen regel alleen of uit het bijzondere feit alleen. We moeten ze bij elkander brengen om er met ons denken iets uit af te leiden.

En hiermee houd ik het eerste gedeelte van mijne taak voor afgedaan. Ik heb in enkele groote trekken den aard en de inrichting geschetst van eene rechtswetenschap, die uitgaat van de onderstelling, dat de in onzen geest aanwezige rechtsregelen of rechtsbegrippen het voorafgaande, het werkende zijn en de

daarmee overeenkomende afzonderlijke menschelijke handelingen het gevolg, het voortgebrachte. Ik heb gemeend zoodoende tevens eene beschrijving te geven van den aard en het wezen der heerschende wetenschap, want, zoo schijnt het mij, die twee zijn een. Ik zeg niet, natuurlijk, dat de rechtswetenschap, die wij gewoonlijk aantreffen, nooit stellingen verdedigt en betoogen levert in strijd met de haar hier toegeschreven beginselen. Ik beweer alleen, dat zij wat haar grondslag en haar ganschen bouw betreft, is, wat ik er hier van gemaakt heb. Dat in dat geraamte somtijds bestanddeelen worden opgenomen, die aan een geheel ander lichaam toebehooren, is niet mijne schuld en doet aan de waarheid mijner beschouwingen niets te kort. Het bewijst slechts opnieuw, hoe moeilijk consequentie is en voor hoeveel strijdige denkbeelden er tegelijkertijd plaats is in één en denzelfden menschelijken geest.

Mijne schets is zeker onvolledig; ik zal in het volgende hoofdstuk van zelf gelegenheid hebben, haar hier en daar aan te vullen en te verscherpen. Doch dit hoop ik dan toch nu reeds te kunnen aannemen, dat den lezer, gelijk mij, het recht klaar voor oogen staat als een begrip of een stelsel van begrippen, dat, ofschoon zelf behoorende tot de wereld van het denken, door middel van 's menschen bewustzijn en wil den gang der menschelijke zaken in de wereld der feiten bestuurt en leidt. Het recht is de vorm, waarin de maatschappij gegoten wordt. De stof is wel weerbarstig en schikt zich niet altijd gemakkelijk, maar op den duur neemt zij de gedaante aan, die de vorm haar oplegt. Of, om een ander beeld te gebruiken: het recht is de

vooruit getrokken lijn, die den menschen de richting aanwijst, waarin zij zich hebben voort te bewegen.

Tot zoover gaan alle stelsels samen: zij verschillen eerst, wanneer het er op aankomt het denkende iets aan te wijzen, waardoor het rechtsbegrip gedacht, de werkplaats waar de vorm gemaakt, de hand waardoor de lijn getrokken wordt. Doet God het of de Goddelijke Rede? is het de volksgeest, die hier werkt of de bevoegde staatsmacht? of denkt het voor- en nadeel wikkend en wegend menschenverstand hier voor zich zelf, bakent de mensch zelf zich den weg af? De wetenschap heeft het tot nog toe niet met voldoende beslistheid uitgemaakt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

I.

Ik ga er thans toe over den bouw en de inrichting te beschrijven van eene rechtswetenschap, die van het tegenovergestelde punt uitgaat en de overeenstemming, welke in het algemeen bestaat tusschen onze begrippen omtrent de maatschappij en omtrent de wijze waarop menschen zich tegenover menschen gedragen éénerzijds en onze waarnemingen van de feitelijke werkelijkheid anderzijds, tracht te verklaren door te onderstellen, niet dat de maatschappij en de handelingen der menschen door de begrippen, maar omgekeerd, dat deze laatste door onze waarnemingen van de maatschappij en de handelwijzen der menschen zijn voortgebracht.

Het is reeds terstond duidelijk, dat de begrippen bij deze onderstelling eene geheel andere beteekenis en waarde verkrijgen. Ze zijn niet iets oorspronkelijks maar iets afgeleids, geen actief beginsel maar het passieve product van iets anders. Ze zijn de voorstellingen en beelden, die zich onder den invloed van vele afzonderlijke waarnemingen in onzen geest hebben afgezet. Eene

zelfstandige waarde komt hun derhalve niet toe. Ze hebben beteekenis alleen omdat ze de samenvatting zijn van vele waarnemingen en daardoor het middel om het waargenomen object te leeren kennen. Maar ze zijn daartoe volstrekt niet altijd een betrouwbaar middel. Want het kan zijn, dat de waarnemingen, wier resultaat ze zijn, onnauwkeurig of onvolledig waren, zoodat het uit haar door den geest gevormde beeld met de feitelijke gesteldheid van het waargenomene van den beginne af niet overeen kwam. Bovendien, het waargenomene, de maatschappij, kan veranderd zijn terwijl het begrip, het beeld, hetzelfde gebleven is. Het begrip was misschien nauwkeurig toen het gevormd werd, doch is het thans niet meer. Het gevolg van dit alles is, dat de begrippen altijd ondergeschikt zijn aan nieuwe waarnemingen. Blijkt te eeniger tijd, dat er strijd is tusschen het in onzen geest aanwezige begrip der maatschappij en bijzondere goed geconstateerde waarnemingen, dan hebben altijd deze laatsten gelijk en wordt het begrip uit haar gewijzigd en aangevuld.

Is dit alles waar, zijn de begrippen omtrent het menschelijk samenleven niets zelfstandigs en oorspronkelijks, doch slechts middel om te komen tot de kennis van iets anders en wel een middel dat voortdurende correctie uit nieuwe waarnemingen behoeft, dan kunnen die begrippen nooït het object onzer wetenschap uitmaken. Niet de begrippen omtrent de maatschappij, maar deze zelve maakt het voorwerp van onderzoek uit en de begrippen zijn slechts een der middelen, die daarbij dienst doen. Het andere middel is directe waar-

neming en is er strijd tusschen de twee, dan moet de betrouwbare waarneming het winnen.

Ik zeg, de rechtsbegrippen *kunnen* niet het eigenlijke object der wetenschap zijn. De wetenschappelijke richting, wier aard ik thans wil beschrijven, kan de andere, in het eerste hoofdstuk geschetste, niet naast zich dulden. De zaak staat niet zoo, dat zij, de andere beschouwingswijze in hare waarde erkennende, voor zich slechts een eigen veld van onderzoek uitgekozen heeft; zij wil de andere te niet doen en hare plaats innemen. Indien de onderstelling, waarop zij is gegrond, juist is, dan ontbreekt aan het object van de vroeger beschrevene richting alle realiteit en is haar streven ongerijmd en van den beginne af gedoemd tot onvruchtbaarheid. Van eene vereeniging van de beide beschouwingswijzen kan nooit sprake zijn: het is misschien, tegenover de combinatie van philosophie en historie, die ook voor de rechtswetenschap door velen wordt aangeprezen en die, zoo iets, dan dit beteekent, dat beide richtingen, met welke ik mij bezig houd, evenveel aanspraak hebben op waardeering, goed dit uitdrukkelijk te zeggen.

Niet de begrippen omtrent de maatschappij, de rechtsbegrippen, maar de maatschappij zelve, het maatschappelijk leven der menschen zelf, is het voorwerp, dat de rechtswetenschap onderzoekt en kennen wil. De maatschappij: doch welke? De menschheid vormt er niet éénе, maar een groot aantal, in allerlei opzichten van elkander verschillende. Wil men al aannemen, gelijk ik zou wenschen te doen, dat de zoogenaamde beschaafde

volken met elkaar ééne maatschappij, éénе samenleving vormen, dan bestaan toch altijd daarnaast de verschillende samenlevingen van half-beschaafde en barbaarsche volken, terwijl ten slotte buiten den kring van deze nog weer de talrijke samenlevingen van wilde volksstammen gelegen zijn. Bovendien, in de groote samenleving der beschaafde volken kan men weer min of meer zelfstandige deelen onderscheiden. Zij staat niet onder éénе regeering, maar tal van overheden, ieder een bepaald, naar territoriale grenzen omschreven, deel besturende, zijn over haar verspreid. De kring door éénе overheid beheerscht vormt een, in sommige opzichten zelfstandig, deel van het groote geheel. Elk dier maatschappijen, elk dier min of meer zelfstandige deelen der beschaafde maatschappij, is voor een afzonderlijk onderzoek vatbaar, en daarom herhaal ik de vraag: welke maatschappij is het of welke maatschappijen zijn het, wier onderzoek de taak der rechtswetenschap uitmaakt? hoever strekt haar gebied zich uit?

Het komt mij voor, dat slechts één antwoord mogelijk is. Het gebied der rechtswetenschap strekt zich uit over alle menschelijke samenlevingen zonder onderscheid. Zij moet het maatschappelijk leven van wilde en halfbeschaafde volkeren niet minder dan dat der beschaafde natieën in haar onderzoek opnemen.

Het behoeft geen betoog, dat ieder onderzoeker zich een enkel hoekje van het gansche terrein ter bearbeiding kan uitkiezen, noch dat men zonder met de eischen der wetenschap in strijd te komen de kennis van de eene maatschappij nuttiger en noodiger kan achten dan die

van de andere. Maar dit alles belet niet, dat het gebied der wetenschap alle maatschappijen gelijkelijk omvat. Zonder groot nadeel voor zich zelve kan zij geen enkele kategorie daarvan principiëel van hare nasporingen uitsluiten. Waarom kan zij dat niet? Men zoeke de reden niet in eenig verband, dat tusschen alle menschelijke samenlevingen bestaan zou. Het is zeer goed denkbaar niet alleen, maar een onloochenbaar feit, dat menschelijke samenlevingen op elkanders lotgevallen invloed uitoefenen, dat de gang der zaken in iedere maatschappij anders is als hij zijn zou, indien zij niet tal van soortgelijke lichamen naast zich had, en, waar die wederkeerige invloed zich openbaart, behoort hij zonder twijfel onderzocht en in het licht gesteld te worden. Maar een grond om het terrein der wetenschap zoover uit te zetten, als ik het boven deed, ligt daarin niet. Evenmin is de grond daarin te vinden, dat eene zoo wijd mogelijke uitbreiding van onze kennis van 's menschen maatschappelijk leven op zich zelve zooveel waard wezen zou. Wat gaat het den beschaafden Europeaan aan hoe de een of andere wilde volksstam zijn huwelijken sluit, zijn vrouwen behandelt of optreedt tegen misdadigers? De *uitbreiding* van onze kennis, in de wetenschap van dergelijke zaken gelegen, komt mij voor zoo niet waardeloos te zijn, dan toch weinig waarde te hebben.

De ware grond, waarop de eisch, dat de wetenschap geene enkele menschelijke samenleving buiten haar onderzoek sluite, steunt, is eenvoudig dit, dat zij, deed zij het wel, zich moedwillig zou berooven van een middel tot vermeerdering en *verdieping* van hare kennis

van die maatschappijen, wier onderzoek zij wel ter harte neemt. Niet om te weten wat hier en daar in het midden van Afrika of onder de roodhuiden in N.-Amerika tusschen menschen plaats heeft, moet het ons te doen zijn, maar om zoo goed mogelijk te begrijpen, wat om ons heen en elders, wat overal, waar menschen samenleven, plaats heeft. Slechts door de beschouwing van vele soortgelijke objecten kan men zich eene ware kennis van ieder van die objecten op zich zelf verwerven. Alleen door vele eensdeels op elkander gelijkende, anderdeels van elkander verschillende voorwerpen te zien en te onderzoeken, wordt men in staat gesteld het meer blijvende en het meer tijdelijke of plaatselijke te onderscheiden, verband van oorzaak en gevolg te ontdekken, den chaos der verschijnselen te ordenen en te rangschikken, in één woord een beeld te vormen, dat van geen enkel der waargenomen objecten eene getrouwe copie is en toch ons bij al onze waarnemingen tot verklaring strekken zal. Met zulk een geestelijk beeld gewapend bewegen we ons met zekerheid en gemak te midden der verschijnselen, en weten wij ze te verklaren en te ordenen. En hoe talrijker en veelzijdiger de waarnemingen, wier voortbrengsel het is, des te beter zal het gevormde beeld voor dit doel te gebruiken zijn. In plaats van moedwillig haar onderzoek te beperken, moet de wetenschap binnen haar gebied alle objecten opnemen, met behulp van welke zij het beeld, het begrip, de type, die zij noodig heeft, kan verbeteren en aanvullen of ten minste verscherpen en verduidelijken. En er is zelfs geen enkele reden

waarom de wetenschap bij menschelijke samenlevingen zou blijven staan, zoolang het niet onmogelijk gebleken is, door de beschouwing van zeker dieren-maatschappijen 't geestelijk beeld eener samenleving, dat we bij de verklaring van het maatschappelijk leven der menschen gebruiken, op sommige punten te verscherpen of te verbeteren.

Bij dit alles nemen wij stilzwijgend aan, dat op het gebied der rechtswetenschap de waarheid geldt, die de gansche natuur ons leert, dat gelijke oorzaken gelijke gevolgen hebben. Gingen we niet van die onderstelling uit, al ons vergelijken zou ons niet verder brengen, zou onze kennis uitbreiden misschien, maar verdiepen en verscherpen niet.

Omvat blijkens het gezegde het gebied der rechtswetenschap alle mogelijke menschelijke samenlevingen en zelfs misschien meer dan die alleen, ik merk nog op, dat zij ieder van die maatschappijen te beschouwen heeft op zoovele tijdstippen van haar bestaan als mogelijk is. Gelijk men de waarnemingen van vele verschillende voorwerpen noodig heeft om zich eene voorstelling te maken van de soort, zoo is de waarneming van hetzelfde object op een groot aantal tijdstippen van zijn bestaan onmisbaar voor hem, die zich een beeld wil vormen van de individueele zaak. De rechtsgeleerde moet daarom in de geschiedenis der maatschappelijke toestanden zoover mogelijk teruggaan en zelfs het den tegenwoordigen tijd meest vreemde niet versmaden. Gelijk hij voor de kennis der soort niet schroomt zich te begeven tot de uiterste grenzen in de ruimte, zoo ga hij voor de kennis van elke individueele maatschappij terug tot de uiterste grenzen van den tijd.

Doet hij dit, hij zal tevens de kennis der soort bevorderen, gelijk hij, omgekeerd, in zijn onderzoek van de enkele maatschappij door de kennis der soort zal worden gesteund en geholpen.

II.

Het is bekend, dat men gewoonlijk niet geneigd is, de grenzen der rechtswetenschap zoo wijd uit te zetten, als ik het hier gedaan heb. Wel is er in den laatsten tijd eene richting opgekomen, de school der vergelijkende rechtswetenschap, welke naar het hier gestelde beginsel handelt, maar ondanks de opmerkelijke vorderingen, die zij in de algemeene waardeering gemaakt heeft, geloof ik niet, dat hare leerstellingen gezegd kunnen worden reeds in de wetenschap te zijn opgenomen. Gewoonlijk acht men de taak der rechtswetenschap beperkt tot het recht der beschaafde volken, met den eisch trouwens dat zijne ontwikkeling zoover mogelijk in het verledene worde nagespoord. Men ontkent niet, dat een onderzoek van het recht van half-beschaafde, barbaarsche en wilde volken zelfs, zijn nut hebben kan, maar, zegt men, dat is land- en volkenkunde, geen rechtswetenschap.

Men zou kunnen meenen hier eenvoudig met zekeren hoogmoed en met de eenzijdigheid, die met hoogmoed pleegt gepaard te gaan, te maken te hebben, met de gedachte derhalve: alleen wat wij beschaafden als recht denken, verdient dien naam. De rechtsbegrippen van weinig beschaafde heidenen en van wilde volkeren zijn afdwalingen van den menschelijken geest, waarop de

rechtsgeleerde bij zijn wetenschappelijk onderzoek niet behoeft te letten. Het zijn wanbegrippen, de aandacht van een verstandig man niet waard. En ik wil niet ontkennen, dat dergelijk gevoel mede schuld heeft aan de grenzen, die men onze wetenschap stelt. Toch geloof ik, dat de beslissende grond dieper ligt en gezocht moet worden in het gansche wezen der heerschende richting.

Van het natuurrecht spreek ik niet. De natuurrechtelijke theorie heeft met geen enkel der op aarde geldende rechten te maken. Zij onderzoekt geen enkel concreet recht, maar *het* recht, en is in dit opzicht de ware tegenhangster der echte theologie, die evenmin met de begrippen over God, doch alleen met God zelf te maken heeft. Van een meer uitgebreid of meer beperkt gebied is voor het natuurrecht even weinig sprake als voor die theologie. Zijn gebied staat boven ruimte en tijd.

Ik denk uitsluitend aan de theorieën, volgens welke het recht gedacht wordt, hetzij door den volksgeest, hetzij door de bevoegde macht, door den wetgever. Welnu haar uitgangspunt, haar gansche wezen schijnt mij tot de aangeduide beperking van het gebied der rechtswetenschap met noodzakelijkheid te leiden. Wat toch is het geval? Naar hare meening is het recht eene oorspronkelijke schepping van den geest, hetzij van den volksgeest, hetzij van dien des wetgevers. Deze geest hangt bij zijn denken niet af van oorzaken, want hij behoort niet tot de wereld der feiten, der causaliteit. Ieder recht is, om zoo te zeggen, een wereld der

gedachte op zichzelf, waarin de begrippen logisch samenhangen, die misschien met andere soortgelijke werelden in logisch verband staat, doch die in allen gevalle met oorzaken niets uitstaande heeft. Maar als dit zoo is, welk nut is er dan voor onze kennis van ieder recht op zich zelf te wachten van de vergelijking van verschillende rechten met elkander? Zij kan ons niets anders leeren, dan op welke verschillende wijzen de onderscheidene volksgeesten of wetgevers hun taak hebben opgevat, en strekt slechts tot uitbreiding, niet tot verdieping van onze kennis. Het belang eener vergelijking van voorwerpen uit de natuur ligt daarin, dat zij het ons mogelijk maakt onze opvatting der verschijnselen te ordenen, in de overstelpende massa verband te ontdekken, oorzaken en gevolgen op te sporen, en de onderstelling, waarvan wij bij die werkzaamheid uitgaan, is, dat altijd en overal gelijke oorzaken gelijke gevolgen te weeg brengen. Maar welk nut kan zulk eene vergelijking dan hebben ten opzichte van dingen, die van geene oorzaken afhangen? Zij kan slechts onze nieuwsgierigheid bevredigen: aan eene wetenschappelijke behoefte voldoet zij niet.

Vloeit mitsdien de beperking die zij der wetenschap oplegt uit de grondgedachte der heerschende richting van zelf voort, niet minder duidelijk is het, naar 't mij voorkomt, hoe diezelfde grondgedachte haar bewegen moest, om onze wetenschap het altijd nog ruime veld aan te wijzen, waarop we haar feitelijk werkzaam zien. Het omvat, gelijk we gezien hebben, het recht of de rechten van de beschaafde volkeren en die in hunne ontwikkeling van

den oudsten tijd af, waarvan berichten aanwezig zijn.

Vooral van het standpunt, waarop de historische school zich stelt, is deze opvatting gemakkelijk te verklaren, doch ook naar de leer van het positieve recht is er niets zonderlings in.

Men houde in het oog, dat naar deze richtingen de rechtsgedachten of begrippen, onafhankelijk als zij zijn van oorzaken, van elkander afhangen, met elkander staan in logischen samenhang. Zij zijn het uitvloeisel van zekere grondbegrippen, van zekere oorspronkelijke rechtsideeën, waaruit de denkende geest ze in het bewustzijn heeft gebracht.

Naar de leer der historische school nu komt deze arbeid tot stand in den volksgeest. Doch de volksgeest is niet iets tijdelijks en voorbijgaands: hij is met het volk geboren en zal eerst met het volk te niet gaan. De oorspronkelijke rechtsideeën, waarvan ik sprak, zijn aan het volk op zijn levensweg meegegeven en zijn recht bestaat uit niets anders als uit de consequentieën, die de ééne volksgeest er voor en na, en, bij het ingewikkelder worden der levensomstandigheden, in steeds grooter getale, uit heeft afgeleid en uit de consequentieën van die consequentieën. Wie daarom het recht des volks, zooals het thans is, ten volle wil begrijpen moet de gansche volksgeschiedenis in de gedachte doorleven om zoodoende in staat te zijn den ganschen arbeid van den volksgeest op het gebied des rechts te volgen. Slechts zoo leert hij den oorsprong der rechtsinstellingen, die thans bestaan, kennen en daarmee hare ware beteekenis en strekking.

Doch er is meer. De beschaafde volken van den tegenwoordigen tijd en de klassieke volken der oudheid zijn niet meer dan de vertakkingen van één stam. Uit één moederschoot zijn zij voortgekomen. Hieruit volgt, dat ook de grondbegrippen, de rechtsideeën, waaruit hun recht voortkwam, voor alle dezelfde waren. Hun recht, hoevele verschilpunten het natuurlijker wijze moge vertoonen, heeft éénzelfde bron. Maar dan moet het eene ook strekken kunnen tot toelichting van het andere, dan moeten de instellingen, waaronder dit volk leeft, telkens en telkens in hare ware beteekenis kunnen worden verduidelijkt door middel van de soortgelijke instellingen, die men bij verwante volken aantreft.

Uit dit alles volgt in het stelsel der historische school de noodwendigheid van den eisch, dien zij hare volgelingen stelt, dat zij in hun onderzoek der rechtsinstellingen zoover mogelijk tot haar oorsprong zullen opklimmen en zoo ruim mogelijk alle beschaafde, *dat* is, alle verwante volken zullen omvatten.

Anders staat de zaak voor de leer van het positieve recht, volgens welke het recht gedacht wordt door den wetgever, door de bevoegde macht. Toch komt zij tot hetzelfde resultaat. In haar stelsel ontbreekt de eenheid van den rechtscheppenden geest, die in de leer der historische school een hoofdpunt is. De wetgevers, die feitelijk dan toch altijd menschen zijn, volgen elkander op en ieder van hen heeft zijne eigene *gedachten*wereld. Desniettemin erkent ook zij continuïteit in het recht. Want de gedachten van den voorganger werken op die van den opvolger. Deze laatste neemt ze in zijn

gedachtenkring op en geeft ze, slechts hier en daar gewijzigd, weer. Zijne werkelijk nieuwe rechtsgedachten zijn telkens onbeteekenend vergeleken met het oude, dat hij eenvoudig overnam. Maar het zijn niet alleen de scheppingen zijner voorgangers, die zijn denken bepalen. Ook hetgeen de wetgevers van andere staten als recht denken heeft er invloed op. Er bestaat zulk een druk verkeer tusschen de beschaafde volken en de levensomstandigheden, waarin zij verkeeren, zijn in zoovele opzichten gelijk, dat geen wetgever zich aan den invloed van hetgeen door andere wetgevers gedacht is onttrekken kan. Het sterkste voorbeeld van dien invloed is de werking van het Romeinsche recht op de wetgevingen van den nieuweren tijd. Maar hij heeft nog dagelijks plaats. Het recht der beschaafde volken krijgt daardoor iets universeels, neigt hoe langer hoe meer tot uniformiteit. En de conclusie uit dit alles ligt voor de hand. Wat de historische school eischt, eischt ook deze richting. Het recht van elken staat moet in zijn loop van mijlpaal tot mijlpaal worden gevolgd en de wetgevingen van alle staten, die wederkeerig invloed op elkander uitoefenen, moeten worden onderzocht. Zoo alleen kunnen de rechtsbegrippen in hun oorsprong en daarmee in hun ware beteekenis worden begrepen.

Maar verder dan de onderstelde logische samenhang strekt het gebied der rechtswetenschap zich dan ook voor geen van beide scholen uit. Wat kunnen haar de rechtsbegrippen van de half-beschaafde, barbaarsche en wilde volken aangaan? Zij zijn uit andere volksgeesten afkom-

stig en hebben noch vroeger noch later op die der beschaafde volken invloed gehad. Zij behooren tot een vreemde gedachtenwereld, met welke de onze niet in contact kwam. Over de laatste kunnen zij geen licht verspreiden.

Op deze wijze is, naar ik meen, de uitbreiding van het gebied onzer wetenschap over het recht van alle beschaafde landen uit de grondgedachte der heerschende richtingen even goed te verklaren als de uitsluiting van het recht der onbeschaafde en wilde volkeren.

Tegen die uitsluiting verzet zich de andere beschouwingswijze: zij wil dat de rechtswetenschap haar onderzoek uitstrekke over alle menschelijke samenlevingen, over het maatschappelijk leven van menschen waar of wanneer ook het zich vertoone of vertoond hebbe. Zij verlangt dit, niet omdat er samenhang is tusschen al die maatschappijen, niet omdat zij op elkander werken of gewerkt hebben; ware dit de grond van den gestelden eisch, men zou veel verder moeten gaan en de gansche natuur, die toch één samenhangend geheel vormt, bij onze wetenschap indeelen. Zij verlangt het omdat alleen de waarneming van vele soortgelijke en toch weer verschillende objecten de verklaring van ieder van die objecten geven kan en omdat de verklaring bevredigender, het inzicht dieper zijn zal naarmate het aantal waargenomen voorwerpen grooter is.

III.

Het resultaat van haar onderzoek zal zijn, in de eerste plaats, eene voorstelling van menschelijke samen-

levingen en van de wijze waarop zij zich ontwikkelen, in het algemeen, een voorstelling opgebouwd uit al die eigenschappen, die niet bij eene enkele, maar bij alle of althans zeer vele maatschappijen worden aangetroffen. Zal deze voorstelling, dit beeld, eene groote mate van vastheid, scherpe, onveranderlijke lijnen bezitten of zal het tot het laatst vage, wisselende omtrekken vertoonen en aan den geest slechts weinig houvast aanbieden? M. a. w. zal het mogelijk blijken op dit gebied natuurwetten te vinden, regelmatigheden zonder uitzonderingen, of zal men tot het laatst met de kennis van hetgeen meestal of dikwijls is tevreden moeten zijn? Het is bekend, dat de geleerden, die zich met deze vraag bezig hielden, verre van eenstemmig zijn in de beantwoording daarvan. Ik acht voor'shands laatstgenoemden term van het alternatief waarschijnlijk; dat het op den duur mogelijk zal blijken eene niet al te weinig zeggende abstractie te maken, die voor de verklaring der concrete verschijnselen meestal voldoende zijn zal, dat echter acht ik ontwijfelbaar.

Het resultaat zal zijn, in de tweede plaats, nauwkeurige kennis van die concrete maatschappij, op welke het onderzoek meer in het bijzonder gericht wordt. Van de maatschappij, d. i. van de samenleving, van het maatschappelijk leven der menschen, van de wijze waarop zij zich in de verschillende levensomstandigheden tegenover elkander gedragen. Men zal in het doen en laten der menschen tegenover elkander regelmatigheden ontdekken, die men als gedragsregelen zal kunnen formuleeren. Ook deze regelen zullen slechts weergeven,

hetgeen meestal geschiedt; uitzonderingen zullen telkens en telkens te constateeren zijn. Maar deze uitzonderingen zullen blijken tegenover het aantal gevallen, waarin de regel doorgaat, eene uiterst kleine minderheid te vormen. Zij zullen niet beletten, dat de gevonden regelen eene juiste beschrijving bevatten van de inrichting, de organisatie der maatschappij.

Ook zonder opzettelijk onderzoek zijn ze ons voor een belangrijk deel reeds daarom niet vreemd, omdat we in de maatschappij leven en van zelf gansche stukken daarvan waarnemen. Vele er van zijn bovendien in de wetten beschreven en ons daaruit bekend. Het opzettelijk onderzoek behoeft derhalve niet van meet aan te beginnen, het heeft slechts aan te vullen en te voltooien. Maar hoe we ze ook hebben verkregen, door eigen waarneming of uit de tweede hand, zij vormen dat deel van ons geestelijk bezit, dat we noemen onze begrippen van recht en moraal.

Hier ben ik nu echter gekomen aan het punt, waarop de richting, die ik thans beschrijf, volgens de meening van velen, naar ik vrees, blijkt dood te loopen. Zij stelt, dat onze begrippen van moraal en recht niets anders zijn als voorstellingen omtrent de wijze waarop meestal gehandeld wordt, door eigen waarneming of door mededeelingen van anderen verkregen, begrippen dus van denzelfden aard, als die we ons vormen omtrent al hetgeen ons omgeeft, samenvattingen van vele waarnemingen, abstracties uit concrete verschijnselen. Maar, zoo werpt men haar tegen, in die stelling ligt

eene miskenning van den waren aard onzer moreele en rechtsbegrippen. Wij gevoelen ze in ons als eene wetenschap, niet van hetgeen is, maar van hetgeen behoort te zijn. En dat dit niet eenvoudig een verschil in woorden is, dat er een zeer wezenlijk verschil aan ten grondslag ligt, dit blijkt uit de gevoelens, die in ons binnenste aan onze moreele en rechtsbegrippen verbonden zijn. In de eerste plaats uit het plichtgevoel. We gevoelen ons verplicht tot gehoorzaamheid aan zedewet en recht. In elk voorkomend geval is er in ons iets dat ons gebiedt te handelen volgens den toepasselijken regel van recht of zedewet, en dat alleen reeds omdat die regel er nu eenmaal is, ook al is ons geen enkel motief om zoo te handelen bewust of al zijn ons motieven bewust, die ons in andere richting drijven. Wij achten den regel bindend, ook al zien we niet in waartoe het dienen moet hem op te volgen. Waar de regel spreekt, past het niet te vragen naar het waarom. In de tweede plaats uit de goedkeuring, die wij schenken aan de handelingen van ons zelven of van anderen, welke met den zedelijken of rechtsregel in overeenstemming zijn, alleen reeds omdat dit zoo is; uit de afkeuring, waarmee wij de met den regel strijdige handelingen treffen, alleen reeds om dien strijd. Deze onze goed- en afkeuring zijn onafhankelijk van de beteekenis, die wij der handeling toeschrijven, voor het welzijn van den enkelen mensch of voor de maatschappij in het algemeen, gelijk ook van den aard der motieven, die haar voortbrachten. Ook hierin zeker kan voor ons een grond van goed- of afkeuring gelegen zijn, maar deze zijn

dan van die anderen, die hier bedoeld zijn, wel te onderscheiden. De laatsten hebben haar grond alleen in de verbindende kracht, die wij den regel van moraal of recht toeschrijven. Wij prijzen de gehoorzamen en laken de ongehoorzamen. Uit dit alles blijkt dat onze moreele en rechtsbegrippen zijn, niet wetenschap van 'tgeen is, maar van 'tgeen behoort te zijn.

Ziehier de tegenwerping, waarmee men trachten kan eene beschouwingswijze, als die welk het onderwerp van dit hoofdstuk uitmaakt, den pas af te snijden. Ik geloof niet, dat het moeilijk is den hinderpaal uit den weg te ruimen en de mogelijkheid en geoorloofdheid der nieuwere richting aan te toonen.

Ik begin met er op te wijzen, dat het bezwaar, gelijk het werd voorgedragen, geheel steunt op de heerschende theorie en dus gegrond heeten kan slechts, indien die theorie de eenige ware, de eenige mogelijke is, wat juist de vraag, die wij behandelen, uitmaakt. Dat in onzen geest met de moreele en rechtsbegrippen zekere eigenaardige gewaarwordingen verbonden zijn, is ontwijfelbaar, maar, ontdaan van haar theoretisch omhulsel, komen zij eenvoudig hierop neer: het plichtgevoel, op een aanleg, eene neiging van ons wezen om te handelen in overeenstemming met den regel; de goedkeuring van handelingen, die met den regel overeenstemmen en de afkeuring van handelingen, die er mee strijden, op een gevoel van lust of van onlust, van geluk of van leed. En de vraag is daarom nu slechts of die neiging en dat gevoel te verklaren zijn, ook bij de onderstelling, dat onze moreele en rechtsbegrippen niets anders zijn als samenvattingen

van onze wetenschap omtrent de wijze, waarop door ons zelven en door anderen meestal gehandeld wordt. Welnu die verklaring komt mij voor niet moeilijk te wezen.

In de eerste plaats: de neiging om te handelen naar den regel, het plichtgevoel, gelijk het genoemd wordt. Is zij iets anders dan wat we plegen aan te duiden als de macht der gewoonte? De regelen van moraal en recht gelden alle zonder uitzondering slechts voorwaardelijk, elk voor een bepaald geval. Zij luiden niet: zoo handelt men, maar: onder *die* omstandigheden wordt *zoo* gehandeld. Of, in de taal der heerschende richting, zij geven geen onvoorwaardelijk gebod: zoo zult gij handelen, maar spreken uit wat onder bepaalde omstandigheden zal behooren te geschieden. Wanneer we nu de menschen in hun maatschappelijk leven gadeslaan, dan nemen we niet enkel hunne handelingen waar, maar ook de omstandigheden, waaronder zij plaats hebben. Het gevolg is, dat er in onzen geest eene associatie tot stand komt tusschen de voorstelling van deze bepaalde omstandigheden en van deze bepaalde handelwijze. Zoo dikwijls, tengevolge van waarneming of door andere oorzaken, in ons bewustzijn de voorstelling der omstandigheden naar voren dringt, zullen we ons tevens de handeling, die er bij behoort, klaar voorstellen, reeds voordat ze plaats heeft. Het beeld der handeling duikt in ons bewustzijn op en oefent op zijn beurt weer invloed uit op die elementen in ons, die bij het feitelijk verrichten der voorgestelde handeling in beweging zijn. Misschien komt het daarbij zoover, dat de handeling verricht wordt,

misschien ook bespeuren wij niet meer dan een drang, een neiging tot de handeling. En dit alles kan geschieden, zonder dat we ons eenig bepaald motief, om zoo te handelen, bewust zijn. De handeling is door het vele zien gewoonte geworden. Zij dringt zich instinctmatig aan ons op, zonder dat onze bewuste, door motieven bewogen, wil er iets mede te maken heeft. Maar, vraag ik, wat is deze gansche toedracht anders als dat, wat men, uitgaande van de rechtsbeschouwing, die ik in het vorige hoofdstuk beschreef, noemt het plichtgevoel?

In de tweede plaats: het gevoel van goedkeuring of van afkeuring, van tevredenheid of van ontevredenheid, van lust of van onlust al naarmate we van ons zelven of van anderen eene handeling waarnemen, die met den regel overeenstemt of er mede strijdt. Ik geloof, dat ook dit gevoel te verklaren is als een gevolg van de associatie, waarop ik wees. Zij doet ons bij de voorstelling van bepaalde omstandigheden eene bepaalde handeling voorstellen. Beantwoordt de werkelijkheid aan die vóorstelling, dan zijn we tevreden: is dat niet het geval, dan schokt ons het onverwachte. De voorstelling der handeling die we ons, tengevolge der associatie, reeds gemaakt hadden, moet plaats maken voor eene geheel andere en dit geeft ons een gevoel van ontevredenheid, dat we als een ethische afkeuring vertalen. Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat al onze abstracte begrippen, dat al onze uit vele concrete waarnemingen opgebouwde algemeene voorstellingen, soortgelijke gevoelens in ons wakker kunnen maken, d. i. ons dringen tot het

afkeuren van wat er van afwijkt. En toch zal het van verreweg de meeste van die abstracte begrippen door een ieder erkend worden, dat ze niets anders zijn als onze wetenschap van hetgeen is. Wanneer we een verschijnsel waarnemen, op welk gebied het ook zijn moge, dat in strijd is met de eene of de andere van onze algemeene voorstellingen of met de voorstelling, die we ons van de natuur in het algemeen gevormd hebben, dan staren we het aan met een gevoel van verbazing, dat heel veel heeft van afkeuring. We noemen het abnormaal en voor het abnormale koesteren we weinig sympathie, zoolang we er niet zoo vertrouwd mee geworden zijn, dat we het in ons begrip van het normale hebben opgenomen. Met het ongezonde, onreine, onschoone enz. gaat in ons gevoel eene gewaarwording van onbehagen gepaard, die aan de afkeuring die we uitspreken over de met den regel strijdige handelingen der menschen ten nauwste verwant is. En toch, wie zal thans nog ontkennen, dat onze begrippen van het gezonde en reine door abstractie uit de concrete verschijnselen gevonden zijn? En wanneer het niet ontbreekt aan dezulken, die voor ons begrip van het schoone op een anderen oorsprong aanspraak maken, door anderen wordt de empirische oorsprong ook van dit begrip volgehouden.

Het is waar, het gevoel, dat gewoonlijk als ethische afkeuring wordt aangeduid, kan en zal in den regel veel sterker zijn dan het gevoel, dat we bij de waarneming van het ongezonde, onreine, onschoone gewaarworden; het kan ons gemoed vervullen van droefenis of ons tot krachtig handelen prikkelen, terwijl we in

de andere gevallen gewoonlijk niet zoo sterk worden aangegrepen. Doch in dit verschil ligt tegen mijne verklaring allerminst een bezwaar. De ethische afkeuring van menschelijke handelingen toch heeft dat karakter van hevigheid slechts dan, als ze niet meer alleen ethische afkeuring is; indien de handeling ons hindert, niet alleen omdat zij tegen den regel strijdt, maar ook omdat we het nadeel of het gevaar voor ons zelven of voor anderen, dat zij te weeg brengt, inzien. Niet de strijd met het recht doet ons opstuiven, maar de voorstelling van al het leed, dat we te gemoet zien.

Bovenstaande beschouwingen geven mij, naar het mij voorkomt, recht tot de conclusie, dat de gemaakte tegenwerping de mogelijkheid van eene rechtsbeschouwing als die het onderwerp van dit hoofdstuk uitmaakt, niet uitsluit. Onze moreele en rechtsbegrippen kunnen zeer goed opgevat worden als eene samenvatting van onze door waarneming verkregen kennis van het maatschappelijk leven der menschen, zonder dat het gevoel van plicht en van ethische goed- of afkeuring onverklaarbaar worden. Wat zij moeten missen is hun theoretisch omhulsel maar de kern blijft en zet haar bestaan in anderen vorm voort.

Komt zij dus dit gevaar te boven, aan den anderen kant verklaart deze beschouwingswijze gemakkelijker dan de andere de overeenstemming, die er ontegenzeggelijk bestaat tusschen onze moreele en rechtsbegrippen en de feitelijke omstandigheden waarin wij verkeeren. Die overeenstemming is zeer nauw.

Onze begrippen van recht en moraal gaan met onze kennis der maatschappij op en neer. Hij die slechts een klein deel der maatschappij overziet, bezit ook een bekrompen moreel en rechtsbewustzijn, gelijk men het noemt. Niemand verheft zich in dit opzicht boven zijne omgeving, tenzij hij door studie, indirect derhalve door mededeeling van anderen, kennis krijgt van andere toestanden. Met zijne kennis zet zich dan zijn rechtsbewustzijn uit: hij beoordeelt alles van een ruimer, vrijer standpunt. Welnu, neemt men aan, dat onze denkbeelden van recht en moraal eene samenvatting zijn van onze kennis der maatschappij, dan spreekt dit alles van zelf. Onderstelt men daarentegen dat zij zelfstandige voortbrengselen zijn van het denken, dan schijnt het mij eigenlijk onverklaarbaar. Men moge nu als bron van 't recht de rede beschouwen, of den volksgeest of het verstand van den wetgever, steeds is er in dat samengaan van onze moreele en rechtsbegrippen en onze kennis der maatschappij iets toevalligs, waarvan we den grond niet begrijpen.

Er is nog iets, dat in de hier beschreven opvatting zijne gereede verklaring vindt. We weten hoe moraal en recht verschillen naar tijd en plaats. Elke tijd en elk volk heeft in dit opzicht zijne eigene begrippen en hoeveel overeenstemming er ook moge zijn, indien men tijden en plaatsen vergelijkt die niet te ver van elkaar liggen, ook dan nog is het verschil groot. Houdt men naast elkander wat in tijd of plaats zeer ver uiteen ligt, dan blijkt het verschil zoo groot te wezen, dat men zich afvraagt of men in beide gevallen wel met gelijksoortige

zaken te doen heeft. Dit verschijnsel heeft te allen tijde aan de wetenschap moeite veroorzaakt. Het gemakkelijkst sloeg de natuurrechtelijke theorie er zich door heen. Zij beschouwde al wat van haar afweek, waar of wanneer het zich ook vertoonde, als iets dat noch moraal noch recht maar dwaling was en waarom men zich mitsdien verder niet had te bekommeren. Lastiger is het geval voor de theorieën, die haar opvolgden, die der historische school en die van het positieve recht. Door er op te wijzen dat de volksgeesten en de wetgevers vele zijn, komen zij niet verder. Want dit verklaart in geenen deele, hoe de eene volksgeest, de eene wetgever zulk een geheel ander recht komt te denken als de andere. Op het verschil van uitwendige omstandigheden hier en daar, vroeger en later, kan men zich evenmin beroepen, want het gedrag der menschen heeft zich, in deze beschouwingswijze, niet te richten naar de uitwendige omstandigheden maar naar het recht. Het recht is de zelfstandige macht, die den gang der dingen bepaalt. De vraag is zoo niet op te lossen. Al zijn de volksgeesten en de wetgevers talrijk, is het denken, het juist denken tenminste, niet één? Zoo komt men er van zelf weer toe, in de rechten der onderscheidene tijden en plaatsen juistere en minder juiste, betere en minder goede te onderscheiden en in strijd te geraken met zijn punt van uitgang, dat bestond in eene gelijke erkenning als recht van al het hier en daar, vroeger en later als recht bestaande.

Hoe natuurlijk en noodzakelijk zelfs, daarentegen, is

het verschil van recht en moraal naar tijd en plaats, indien we hen beschouwen als het beeld der maatschappij, dat zich in den geest der menschen weerspiegelt. Het is dan een gevolg daarvan, dat de maatschappelijke toestanden niet overal en altijd gelijk zijn. En dit laatste kan ons niet verwonderen, zoolang verscheidenheid het kenmerk is der gansche natuur. In het maatschappelijk leven der menschen hebben, zooals overal, gelijke oorzaken gelijke, verschillende oorzaken verschillende gevolgen. De oorzaken zijn hier de aard der menschen en de uitwendige levensomstandigheden; zoolang deze, naast punten van overeenstemming, op verschillende tijden en plaatsen punten van verschil opleveren, zoolang zullen de maatschappelijke toestanden van elkander afwijken en zoolang zij het doen, moraal en recht.

IV.

Alvorens dit gedeelte van mijn betoog te sluiten, heb ik thans nog op één punt te wijzen, dat, trouwens slechts bij oppervlakkige beschouwing, tot misverstand aanleiding zou kunnen geven.

Naar de beschouwingswijze, die ons thans bezig houdt, zijn de begrippen van moraal en recht de weerschijn van het maatschappelijk leven der menschen in onzen geest, is ons zedelijk en rechtsbewustzijn niets anders als de samenstelling van onze kennis van de wijze, waarop menschen zich tegenover menschen gedragen. Maar, hoor ik zeggen, hoe is het dan te verklaren, dat de menschen ooit verandering brengen in de maat-

schappelijke toestanden? wat bestaat voldoet ten volle aan hun ethisch bewustzijn en heeft dus geen hervorming noodig: het ethisch bewustzijn aan den anderen kant is onveranderlijk, zoolang de maatschappij niet veranderd is. Er is derhalve noodzakelijk een toestand van evenwicht; hoe het gekomen kan zijn, dat dit ooit verstoord werd, hoe revoluties en vreedzame hervormingen, ja hoe geleidelijke en langzame wijzigingen der maatschappij ooit mogelijk geworden zijn, is niet duidelijk.

Ik geloof, dat het zeer duidelijk is en dat de onderstelde, en, ik erken het, bij oppervlakkige beschouwing voor de hand liggende, tegenwerping geene waarde heeft hoegenaamd.

Zij stelt zich op het uitgangspunt, dat door deze richting opzettelijk is verlaten en door het tegenovergestelde vervangen. Zij neemt aan, dat moraal en recht de krachten zijn, waardoor de menschen in hun maatschappelijk leven bewogen worden en concludeert nu zeer natuurlijk, dat een stelsel, dat veranderingen in moraal en recht weer laat afhangen van voorafgaande veranderingen de inrichting der maatschappij, noodzakelijk op stilstand, op het doode punt, uitloopt. Maar de richting, die ons thans bezighoudt, ontkent dat recht en moraal machten zijn, die den mensch in beweging brengen. Zij zijn niet actief maar passief, niet het begin van de beweging maar dat, wat de uit andere oorzaken afkomstige beweging in 's menschen geest achterlaat. Dat zij onveranderlijk zijn zoolang de maatschappij onveranderd is, belet niet, dat deze laatste onder den invloed der oorzaken, waarvan zij afhangt, hervormd worde en

dan de overeenkomstige hervormingen in 's menschen ethisch bewustzijn na zich slepe. Die oorzaken liggen in de uitwendige levensomstandigheden der menschen en in hun aard en aanleg. Uit de samenwerking van deze beide veranderlijke grootheden ontstaat datgene, dat de menschen zich als de motieven hunner handelingen bewust worden. Veranderen de motieven, dan komt het tot geleidelijke wijziging en soms tot meer plotselinge hervorming der maatschappij, tot een verzet en een opstand tegen het bestaande. Wat deze laatsten betreft, men moet, duidelijkheidshalve, tweeërlei verzet onderscheiden. Het kan zijn, dat het uitsluitend geldt de rechtspraak, die nog naar verouderde regelen plaats heeft. De maatschappij heeft in zekere opzichten een anderen vorm aangenomen; er zijn daar nieuwe handelwijzen, nieuwe regelen van maatschappelijk handelen in zwang geraakt, maar de overheid heeft er geen kennis van genomen en beoordeelt het doen en laten der menschen nog altijd naar den ouden niet meer gangbaren regel. Er is hier niet een tegenhouden van den groei der maatschappij, maar een onoordeelkundige rechtspraak. Dit zijn niet de ernstige gevallen: er is een misstand zeer zeker, maar die zonder veel moeite en zonder te groote schokken wordt weggeruimd. Men weet zich te helpen en het einde zal altijd wezen, dat de in de maatschappij gangbare wijze van handelen doordringt tot de gerechten en door hen als maatstaf van beoordeeling wordt erkend. In een volgend gedeelte van dit hoofdstuk komen deze gevallen van zelf nog ter sprake.

Het kan echter ook zijn, dat de groei der maatschappij,

de verandering, die zij eischt, wordt onderdrukt. Er zijn in de feiten oorzaken, of in het bewustzijn der menschen motieven, tot anders handelen dan tot nog toe de regel was. Maar deze regel drukt loodzwaar op de maatschappij tengevolge van de velerlei belangen, die met zijn behoud verbonden zijn, tengevolge vooral van de werkzaamheid der overheid, die hem door middel van de rechtspraak steunt. Dat wil zeggen: er zijn andere oorzaken, andere motieven, die strekken om den bestaanden regel in stand te houden en in den geest van de meerderheid der menschen zijn deze tot nog toe de sterkste. Maar zoo blijft het misschien niet en dan kan de omwenteling volgen: de maatschappij neemt nu plotseling en in eens den nieuwen vorm aan, waarnaar zij reeds zoolang gestreefd heeft.

Zoo is dus ook naar het stelsel van hem, die het moreel en rechtsbewustzijn beschouwt als het gevolg van de in de maatschappij gangbare gedragsregelen, beweging in en verandering van de maatschappelijke toestanden geenszins uitgesloten. Slechts daarin wijkt het van de andere beschouwing af, dat het den oorsprong der wijzigingen en veranderingen niet zoekt in een veranderd rechtsbewustzijn, maar in de nieuwe oorzaken van handelen, die door verandering in de uitwendige levensomstandigheden of in den aard der menschen ontstaan zijn. Het is een belangrijk verschil zeer zeker, maar verwonderen kan het niet, want het is juist dat verschil in uitgangspunt, dat ik in de inleiding aanwees.

V.

Na al het gezegde behoeft het wel ter nauwernood opgemerkt, dat, gelijk de taak der heerschende rechtswetenschap bestaat in redeneeren, zoo die van de andere in beschrijven. Terwijl de eerste den samenhang der begrippen opspoort, onderzoekt de laatste de opvolging en het verband der gebeurtenissen. Zoo heeft ieder van beide haar gebied en hare wijze van werken. Wanneer het schijnt, dat zij het arbeidsveld gemeen hebben, dan is dit schijn en meer niet, een gevolg daarvan dat dezelfde woorden dienst doen om daar de begrippen en hier de verschijnselen aan te duiden. Zij handelen beide over staat, eigendom, huwelijk enz., maar de eene denkt zich bij die woorden wezens uit het rijk van den geest, de andere verschijnselen of groepen van verschijnselen in de wereld der feiten.

Het bedoelde onderscheid tusschen beide wetenschappen openbaart zich, wat ook het onderwerp moge zijn, waarmee zij zich bezighouden. Scherp en sprekend komt het o. a. uit bij de behandeling van de verhouding van den staat of de overheid tot recht en moraal. Tot de bespreking van dit punt ga ik thans over. Het is een van de belangrijkste hoofdstukken uit dat deel onzer wetenschap dat bij uitnemendheid rechtswetenschap genoemd wordt, want slechts door de bemoeiingen der overheid ontstaat er verschil tusschen moraal en recht: wij komen zoo bovendien van zelf tot de behandeling van de belangrijke onderwerpen rechtspraak, wetgeving,

gewoonterecht, die ik reeds behandelde uit het oogpunt der heerschende rechtswetenschap en die thans ter sprake moeten komen zooals ze zich vertoonen aan hem, die zich op het nieuwe standpunt stelt.

Men kent de twistvraag: wat er eerder is de staat of het recht, dat wil zeggen, wat er eerder is in het denken. Duidelijker: moet de staat met al zijne bevoegdheid, met al zijn macht tot gebieden en verbieden uit het recht, dan wel het recht met zijn verbindende kracht uit den staat worden afgeleid. Moet de staat tot grondslag strekken van eene redeneering die tot het recht concludeert, of omgekeerd is het recht de praemis en de staat de conclusie? Het is te begrijpen dat zulk eene vraag niet gemakkelijk op te lossen is. Voor de nieuwe beschouwingswijze bestaat zij niet. Wel echter kan deze er eene tegenhangster van opwerpen. Zij kan de vraag stellen, of eene geregelde menschelijke samenleving mogelijk is zonder eene, met de macht om te gebieden en te verbieden en om hare geboden en verboden des noods met dwang te handhaven bekleede, overheid. Het komt mij voor dat deze vraag bevestigend moet worden beantwoord.

Reeds a priori schijnt dit antwoord noodzakelijk. Waarom zou het onmogelijk zijn, dat menschen samenleven en in hunne samenleving bepaalde wijzen van handelen tegenover elkander in acht nemen, eene maatschappij vormen in één woord, zonder dat er eene overheid is, die aan de maatschappelijke gedragsregelen de hand houdt? De mogelijkheid van zulk eene

maatschappij kan ontkend worden alleen door hem, die van oordeel is, dat het eenig denkbare motief van 's menschen handelingen tegenover zijne medemenschen bestaat in vrees voor de overheid. Wie dit niet aanneemt, wie gelooft, dat de mensch in zijn gedrag tegenover andere menschen bepaald kan worden door andere motieven als vrees voor de overheid alleen, en dat die andere motieven onder bepaalde omstandigheden telkens opnieuw zullen aanwezig zijn, die moet zich eene, vaste regelen van handelen vertoonende, menschelijke samenleving kunnen voorstellen, waarin eene overheid niet werkzaam is. Welnu, die vatbaarheid van den mensch voor andere motieven, egoïstische en altruïstische, zal wel door niemand ontkend worden. De dagelijksche ervaring leert ze ons kennen en het is ontwijfelbaar, dat het overgroote deel van de regelmaat in het maatschappelijk leven om ons heen, met vrees voor de overheid niets te maken heeft. Het is betrekkelijk een klein deel van het maatschappelijk leven, waarmee, zelfs thans nu in de beschaafde landen overal een sterk gezag aanwezig is, dit gezag zich bemoeit, en de groote meerderheid der menschen zou, zelfs op dat door de overheid beheerschte gebied, niet anders handelen als zij nu doet, indien die overheid in het geheel niet bestond.

Wat om deze redenen a priori waarschijnlijk is, wordt door de geschiedenis ten volle bevestigd. Indien niet alle berichten bedriegen, hebben onze Germaansche voorouders in eene geregelde maatschappij te zamen geleefd, voordat zij tot de instelling van eene overheid overgingen. Hoogstens was er een leider in den

krijg en van de vergaderingen, waarin over gemeenschappelijke belangen werd beraadslaagd. Maar overigens ging het, trouwens zeer weinig ingewikkelde, maatschappelijk leven zijn gang, zonder dat er een gezag bestond, dat er naar omkeek. Een ieder handelde in overeenstemming met de gangbare regelen van doen en laten, die door dezelfde motieven, waardoor zij in het leven geroepen waren, in stand werden gehouden en ontstond er geschil, dan werd het uitgevochten of aan de beslissing van scheidslieden onderworpen. Eerst langzamerhand ging men er toe over de zorg voor zekere gemeene belangen aan bepaalde personen op te dragen. En die personen waren in den beginne zeker niet in het bezit van een bijzonder gezag over hen, met wie zij bij de volvoering van hun taak in aanraking kwamen, maar handelden daarbij naar de regelen, waaraan een ieder in zijne betrekking tot andere menschen onderworpen was of, gelijk men het thans noemt, naar het privaatrecht.

Van dat eerste begin tot den tegenwoordigen toestand is een lange weg geweest. Tweeërlei was de ontwikkeling, die in vele eeuwen tot stand kwam. Ten eerste werd het aantal gemeene belangen, wier behartiging de overheid ter hand nam, hoe langer hoe grooter. Hoe zeer het vooral in deze eeuw is toegenomen en nog steeds toeneemt is bekend. Ten andere volgde de overheid tegenover de personen, tot welke hare werkzaamheid haar in betrekking stelde, hoe langer hoe meer eigene regelen van doen en laten. Zij kreeg eene eigenaardige positie in de maatschappij, geraakte in het bezit van een

eigenaardig gezag, zooals het in het gewone leven door geen mensch tegenover andere menschen werd uitgeoefend. Er vormde zich, gelijk men het noemt, naast het privaat- een publiekrecht. De overheid werd tot overheid in den waren zin des woords; in de plaats van het contract trad voor haar in steeds uitgebreider mate het bevel, zonder dat echter hare gebondenheid aan het privaatrecht, anders dan in tijden van despotie, ooit ten volle werd opgeheven. En ook thans nog gelden voor haar de gewone regelen van menschelijk verkeer, voor zooverre zij er niet door gewoonte of wet van is ontheven.

VI.

Merkwaardig is het, dat de rechtspraak, het tegengaan van overtredingen van de maatschappelijke gedragsregelen, niet dadelijk behoord heeft tot de taak der overheid. Ik noem het merkwaardig, omdat gewoonlijk de rechtspraak, de handhaving van het recht, geacht wordt de eenige wezenlijke taak der overheid te zijn. Ontneem aan het staatsgezag al zijne overige bevoegdheden en het verliest zijn karakter van staatsgezag niet; ontneem het die eene, de rechtspraak, en het begrip van een staatsgezag verdwijnt: ziedaar de gewone leer. Zij moge nu waar zijn voor de wereld der gedachte, de feitelijke werkelijkheid geeft zij niet weer, ten minste niet wat de oude Germaansche maatschappij ons te zien geeft. Lange tijden had daar de overheid met de rechtspraak niet te maken: zij was de zaak van de belang-

hebbenden en van de volksgenooten. De overheid had slechts de leiding van de vergadering, waarin over de vraag of er misdaan was en hoe de overtreding tegenover den gelaedeerde kon worden goed gemaakt, werd beslist. Maar aan den man, tegenover wien een regel van handelen was overtreden, stond het te klagen en bij de volksgenooten berustte de beslissing. Zoo was het in den aanvang, doch zoo bleef het niet.

In den loop der tijden ging het staatsgezag er toe over de zorg voor eene voldoende rechtspraak onder hare bemoeiingen op te nemen en dat in steeds klimmende mate, tot eindelijk de toestand ontstond, dien we thans in de beschaafde maatschappijen aanwezig zien. Bij oppervlakkige beschouwing schijnt deze toestand iets geheel anders als wat in den beginne bestond. Beschouwt men hem echter van naderbij, dan blijkt, dat hij de trekken van wat hem voorafging nog aan alle kanten vertoont. Ik geloof, dat het voor mijn doel, het juiste inzicht in de verhouding van de overheid tot het recht, van belang is, de hoofdpunten in die ontwikkeling met een enkel woord in herinnering te brengen en ga daartoe thans over.

In drieërlei richting heeft zich de bemoeiing der overheid over de rechtspraak uitgebreid.

Ten eerste liet zij de beslissing der geschillen op den duur niet aan de vergadering der volksgenooten, maar ging zij er toe over uit de volksgenooten de bepaalde personen aan te wijzen, wier bijzondere taak de rechtspraak zijn zou; wij kennen ze vooral onder den naam van schepenen. De schepenen waren niet ambtenaren,

geene organen van het staatsgezag, die zijn wil uitvoerden; het waren de meest geschikten uit het volk door de overheid aangewezen en in den eed genomen. Doch ook deze inrichting bleek in vervolg van tijd onvoldoende en nu zien we het staatsgezag meer en meer de rechtspraak opdragen aan vast aangestelde ambtenaren, meest rechtsgeleerden van beroep, wier levenstaak zij zijn zou en die door den aard van hunne positie meer onmiddellijk aan den invloed van het staatsgezag onderworpen waren. We kunnen ook zoo zeggen: de rechtspraak werd een deel, en een zeer belangrijk zoo niet het belangrijkste deel, van de taak der overheid. Het was niet meer eene volkszaak, door de overheid gecontroleerd, maar zij geschiedde van overheidswege. Het is deze toestand, die thans in alle beschaafde landen wordt aangetroffen en onder zijn invloed is men gekomen tot de boven reeds vermelde theorie, dat de rechtspraak het wezenlijke deel der staatstaak uitmaakt.

Ten tweede begon de overheid, en ook dit in steeds uitgebreider mate, zelve tegenover bepaalde overtredingen van maatschappelijke gedragsregelen de rechtspraak in te roepen. Zij wachtte niet altijd meer de klacht van den onmiddellijk belanghebbende af maar trad zelf en ambtshalve op tegen zekere ernstige gevallen van rechtsschennis. Er vormde zich een publiek strafrecht, gelijk het genoemd wordt, en de grenzen daarvan werden hoe langer hoe meer uitgezet. Lang waren die grenzen min of meer onbepaald en bleef, ten aanzien der gevallen waarin zij had op te treden, veel overgelaten aan het goeddunken der overheid. Eerst in deze eeuw is men

gekomen tot die nauwkeurige afbakening van het gebied van het publieke strafrecht, die in het bekende adagium „nullum delictum nulla poena sine praevia lege poenali" haar scherpste uitdrukking gekregen heeft en die tot de onjuiste leer geleid heeft, dat privaat- en strafrecht twee scherp gescheiden deelen des rechts zijn. Het strafrecht is niets anders als het geheel der regelen omtrent de publieke vervolging van zekere overtredingen van maatschappelijke gedragsregelen; het vormt niet eene tegenstelling met, maar een steun van, het privaatrecht en staat daartoe in dezelfde verhouding als het burgerlijk procesrecht, d. i. het geheel der regelen omtrent de rechtspraak, die door een privaatpersoon tegen een overtreder van 't recht wordt ingeroepen.

In de derde en laatste plaats eindelijk gaat de overheid hare zorg ook uitstrekken tot de regelen, volgens welke recht gesproken wordt, d. i. tot de regelen van handelen, waaraan in elk geval het gedrag van den beklaagde wordt getoetst en die dus den grondslag van de veroordeeling of de vrijspraak uitmaken. Hoe het hier mee stond in den aanvang is bekend. De rechter, zoo noem ik nu kortheidshalve den persoon of de personen, die het vonnis geven, onverschillig of het de volksgenooten, schepenen of rechters zijn in den modernen zin van 't woord, de rechter dus was op dit punt in het bezit van de meest mogelijke vrijheid. Dat hij recht moest doen, niet naar door hem zelf verzonnen, naar hersenschimmige regelen, maar naar de feitelijk gangbare regelen van doen en laten, dat sprak evenzeer van zelf, als het b.v. thans van zelf spreekt,

dat de jury, die op een landbouwtentoonstelling het beste paard heeft te bekronen, de dieren, die haar vertoond worden, beoordeelt niet naar eene schepping harer fantasie, doch naar het beeld van een paard, dat zich, door abstractie uit vele waarnemingen, in haar geest gevormd heeft. Maar de rechter was vrij, wat betreft de wijze waarop hij dien gangbaren regel zou leeren kennen. Trouwens, die kennis baarde hem geen moeite. Hij kende het weinig ingewikkelde maatschappelijk leven in zijn vollen omvang uit eigen ervaring. Zonder nader onderzoek, afgaande op zijn rechtsbewustzijn d. i. op zijne bijna instinctmatige wetenschap van de gebruikelijke wijze van handelen, wist hij van zelf hoe hij te beslissen had. Wel lag er in zulk eene beslissing altijd eene toetsing van het bijzondere geval aan den algemeenen regel, maar deze was, als de vrucht van vele waarnemingen, zoo geleidelijk zijn geest binnengedrongen en had daar zoo vaste stelling ingenomen, dat hij er instinctmatig mee werkte en met zijn oordeel klaar was, zonder zich veel rekenschap te geven van hetgeen hij eigenlijk deed. Kwam er een enkele maal een meer zeldzaam geval voor, dan haalde hij raad bij ouderen en wijzeren dan hij, bij menschen van meerdere levenservaring, aan wie ook het zeldzame niet vreemd gebleven was. Aan hulpmiddelen voor de kennis van het recht was in eene vergadering der volksgenooten, te midden van wier zeer eenvoudige maatschappij het dagelijks gebruikt werd, geen behoefte.

Op den langen duur echter kon het zoo niet blijven. Toen de maatschappij ingewikkelder werd, toen handel

en industrie begonnen te bloeien en zich verschillende maatschappelijke groepen vormden, elke met haar eigen levenstaak, toen ten gevolge van dit alles de verscheidenheid in de maatschappelijke levensomstandigheden en daarmee het aantal der maatschappelijke gedragsregelen aanzienlijk vermeerderde, toen werd het voor elk lid der maatschappij onmogelijk haar uit eigen ervaring in haren ganschen omvang te kennen. Daarbij komt, dat intusschen ook de bovenvermelde verandering had plaats gegrepen en de rechtspraak niet meer bij de gansche gemeente, die alle maatschappelijke groepen omvatte, maar bij enkele, door de overheid aangewezen, personen berustte, onder wie licht niet al die groepen vertegenwoordigd waren. Er was dus volstrekt geen zekerheid, dat de kennis van den een die van den ander aanvulde. Wel kwamen er nu verschillende gerechten voor verschillende maatschappelijke klassen en levensbetrekkingen, voor de steden b.v. en voor het platteland, maar ook dit schijnt niet voldoende geholpen te hebben. Althans men ging er toe over het recht op te teekenen, met het bepaalde doel den rechter voor te lichten. Soms zijn het private personen, die deze taak vrijwillig op zich nemen, mannen, die door eene bijzonder uitgebreide levenservaring of door langdurige werkzaamheid bij de rechtspraak de maatschappij beter kennen dan de meesten hunner tijdgenooten. Dikwijls ook gaat het initiatief uit van de overheid: zij draagt den arbeid aan bepaalde personen op of verricht hem zelve, na zich, door het stellen van vragen aan die het weten konden, zooveel mogelijk op de hoogte gesteld te hebben. Van die rechtsopteekenin-

gen ontstonden er, gelijk bekend is, in de latere middeleeuwen allerwege zeer vele, die in de gerechten trouw geraadpleegd werden en soms buitengewoon groot gezag uitoefenden. 's Rechters positie echter tegenover den door hem toe te passen regel werd er niet door veranderd. Het waren hulpmiddelen, die hij gebruiken kon zoo hij wilde, maar waaraan hij niet gebonden was. Achter die geschriften lagen, in de maatschappij zelve, de regelen, die hij had toe te passen: hunne taak was geene andere dan hem den toegang tot deze te ontsluiten. Meende hij op het een of ander punt beter ingelicht te zijn of met behulp van andere bronnen, den Bijbel b.v. of het Romeinsche recht, waarvan de kennis zich intusschen over de beschaafde wereld uitgebreid had, zich beter raad te kunnen verschaffen, hij schroomde niet het beschreven recht ter zijde te laten en zich aan die betere wetenschap te houden.

Slechts aan de wetten in den eigenlijken zin, tot hem gerichte bevelen van de overheid, die niet den gang van het maatschappelijk leven betroffen, maar de procedure door hem te volgen, straffen door hem uit te spreken, kortom maatregelen door hem te nemen, voelde hij zich gebonden.

Deze toestand bleef bijna onveranderd voortduren tot aan het einde der vorige en het begin van deze eeuw. Hij paste geheel in het resultaat, waartoe de gedurende dat zelfde tijdsverloop heerschende leer van het natuurrecht gekomen was. Ook deze erkende een recht, dat vóór al het geschreven recht moest worden toegepast. Het is waar, zij eischte die eerste

plaats niet voor de in het maatschappelijk leven liggende gedragsregelen maar voor het recht, dat zij door redeneering heette gevonden te hebben. Doch ten slotte waren die twee weer één. Want wat de theorie meende te vinden door middel van het denken, was in werkelijkheid niets anders als het beeld der maatschappij door den tijdgeest opgevangen. We mogen daarom zeggen, dat de praktijk, zooals ik haar boven beschreef, in de natuurrechtelijke theorie hare wetenschappelijke uitdrukking vond.

Intusschen ging, gelijk te begrijpen is, de rechter van zijne oorspronkelijke en nog steeds erkende vrijheid hoe langer hoe minder gebruik maken. Wat zou hij zich het hoofd breken met het vormen van eene zelfstandige overtuiging, wat zou hij zich vermoeien met een eigen onderzoek der maatschappij, indien hij toch in de vele geschreven rechtsbronnen, die hem ten dienste stonden, of in het Romeinsche recht, altijd wel dien regel kon vinden, die voor het aan zijn beslissing onderworpen geval scheen te passen. En zoo, meen ik, is het te verklaren, dat er in de denkbeelden der menschen omtrent het recht langzamerhand eene omkeering kwam. Hoe meer de rechter de gewoonte verloor om zich eene eigene overtuiging te vormen, hoe meer, gelijk men het noemt, het levende rechtsbewustzijn afsleet, des te gereeder lag het voor de hand, dat men den inhoud der geschriften over het recht voor het recht zelf ging houden. Men begreep niet langer, dat de in die geschriften vervatte mededeelingen nooit meer zijn konden dan berichten aangaande een object, dat er achter lag,

maar verviel in de dwaling, dat zij zelve het recht waren. Men maakte zich daardoor schuldig aan eene verwarring, gelijk aan die van den zoöloog, die de afbeeldingen der dieren in zijn boek voor het eigenlijke object zijner wetenschap zou gaan houden.

Zoo werd de tijd rijp voor eene krachtdadige bemoeiing van het staatsgezag met de door den rechter toe te passen regelen. De ware beteekenis van de door hem genoten vrijheid om zich het recht te zoeken, waar hij meende het 't best te kunnen vinden, werd niet meer begrepen. Zij vertoonde zich nu als een misbruik, dat, zoo mogelijk, moest worden tegengegaan. Trouwens, de nadeelen ontstaan door de verkeerde wijze, waarop de rechter van zijne bevoegdheid gebruik maakte, waren groot. In de eerste plaats leed daaronder de rechtszekerheid. Het was maar al te dikwijls vooruit niet na te gaan, waar, in welk geschrift, de rechter zijn licht zou gaan zoeken en hoe dus eventueel zijne beslissing zou uitvallen. In de tweede plaats veroorzaakte zij een groote verscheidenheid in de rechtspraak. Er waren, zeker, autoriteiten, die, zooals het Romeinsche recht, haar invloed in alle gerechten deden gelden. Daarnaast echter waren er andere, die slechts hier en daar werden gevolgd. Die verscheidenheid in de rechtspraak nu was, voor zooverre zij niet een uitvloeisel was van een werkelijk verschil in maatschappelijken toestand, en dat was het geval meestal niet, een onvermengd nadeel, dat tot de rechtsonzekerheid in hooge mate bijdroeg.

Geen wonder alzoo, dat de wetgevers besloten den rechter zijne vrijheid te ontnemen. Niet hij, maar zij

zelven, zouden in het vervolg beslissen naar welke regelen de handelingen der menschen moesten worden beoordeeld. Er zou eene alles omvattende beschrijving van het recht worden gemaakt en aan haar zou de rechter gebonden zijn. Die beschrijving zou hij als waar en getrouw moeten aannemen en volgen, zonder zooals vroeger tot eigen onderzoek, tot het handelen naar eigen inzicht bevoegd te wezen. Zij zou publiek bekend gemaakt worden en dus voor een ieder te raadplegen zijn: zij zou bovendien één en dezelfde zijn voor alle rechters van den staat. Alle rechtsonzekerheid en alle verscheidenheid in de rechtspraak zouden derhalve, als door een tooverslag, verdwijnen. En het nadeel, dat tegenover deze onberekenbare voordeelen stond, zag men niet in. Het lag anders, zou men zeggen, voor de hand. In plaats van naar het recht, dat zijn de in de maatschappij zelve liggende gedragsregelen, zou er in het vervolg uitspraak gedaan worden naar de officiëele beschrijving daarvan, welke de wetgever zijnen rechters in de hand gaf. Deze beschrijving zou gevolgd moeten worden, ook dan als de rechter haar onjuist of onvolledig oordeelde. En de kans, dat zij op vele punten aan deze gebreken lijden zou, was in der daad zeer groot. Het is niet gemakkelijk van de maatschappij, zooals zij is, niet zooals men haar wenschen zou, een getrouw beeld te ontwerpen. Maar bovendien, zulk een beeld, hoe getrouw ook op zeker gegeven tijdstip, behoeft, om gelijkend te blijven, voortdurende aanvulling, omdat het object, dat het voorstelt, aan voortdurende verandering en ontwikkeling onderhevig is, terwijl de ervaring geleerd

heeft, dat wetgevers voor zulk eene herziening van hun arbeid slechts zelden tijd en gelegenheid vinden kunnen.

Doch ik herhaal, het gevaar van verschil tusschen het portret en het origineel, tusschen de door den wetgever uitgevaardigde beschrijving van de maatschappij en deze zelve, zag men niet in, juist omdat men het ware karakter van zulk eene wetgeving niet langer begreep. Men zag over het hoofd, dat zij nooit meer zijn kan dan een bericht aangaande het recht en hield haar voor 't recht zelf. Wat de wetgever als recht denkt is recht, omdat hij 't denkt; zie daar de stelling, die intusschen in den geest der menschen had post gevat. Aan juistheid of onjuistheid is derhalve, waar er van eene wetgeving sprake is, niet te denken. Zij is zich zelve standaard. Recht is zij in allen geval, en niet zij heeft zich naar de maatschappij, maar omgekeerd deze laatste zich naar haar te schikken.

En zoo kwam het dus tot codificatie: de wetgever, het hoogste centrale staatsgezag, nam op zich het recht volledig en systematisch in geschrift te brengen en gaf zijnen rechters het bevel de aldus beschreven regelen aan hunne beslissingen ten grondslag te leggen, zonder zich om hunne billijkheid te bekommeren. Op kleiner schaal geschiedde dit hier en daar reeds vroeger, maar eerst in het allerlaatst van de vorige en in het begin van deze eeuw werd het algemeene streven daarop gericht Het is bekend, dat Pruisen, Frankrijk en Oostenrijk het voorbeeld gaven en dat vooral het voorbeeld van Frankrijk navolging vond. En thans is in beschaafd Europa Engeland misschien nog het eenige land, dat aan codificatie

niet doet en waar de oude toestand voortduurt. Trouwens, ik geloof, dat juist daar de bezwaren van dien toestand altijd slechts in geringe mate bestaan hebben. De Engelsche rechters hebben nooit vergeten, wat die van het vaste land geheel ontgaan was, dat het ten slotte de in de maatschappij zelve liggende gedragsregelen zijn, die den doorslag moeten geven. Zij hebben autoriteiten gebruikt zeer zeker, maar niet zoo alsof zij het recht zelf waren en onder de autoriteit van het Romeinsche recht zijn zij nooit gebukt gegaan.

Wat we thans, behalve in Engeland, allerwege aantreffen, komt dus, om het nog eenmaal te herhalen, hierop neer. De wetgever heeft het recht beschreven en verlangt van den rechter, dat hij de in wetten en wetboeken opgeteekende regelen aan zijne beslissingen ten grondslag legge, onverschillig of hij ze juist acht of onjuist. De vrijheid om zelf tot het recht door te dringen heeft de rechter verloren (in beginsel, we zullen zien, dat de practijk anders is): de in de maatschappij gangbare gedragsregelen bestaan voor hem niet meer. Wanneer aan iemand overtreding van een geldenden regel wordt ten laste gelegd, dan behoort het voor den rechter de vraag te zijn, niet of hij anders handelde als men in de maatschappij pleegt te doen, maar of hij anders handelde, als het in de wet beschreven staat. Dat hij met de maatschappij in overeenstemming was, helpt hem niet, gelijk het tegenovergestelde hem niet schaadt. En deze toestand heeft zijne theoretische inkleeding gevonden in de, in het vorige hoofdstuk door mij zoo genoemde, leer van het positieve recht: de wil des wetgevers is

recht, omdat het zijn wil is. 's Wetgevers rechtsgedachten zijn recht, daarboven of daarbuiten is niets.

VII.

In drieërlei richting, ziedaar het resultaat van bovenstaande beschouwingen, hebben de bemoeiingen van de overheid zich over de rechtspraak uitgebreid. Zij heeft haar ontnomen aan de volksgenooten en opgedragen aan door haar zelve aangestelde ambtenaren. Zij heeft, in vele gevallen althans, het initiatief tot het inroepen der rechtspraak aan zich getrokken en een publiek strafrecht ingevoerd. Zij heeft ten slotte de vaststelling der regelen, waarnaar recht gedaan wordt, ter hand genomen.

Vergelijkt men den aldus geschapen toestand met dien, welke het uitgangspunt vormde, dan is het verschil inderdaad zeer groot. Zoo groot echter is het niet, of we herkennen in hetgeen we thans om ons heen zien duidelijk overblijfselen van hetgeen in den beginne bestond. En die overblijfselen zijn zoo gewichtig, dat zij ons recht geven tot de uitspraak, dat het nieuwe, hoe belangrijk het zijn moge, toch niet meer is dan een gedeeltelijke wijziging van het oude. Laat ik dit nog met een enkel woord in het licht stellen.

Naast de rechtspraak door aangestelde rechters van overheidswege bestaat die door de volksgenooten of door het publiek, gelijk we 't thans noemen, voort. Zij moge niet meer zoo formeel worden uitgeoefend als in oude tijden, toen hij, die zich door de daad van een ander

gekrenkt gevoelde, met een plechtige klacht in de volksvergadering verscheen; zij moge een deel harer ruwe kracht verloren hebben, nu het niet meer vrij staat den schuldig bevondene buiten de gemeenschap der menschen te sluiten en te behandelen als een redeloos dier, dat zij bestaat niet alleen, maar ook niet minder dan de officiëele rechtspraak, ja in sterker mate dan zij, meewerkt tot instandhouding der maatschappij, is, naar het mij voorkomt, ontwijfelbaar. Haar orgaan is het publiek in het algemeen of, meer in het bijzonder, de maatschappelijke kring, waartoe de schuldige behoort; haar vonnis heet de publieke opinie en haar straf bestaat in de algemeene afkeuring van de daad, zich openbarende in de verachting van den dader, eene verachting, die somtijds de kracht krijgt van een doodverklaring en zelfs, ondanks het verbod der overheid, tot daden van ruw geweld kan overslaan.

Deze door de invoering van eene rechtspraak van overheidswege noch afgeschafte noch overbodig gewordene volksrechtspraak ontleent den maatstaf, waarnaar zij de handelingen der menschen beoordeelt, direct aan de algemeen gangbare en, zooals de rechtsbeschouwing, die wij thans bespreken, aanneemt, door de waarneming van de maatschappij in den geest der menschen gevormde moreele en rechtsbegrippen, zonder zich aan autoriteit te storen. Hierdoor kan het gebeuren, dat hare uitspraken met die van de officiëele rechtspraak in strijd zijn: deze laatste toch gaat wel degelijk af op wetten en andere gezaghebbende geschriften. Waar die strijd bestaat is de volksrechtspraak de sterkste en ont-

neemt zij aan het officiëele vonnis wel niet zijn gevolgen, maar toch zijn eigenlijke beteekenis. Gelukkig echter is hij zeldzaam. Meestal zijn de uitspraken van het publiek en die van den rechter met elkander in overeenstemming of treedt de volksrechtspraak, die zich aan alle moreele en rechtsbegrippen hecht en niet, gelijk de officiëele rechtspraak, tal van maatschappelijke gedragsregelen van hare bemoeiingen uitsluit, aanvullend op.

Ook ten aanzien van het tweede punt duurt voor een belangrijk deel der rechtspraak de oude toestand, onveranderd voort. De overheid heeft het initiatief tot het inroepen van de rechterlijke uitspraak aan zich getrokken, doch slechts met betrekking tot zekere ernstige overtredingen des rechts en met betrekking tot dezulken, waarvoor zij het optreden van een privaatpersoon niet verwachten kan. De meeste met het recht strijdige handelingen worden ook nu nog vervolgd, alleen indien de onmiddellijk belanghebbende als klager optreedt. Naast het publieke strafrecht bestaat de burgerlijke rechtspraak en het gebied, dat zij omvat, is ongetwijfeld veel grooter dan dat van het strafrecht.

En eindelijk: de wetgever heeft de vaststelling van de regelen, welke de rechter aan zijne beslissingen ten grondslag zou moeten leggen, aan zich getrokken en hem verboden daarbuiten te gaan; ja de theorie beweert, dat alleen in de wet het recht te vinden is. Doch hoe slecht is hem deze toeleg gelukt! Aan den éénen kant toch heeft hij zich verplicht gevoeld den rechter telkens en telkens te verwijzen naar de in de maatschappij gebruikelijke wijzen van handelen als den

maatstaf, dien hij bij zijne beoordeeling van de handelingen der menschen zou hebben aan te leggen. Bepaaldelijk in de wetboeken van privaatrecht komt men die verwijzingen telkens tegen. Soms wordt den rechter bevolen ten aanzien van deze of gene maatschappelijke verhouding acht te slaan op de plaatselijke gebruiken. In andere gevallen verlangt de wetgever van hem, dat hij onderzoeke of de persoon, wien eene rechtsovertreding wordt ten laste gelegd, zoo handelde als een „goed huisvader" pleegt te doen. En eindelijk, de wetgever heeft door zijne regeling van het leerstuk der onrechtmatige, of gelijk het in het Fransche en in het Duitsche recht heet, der ongeoorloofde handelingen, zeer vele in de maatschappij gangbare regelen van doen en laten indirect gesanctionneerd.

Het is bekend hoe het met die regeling in ons burgerlijk wetboek, gelijk in die van andere landen, gesteld is. Op tweeërlei wijze treedt het staatsgezag op tegen hem, die door middel eener rechtsovertreding zijn medemensch benadeelt. In de eerste plaats door de toepassing van een straf, in den eigenlijken zin van het woord, op den schuldige. Dit geschiedt door den rechter, die daarbij aan de regelen van het strafwetboek gebonden is. In dat strafwetboek nu worden de rechtsovertredingen, waarop straf staat, nauwkeurig gespecificeerd en zoo noodig beschreven. De wetgever heeft er zich niet afgemaakt met eene algemeene bepaling, maar een lijst gegeven van de strafbare handelingen. Aan die lijst toetst de rechter de handeling van den beschuldigde: is zij er onder te brengen dan volgt veroordeeling, anders

vrijspraak of, gelijk het genoemd wordt, ontslag van rechtsvervolging. Men laat den man met rust.

In de tweede plaats door den schuldige te dwingen tot vergoeding van de door hem toegebrachte schade. Hierover wordt niet in de wetboeken van strafrecht, maar in die van privaatrecht gehandeld. En ook de wijze van behandeling is verschillend. De wetgever onthoudt zich hier van elke specificatie der rechtsovertredingen, die zulk eene veroordeeling tot schadeloosstelling ten gevolge zullen kunnen hebben. Hoogstens noemt en omschrijft hij er enkele; voor het overige laat hij het bij de algemeene bepaling, dat elke onrechtmatige of ongeoorloofde handeling, waardoor een ander benadeeld wordt, den dader de verplichting tot schadeloosstelling oplegt. M. a. w. de wetgever verwijst den rechter eens vooral naar de in het maatschappelijk leven gebruikelijke wijzen van handelen. Heeft in de gegeven omstandigheden de beklaagde anders gehandeld, dan men pleegt te doen en dan derhalve ook in dit geval met grond verwacht mocht worden, dan volge de veroordeeling. Dit is de zin, die in het Nederlandsch recht aan de artt. 1401 en 1402 van het burgerlijk wetboek en in andere wetboeken aan de correspondeerende voorschriften toekomt en die er door de uitleggers en de jurisprudentie hoe langer hoe meer aangegeven wordt, zoo niet uitdrukkelijk dan toch metterdaad. Door deze bepalingen worden, door denzelfden wetgever, die den rechter slechts volgens de wet wilde laten oordeelen en hem de vrijheid om zelfstandig het recht te zoeken ontnam, indirect de in het maatschappelijk leven gebruikelijke gedragsregelen

gesanctionneerd. Misschien zonder dat hij zelf het inzag, heeft hij den rechter voor eene onafzienbare reeks van gevallen in de noodzakelijkheid gebracht zijn regel van beslissing te putten, niet uit de wet, maar op de wijze onzer voorvaderen, uit het leven.

Zien we dus den wetgever zelf telkens, in tegenspraak met zijn stelsel, verwijzen naar de in de maatschappij liggende regelen van doen en laten, aan den anderen kant is het ook daar, waar de wetgever niet verwees maar zelf, naar zijn meening, volledig regelde, onmogelijk gebleken den rechter te verlagen tot dat wetuitleggend en wettoepassend werktuig, dat hij, naar den geest van het stelsel, in het vervolg zijn zou.

Wetsuitlegging is genoemd, en volkomen terecht, eene reconstructie van de gedachten des wetgevers. Wie de wet interpreteert en niet meer doet dan dat, tracht de denkbeelden, welke de wetgever in de wet heeft neergelegd, uit te vorschen. Elke ware interpretatie geeft eenvoudig die denkbeelden weer, met al hunne deugden en gebreken, met al de leemten en ongerijmdheden dus ook, die er, bijna noodzakelijk, hier en daar aan eigen zijn. En zie daar dus, wat de taak der rechters zijn zou: de wet nemen, zooals zij daar ligt, en haar toepassen, wat ook de resultaten zijn mogen. 's Wetgevers gedachten zijn immers recht, hoe onvolledig en gebrekkig ze ook zijn mogen. Wat de rechter er voor in de plaats zou kunnen stellen, is in het geheel geen recht, al zou het misschien verdienen door den wetgever overgenomen en dus recht te worden. De rechter moet het recht toepassen, maar dan houde hij zich aan de wet, al bevalt ze hem niet.

Begrijpt in onzen tijd de rechter zijn taak op deze wijze? Ik geloof het niet. Integendeel, het komt mij voor, dat hij de grenzen van wat nog interpretatie heeten kan verre te buiten gaat, door de leemten in de wetgeving aan te vullen en hare fouten te verbeteren. Het is waar, bij dit alles wordt de schijn veelal in acht genomen; wat de rechter doet heet nog altijd uitlegging der wet. De rechter stelt niet zijne meening in de plaats van die van den wetgever, maar spoort, tegenover het gebrekkige, dat in de wet te lezen staat en dat de eigenlijke bedoeling van den wetgever niet geweest kan zijn, de gedachten na, die hem in waarheid vervulden: zoo heet het dan. In werkelijkheid echter legt men in de wet gedachten, die de wetgever nooit gehad heeft. Men spoort niet na wat hij dacht, toen hij de wet maakte, maar wat hij gedacht zou hebben, indien hij zijn onderwerp beter en vollediger ware meester geweest. Men verlaat eenvoudig de wet, om terug te keeren tot de zaak zelve, die in de wet beschreven wordt en vult uit zijn eigene betere kennis van dat voorwerp het gebrekkige werk des wetgevers aan. De wet is in de handen van den rechter niet meer dan een leiddraad, dien hij gebruikt, zoolang hij zijne leiding vertrouwt, maar zonder gewetensbezwaar laat liggen, indien hij meent zelf den weg beter te kennen. Hierdoor is het overgroote gewicht te verklaren, dat ook in landen, waar codificatie bestaat, de jurisprudentie heeft voor de vorming en de kennis van het recht, en ook, dat zelfs onder eene erkend slechte wetgeving de maatschappij van eene slechte, onpraktische, onbillijke rechtspraak niets be-

speurt. Wat bedoeld werd, toen het wetboek werd uitgevaardigd, was, dat 's rechters oordeel zich zou richten naar het wetboek; feitelijk echter richt het wetboek zich naar 's rechters oordeel en verandert het al naarmate dit laatste zich wijzigt.

Ik geloof, dat dit alles met grond niet betwist kan worden. Slechts daarover is verschil van meening mogelijk, of deze toestand te prijzen dan wel te laken is. De consequente voorstanders van de leer van het positieve recht, de bewondenaars der codificatie, moeten er zich, naar het mij voorkomt, zoo krachtig mogelijk tegen verzetten. De wet, door de bevoegde macht uitgevaardigd, bevat recht: daarbuiten is geen recht, maar slechts een subjectief meenen, dat het rechtskarakter mist, eene subjectieve willekeur, die in geen geval aan de rechterlijke beslissingen mag worden ten grondslag gelegd. In de wetenschappelijke uitleggingen der wet stuit men dan ook telkens, wanneer de uitlegger eene onpraktische, onbruikbare bepaling heeft aangetroffen, op uitspraken als deze: 't is waar, het is ongerijmd wat de wet zegt, maar het staat er nu eenmaal en wij kunnen er niet aan doen.

Wie daarentegen, gelijk de rechtsbeschouwing met wier uiteenzetting wij thans bezig zijn, in het wetboek niet meer ziet, dan een hulpmiddel den rechter in de hand gegeven ter betere doorgronding van het daarbuiten in de maatschappij zelve liggende recht, wie begrijpt, hoe licht de wetgever in de beschrijving der maatschappij, die hij in het wetboek gaf, zich aan onvolledigheid en onnauwkeurigheid schul-

dig maakt, kan een eenigszins vrijen omgang van den rechter met de wet niet anders als goedkeuren. Hij moet het een geluk achten, indien er rechters zijn, die zich aan den dwang der letter weten te ontworstelen, die ondanks de geleerdheid, die ze zich hebben moeten eigen maken, een open oog voor het leven, voor de maatschappij en hetgeen daarin plaats heeft, hebben weten te bewaren. Men zou den onderwijzer prijzen, die het officiëele leerboek, dat hem als verplichte leiddraad bij het onderwijs in het een of ander vak van wetenschap was ter hand gesteld, met behulp van zijne eigene, door zelfstandig onderzoek verkregene, betere kennis van het daarin behandelde object aanvulde en verbeterde. Welnu, in volmaakt dezelfde verhouding staat, naar deze rechtsbeschouwing, de rechter tot het wetboek. Voor willekeurige rechtspraak behoeft daarbij geen vrees te bestaan. Het zijn alleen bekwame rechters, die door de wet heen de maatschappij zelve weten te zien en dat, wat zulk een rechter stelt in de plaats van de gebrekkige wet, is niet een hersenschimmig meenen, maar eene betere wetenschap.

Op dit standpunt vertoont zich het verschijnsel, waarop ik wees, als niets anders als de oorspronkelijke toestand, die zich ondanks alles heeft weten te handhaven. De wetgever heeft den rechter den weg tot het recht willen afsnijden, maar het is hem niet gelukt. Hij, die in het begrip de almachtige is, heeft gemeend tevens de alwijze te zijn. Maar de rechter spot met dien waan en gebruikt van 's wetgevers wijsheid juist zooveel als daarvan bruikbaar is.

VIII.

Het is thans, na dit overzicht van de wijze, waarop de bemoeiingen van de overheid met het recht zich ontwikkeld hebben, niet moeilijk meer den aard van hare verhouding tot het recht en daarbij het eigenlijk karakter van wetgeving en rechtspraak kort samen te vatten.

Op den voorgrond mogen wij stellen, dat de overheid, het staatsgezag, het recht niet maakt. Het recht is er vóórdat er van het bestaan eener overheid in den eigenlijken zin gesproken kan worden. En ook nadat zij ontstaan is, bepalen zich hare bemoeiingen tot de rechtspraak en, ten slotte, tot eene beschrijving van het recht: van een rechtscheppend vermogen is ook nu nog geen quaestie.

Doch zoo de overheid het recht niet maakt, wel vindt in hare bemoeiingen de scheiding tusschen recht en moraal haar oorsprong. Op deze wijze. De rechtspraak, door of van wege de overheid uitgeoefend, schijnt ten allen tijde geweest te zijn, en is nog, een verschijnsel, dat in hooge mate de aandacht trekt. Zij is altijd van zekere plechtigheid vergezeld geweest en hare gevolgen voor den schuldige waren en zijn in het oogvallend, zoowel door haar gewicht als door de onverbiddelijkheid en het plotselinge van hun greep. In al deze opzichten onderscheidt zij zich zeer van de bovenbeschreven rechtspraak door het publiek in de publieke opinie uitgeoefend. Ook deze weet te veroordeelen en te straffen, maar plechtige vormen kent ze niet en haar vonnis treft in den regel den schuldige eerst langzamerhand, nu hier dan daar.

Het laat zich verder hooren, dat de bijzondere waardeering, welke de officiëele rechtspraak geniet, zich overgeplant heeft op de gedragsregelen, die zij aan hare beslissingen ten grondslag legt, waaraan zij de handelingen der menschen toetst. Zoo kwam men er toe hen in eene afzonderlijke groep te zamen te brengen en onder een eigen naam, die van *recht* bij uitnemendheid, van de anderen, wier handhaving aan de publieke opinie is overgelaten, te onderscheiden. Deze laatsten heetten nu niet meer recht, maar werden met den naam van moraal, zedewet, zeden en gebruiken aangeduid.

Is dit de oorsprong van de onderscheiding tusschen recht en moraal, dan is het duidelijk, dat er van een verschil in aard geen sprake zijn kan. Recht en moraal beide ontstaan in de maatschappij. Zij zijn gelijkelijk begrippen, die zich onder den invloed van de waarneming van het maatschappijelijk leven in den geest der menschen vormen. De inhoud van beiden is de wijze, waarop, in de verschillende levensomstandigheden, menschen zich tegenover menschen gedragen. De gansche onderscheiding is gebaseerd op iets bijkomends en veranderlijks, op de houding, die de overheid tegenover de gedragsregelen aanneemt. Strekt zij er hare beschermende hand over uit, dan zijn ze recht; bemoeit zij er zich niet mee, dan blijven ze moraal. En die houding van de overheid is naar tijd en plaats uitermate verschillend en wisselend. In den beginne, wanneer eene rechtspraak van overheidswege nog niet bestaat, is er van recht, in den engeren zin, nog geen spoor. Met het ontstaan en de ontwikkeling der rechtspraak ontstaat en ontwikkelt zich het

recht, d. w. z. worden een kleiner of grooter aantal van die maatschappelijke gedragsregelen, die te voren evengoed aanwezig waren, overgestempeld tot recht. En we mogen zeggen, dat de ontwikkeling tot op den huidigen dag heeft voortgeduurd en dat we er het einde nog niet van zien. Hoe grooter, bij het stijgen van hare macht en bij het steeds ingewikkelder worden van de maatschappij, het aantal maatschappelijke belangen wordt, dat de overheid in den kring harer bemoeiingen opneemt, des te grooter wordt ook het gebied des rechts ten koste van dat der zuivere moraal en dit, ofschoon somtijds ook deelen van het maatschappelijk leven, die tot de sfeer des rechts behoord hadden, aan het gebied der moraal worden teruggegeven.

Van vaste grenzen tusschen recht en moraal is derhalve niets te bespeuren. Onophoudelijk gaan maatschappelijke gedragsregelen van het eene gebied naar het andere over en omgekeerd. Alles hangt af van de mate, waarin, en van de punten, waarop, de overheid meent den steun van hare rechtspraak aan den geregelden gang van het maatschappelijk organisme te moeten verleenen. In dezen zin kan de scheiding tusschen recht en moraal het werk heeten van de overheid.

IX.

Doch wat is, in deze rechtsbeschouwing, de rechtspraak? hoe staat zij tot het recht? op welke wijze kan zij gezegd worden dit laatste te handhaven, te beschermen? Het is niet van belang ontbloot het antwoord, dat van

het standpunt, waarop we ons thans bevinden, op deze vragen gegeven moet worden, nog eens opzettelijk te stellen tegenover het wezen van de rechtspraak, dat we boven leerden kennen. Het is daarbij natuurlijk weer om een eenvoudige beschrijving van het feitelijk bestaande, niet om theoretische redeneeringen te doen.

Eene korte herinnering aan het vroeger gevondene ga vooraf. Het recht vertoonde zich toen als een stel gedragsregelen, waaraan de mensch gehoorzaamheid verschuldigd is, dat hij kan en moet realiseeren in zijne handelingen. En de rechtspraak was daarom het ter verantwoording roepen van de ongehoorzamen. Is er recht, dan behoort er ook rechtspraak te zijn; de laatste is het uitvloeisel van het eerste. Geen veroordeeling derhalve, indien er niet te voren bestond een voor den beklaagde verbindende rechtsregel, welken hij overtrad. Van daar het groote gewicht van de leer der rechtsbronnen en van de scheiding tusschen moraal en recht.

In een geheel ander licht vertoont zich de rechtspraak, indien we ons aan de feiten houden. Reeds dadelijk moeten we dan twee mogelijke en beide ook voorkomende gevallen onderscheiden.

Rechtspraak is toetsing van eene handeling aan een algemeen begrip, een algemeene regel van handelen en veroordeeling van hem, die handelde, zoo zijne daad met dien regel blijkt te strijden. Welnu, de regel, welke tot maatstaf strekt, kan in de eerste plaats zijn recht, d. w. z. een dier gedragsregelen, die door samenvatting van het in het leven waargenomene in 's menschen geest gevormd zijn. Hij is dan een gangbare,

in de maatschappij feitelijk bestaande regel, geen product van de fantasie; niet iets dat zijn kan, maar iets dat is. De regel, die tot maatstaf strekt, kan echter in de tweede plaats ook wezen een begrip, waaraan in de maatschappij niets werkelijks beantwoordt, een ding, dat alleen wordt voorgesteld, maar niet is.

Het in onze maatschappij en in de maatschappijen, die de onze omringen, gewone geval is, rechtspraak naar het recht. Het punt van onderzoek is gewoonlijk, of de beklaagde handelde in overeenstemming of in strijd met zekeren in de maatschappij gebruikelijken regel van handelen. Schijnbaar houdt daarbij, wel is waar, de rechter het oog niet op het eigenlijke voorwerp van vergelijking maar op de wet gevestigd, maar boven reeds trachtte ik aan te toonen, dat dit slechts schijn is. In werkelijkheid raadpleegt hij de in zijn geest aanwezige rechtsbegrippen en deze zijn slechts de weerschijn van het maatschappelijk leven zelf. De wet is hem niet meer dan een leiddraad, een raadgever, dien hij in den regel wel vertrouwen kan, doch wiens raad hij verwerpt zoodra die hem onjuist blijkt. Wat is het karakter der rechtspraak in dit gewone geval? Is zij de daad waardoor de aan het recht ongehoorzame ter verantwoording geroepen wordt? In geenen deele. Het denkbeeld van ongehoorzaamheid aan 't recht vindt in deze rechtsbeschouwing geene plaats. Het recht legt geene verplichting op, maar constateert wat gewoonlijk plaats heeft. Men kan van hem, die het overtrad (een uitdrukking, die zelve eigenlijk reeds onjuist is, maar die ik gemakshalve gebruik) zeggen, dat hij anders handelde

dan men pleegt te doen, dat hij eene verplichting schond kan men hem evenmin ten laste leggen als b. v. den boom, die anders groeit, dan men het van zulk een boom gewoon is en verwacht. Slechts dit is waar, dat de regel, die zich in onzen geest gevormd heeft, nu blijkt een regel te zijn met uitzonderingen.

Maar indien zij niet is reactie tegen ongehoorzaamheid aan het recht, tegen onrecht, wat is de rechtspraak dan wel? Zij is de daad, die aan een ieder duidelijk maakt, hoe gevaarlijk het is van den regel af te wijken, hoe slecht dergelijke afwijkingen geduld worden. En haar gevolg zal zijn eene versterking van den regel, die nu steunt niet meer alleen op de motieven, die hem in het leven riepen en op de kracht der gewoonte, maar ook op den tegenzin der menschen tegen eene behandeling als die de veroordeelde ondervond en die zij in dergelijke gevallen ook voor het vervolg vooruitzien. De rechtspraak is als de handeling van den tuinman, die ontevreden met den groei van zijn boom, de oorzaken daarvan tracht te neutraliseeren.

Maar, zegt men, dan valt dus de dader, die zich niet aan ongehoorzaamheid schuldig maakte, die geene verplichting schond, als offer voor het heil der maatschappij? Zeer zeker: de opmerking is juist en niet te weerleggen. Slechts dit kan men antwoorden, dat wie zulk een denkbeeld niet verdragen kan, de gansche rechtsbeschouwing, die we thans uiteenzetten, moet verwerpen, om zich te houden aan de heerschende opvattingen.

Doch naast dit gewone geval komt in de beschaafde

maatschappijen van den tegenwoordigen tijd ook het andere zeer veelvuldig voor; rechtspraak heeft ook plaats naar regelen van handelen, die in de maatschappij zelve niet te vinden zijn, die slechts worden voorgesteld. Ik spreek nu niet van het geval, dat dit geschiedt ten gevolge van dwaling; wanneer de rechter voor recht aanziet en toepast, wat het in werkelijkheid niet is, hetzij dan dat de vergissing schuilt bij den wetgever en de rechter zich aan zijne zienswijze onderwerpt, hetzij dat de oorsprong van de vergissing bij den rechter zelf te zoeken is. Boven hebben we gezien, dat dergelijke dwalingen op den duur worden hersteld. Ik denk uitsluitend aan het geval van eene rechtspraak, die met opzet geschiedt naar niet bestaande doch louter gedachte regelen. Dergelijke rechtspraak heeft dan het bepaalde doel de handelingen der menschen in zekere richting te leiden. De wetgever beveelt eene bepaalde wijze van handelen en gelast zijn rechters ieder, die zich aan het gebod niet stoort, tot eene aangewezen straf te veroordeelen. En in eenen goed georganiseerden staat volgt de rechter dezen last op. Hij staat hier niet voor eene wet, die bestemd is de in de maatschappij gangbare regelen van doen en laten te beschrijven en zich van deze taak op onvoldoende wijze kwijt; dergelijke wetten verbetert hij en vult hij aan; hij ziet zich hier geplaatst tegenover een bepaald gebod van de overheid, die van oordeel is, dat in het belang van staat of maatschappij zekere handelingen der menschen noodig of wenschelijk zijn en trachten wil het zoover te brengen, dat die handelingen geregeld verricht worden. Wordt zijne medewerking tot bereiking van dit doel verlangd, dan onderwerpt hij zich gewillig.

Het doel dezer rechtspraak is derhalve, en haar gevolg kan zijn, eene bepaalde handelwijze, die niet, of niet geregeld ten minste, plaats heeft, tot regel te maken. Zij is niet de toepassing van recht, d. i. van een gebruikelijken gedragsregel, maar geschiedt in de hoop, dat recht worden zal, wat het nu nog niet is. Liever dan de straf te beloopen, dat is de verwachting, zullen de menschen zich de handeling, die van hen gewenscht wordt, getroosten. Zoo zal ten slotte regelmatig plaats hebben en dus recht zijn, wat in den beginne niets anders was als een verlangen, een bevel van het staatsgezag. Niet dit bevel is of maakt recht; dat is de voorstelling in de vroeger beschrevene rechtsbeschouwing; maar de vrees voor de gevolgen in geval van ongehoorzaamheid.

En, mits zij den boog niet te sterk spanne, kan de overheid haar doel wel bereiken. Het is echter slechts een beperkt gebied, dat zij op deze wijze beheerschen kan. Het gaat niet verder dan wat men gewoonlijk noemt het terrein der administratie: praestaties van de onderdanen aan de overheid (belastingen, militiedienst en dergelijke), dat alles, dat we als politie plegen samen te vatten, en, ten slotte, in het private verkeer in acht te nemen vormen. Doch mocht de wetgever verder willen gaan, mocht hij zich ten doel stellen het inwendig leven zelf der maatschappij in eene bepaalde richting te dwingen, hij zou weldra bemerken, dat zijne macht te kort schoot. Tegenover de velerhande motieven, die daar werkzaam zijn, zou het motief van vrees voor straf machteloos wezen, indien hij al rechters

vond, die ook dan nog bereid waren de werktuigen te zijn van zijn wil.

Intusschen is thans gebleken, dat de overheid dan toch wel in zekeren zin en in beperkte mate recht maken kan, ook naar deze rechtsbeschouwing. Maar zij doet het op geheel andere wijze dan de heerschende theorie aanneemt. Daar was het: 's wetgevers wil is recht en de onderdanen zijn verplicht het te volgen op straffe van veroordeeling. Hier daarentegen is het: 's wetgevers wil is een gebod meer niet. Recht is er eerst nadat de door hem gebodene handelwijze in de gewoonten der maatschappij is opgenomen. En dit alleen is het, dat door het ontzag voor de overheid, door de vrees voor de maatregelen van dwang, die zij in geval van ongehoorzaamheid in uitzicht stelt, misschien bewerkt zal worden.

Daar: de rechtspraak een logische consequentie van 't recht in de wet vervat, hier: de rechtspraak het middel waardoor de regel in de wet uitgevaardigd gebruikelijke wijze van handelen, d. i. recht, worden kan. De inhoud van zulk een wet kan evenmin recht heeten, als b. v. het in den geest van den veehouder aanwezige en hem bij de kruising van rassen leidende ideaal van een dier, dit dier zelf is.

X.

Tot zoover de rechtspraak. Nu nog een woord over de wetgeving en het gewoonterecht, datgene m. a. w. dat we in het vorige hoofdstuk hebben leeren kennen als de leer der rechtsbronnen.

Ook hier weer ga eene korte herinnering aan het toen besprokene vooraf. Wetgeving en gewoonte zijn, zoo leert men, de bronnen, waaruit het recht vloeit. De gedachten in de wet uitgesproken of aan de gewoonte ten grondslag liggend zijn recht. Zij zijn recht, omdat zij tot dieperen grond den volksgeest hebben, voor welken zij als trechters dienst doen, (historische school) of omdat zij, de wet direct, de gewoonte indirect, de rechtsgedachten bevatten van de tot recht denken bevoegde macht (de leer van het positieve recht). De regelen van handelen in de wet of in de gewoonte vervat zijn recht en dus voor den mensch verbindend. Zij zijn in het ideeële wat de mensch behoort te realiseeren.

Dat er van rechtsbronnen in dezen zin geen sprake zijn kan in de rechtsbeschouwing, die wij thans behandelen, zal, na al het gezegde, geen betoog behoeven, en volgt reeds onmiddellijk daaruit, dat deze een recht in den zin van een begrip, omtrent hetgeen behoort te geschieden, niet kent. De wet kan tweeërlei karakter dragen, maar bron van recht is zij nooit. Zij kan in de eerste plaats, ik herhaal slechts wat ik boven uiteenzette, eene bloote beschrijving zijn van de feitelijk in de maatschappij zelve liggende regelen van handelen, de officiëele leiddraad voor de kennis van de maatschappij, den rechter in de hand gegeven. Dan is zij recht even weinig als het leerboek der botanie het plantenrijk is. En gelijk dit laatste de planten beschrijft, niet gelijk zij behooren te wezen, maar gelijk zij zijn, zoo ook de wet de maatschappij. Kenbron van het recht kan men haar noemen, rechtsbron in den heerschenden zin nooit. Zij

kan in de tweede plaats het gebod bevatten tot zekere wijze van handelen, door de overheid uitgevaardigd, den regel van doen en laten, dien de wetgever door zijne onderdanen gevolgd wil zien. Ook nu is zij niet bron van recht, maar hoogstens, in verband met de rechtspraak, het middel, waardoor die wijze van handelen gebruikelijk en dus recht worden kan. Zij is niet de verbindende regel, die invloed op het doen en laten der menschen behoort te hebben, maar datgene dat feitelijk 's menschen wil bepaalt, omdat zich aan haar het motief van ontzag voor de overheid en van vrees voor de gevolgen van ongehoorzaamheid vasthecht. Dit laatste beweegt de menschen; met de theorie van de verbindende kracht der wet vermoeien zij zich niet.

En evenmin als de wet is de gewoonte rechtsbron. De gewoonten van het maatschappelijk leven, samengevat in algemeene regelen, zijn het recht. Maar zij zijn het recht, niet omdat zij ons zeggen wat behoort te geschieden, maar omdat wij er uit zien, wat feitelijk gebruik is. Zij zijn het recht en wel het eenige werkelijk bestaande recht, zonder daarom trouwens recht te wezen in den zin, waarin de heerschende beschouwingswijze dit begrip opvat. Daar is de redeneering: de gewoonte is rechtsbron, omdat de regelen, die uit haar worden afgeleid, door ons behooren te worden gevolgd, voor ons hebben verbindende kracht. En omdat zij verbindende kracht hebben, daarom moet de rechter den overtreder met zijn vonnis treffen. De afschaffing van het gewoonterecht is het ontnemen van verbindende kracht aan de regelen uit de gewoonten der menschen afgeleid,

de opheffing van de gewoonte als rechtsbron. Hier daarentegen is de voorstelling: de gewoonten der menschen in regelen samengevat, d. w. z. de in de maatschappij zelve liggende gedragsregelen, zijn het recht en worden door de rechters aan hunne beslissingen ten grondslag gelegd. Dit is een feit, dat door den wetgever niet kan worden veranderd. Het gewoonterecht afschaffen kan hij evenmin, als hij de maatschappij zelve afschaffen kan. Het eenige, waartoe hij in staat is, is dit: hij kan eene officiëele beschrijving laten maken van de maatschappelijke gedragsregelen, zooals zij feitelijk zijn, en zijne rechters bevelen zich bij de rechtspraak aan die beschrijving te houden, zonder zelve, wat zij telkens noodig hebben, in de maatschappij op te sporen. Wat dan verandert zijn niet de regelen, waarnaar gevonnisd wordt, maar is de wijze, waarop zij door den rechter worden gevonden. De wetgever neemt den rechter een gedeelte van zijn oorspronkelijke taak uit de handen. Wat deze tot nog toe vond door eigen onderzoek of ook wel door op autoriteiten van allerlei aard af te gaan, dat leest hij nu in de wet. De taak, eerst door den rechter alleen vervuld, is thans tusschen hem en den wetgever verdeeld. De laatste spoort 't recht op en de eerste past het toe. Ziehier de eenige beteekenis, die aan eene afschaffing van het gewoonterecht toekomt.

En dat zelfs zoodanige afschaffing eigenlijk boven 's wetgevers macht gaat, dat, zelfs waar eene uitgebreide codificatie bestaat, de rechter telkens haar verlaat, om tot de maatschappij zelve terug te keeren, dat hebben we boven gezien. Het is een gevolg daarvan, dat eene

codificatie, eene wettelijke beschrijving van een zoo ingewikkeld object als de maatschappij is, bijna noodzakelijk hier en daar onjuist en onvolledig wezen moet. De rechter, die dit inziet, kan niet nalaten het gebrekkige beeld met behulp van zijn eigen betere kennis van het origineel te verbeteren en aan te vullen.

XI.

Ter kenschetsing van het karakter, dat eene rechtswetenschap hebben moet, die zich op het tweede mogelijke standpunt stelt, meen ik met het boven gezegde te kunnen volstaan. Liever dan door de bijvoeging van meer bijzonderheden het gevaar te doen ontstaan, dat schrijver en lezer beide den draad verliezen, zal ik dit hoofdstuk sluiten met een terugblik op het reeds behandelde. Een korte samenvatting der hoofdpunten moet de tegenstelling tusschen de beide richtingen in onze wetenschap nog eens scherp doen uitkomen.

Zij hebben tot gemeenschappelijk uitgangspunt het feit, dat er in het algemeen overeenstemming is tusschen onze moreele en rechtsbegrippen en de maatschappelijke handelingen der menschen. Wij bezitten in onzen geest begrippen van moraal en recht en we zien tevens, dat in het algemeen de samenleving om ons heen aan die begrippen beantwoordt.

Hoe is die overeenstemming te verklaren? Indien zij niet toevallig is en dat is niet aan te nemen, dan moet zij haar oorzaak hebben òf daarin, dat de moreele en rechtsbegrippen de maatschappij maken tot wat ze is

òf daarin, dat het maatschappelijk leven die begrippen doet ontstaan.

En ziehier het punt, waarop beide richtingen uiteengaan. De oudere is, bewust of onbewust, gebaseerd op de eerste; de nieuwere houdt zich aan de tweede onderstelling. Al wat haar verder onderscheidt, hangt met dezen eersten beslissenden stap samen.

De oudere en nog heerschende richting, aannemende dat moraal en recht de maatschappij gemaakt hebben en nog maken tot wat ze is, moet noodzakelijk de in 's menschen geest aanwezige moreele en rechtsbegrippen beschouwen als zelfstandige machten, die van het bewustzijn uit den wil leiden. Zij zijn een actief beginsel, dat den mensch de verplichting oplegt zijn leven op bepaalde wijze in te richten, zich in de verschillende levensomstandigheden op bepaalde wijze te gedragen, en waaraan hij in het algemeen zijn wil onderwerpt. Hij erkent ze als bindend en richt er zich naar. Alleen blijkt hem het bedwingen der motieven, die hem tot anders handelen bewegen, maar al te dikwijls een te zware taak.

Bij deze beschouwingswijze spreekt het van zelf, dat de moreele en rechtsbegrippen het object der ethische wetenschap uitmaken. Niet de maatschappij, die zich naar hen richten moet, maar zij zelve zijn datgene, dat gekend en begrepen moet worden. Op de maatschappij en haar feitelijk bestaan moet gelet worden, alleen om haar aan hetgeen zij zijn moet te toetsen en op hare gebreken te wijzen.

En dat, wat de wetenschap ten aanzien van moraal

en recht in de allereerste plaats heeft te onderzoeken, is hun oorsprong. Zij zijn begrippen, gedachten, geestelijke dingen, maar welke is de geest, die ze denkt? Op verschillende wijzen is deze vraag beantwoord. Terwijl men vroeger meestal als den recht scheppenden geest God of de goddelijke, de objectieve Rede aanwees (de theorie van het natuurrecht), heeft men in deze eeuw andere oplossingen beproefd en, hetzij den volksgeest (de historische school), hetzij dien van de bevoegde macht (de leer van het positieve recht), hetzij het, de gevolgen der handelingen wikkend en wegend, verstand van de individueele menschen (het utilitarianisme) als de bron van alle moraal en recht, of althans van alle recht, beschouwd.

Is zij met dit deel van haar taak gereed, dan heeft de wetenschap verder den inhoud en den logischen samenhang der ethische begrippen op te sporen. Het middel hiertoe is redeneering, de logische deductie van het een uit het ander. Van waarnemen en beschrijven, van causalen samenhang, kan in de wereld van het denken natuurlijk geen sprake zijn. Hierdoor krijgt deze wetenschap een eigen bouw, een eigene wijze van werken, een eigen toetssteen der waarheid, een aard en wezen in één woord, die haar van alle natuurwetenschappen zoo scherp mogelijk onderscheiden. Men noemt haar praktisch, omdat zij den mensch leert hoe hij behoort te handelen, en stelt haar tegenover de theoretische wetenschappen, die slechts licht verspreiden omtrent 't geen is.

De nieuwere, nog slechts half gevormde, richting, aan

den anderen kant, verklaart de overeenstemming tusschen de moreele en rechtsbegrippen der menschen en de inrichting van hun maatschappelijk leven door aan te nemen, dat die begrippen niets anders zijn als de door waarneming verkregen kennis van hetgeen er in de maatschappij plaats heeft. Zij zijn het beeld, dat de maatschappij in den geest der menschen als in een spiegel afwerpt. Zij zijn geen zelfstandig, actief werkend beginsel, maar het passieve product van vele waarnemingen. Hun inhoud is kennis van hetgeen is; wat zijn moet, kunnen zij niet leeren. Integendeel, indien er strijd bestaat tusschen het algemeene begrip in 's menschen geest en de werkelijke maatschappij, zooals zij thans, na nauwkeuriger en vollediger onderzoek blijkt te wezen, dan ligt de fout nooit bij de maatschappij of in de handelingen der menschen, doch steeds in het begrip, dat wijziging noodig heeft.

De nieuwe richting acht zich onvereenigbaar met de andere. Dezelfde begrippen, die door deze geacht worden leering te geven omtrent hetgeen zijn moet, worden door gene beschouwd als samengevatte kennis van hetgeen is. Zij beweert niet, dat naast de begrippen omtrent de handelingen der menschen, zooals zij zijn moeten, ook voorstellingen bestaan omtrent de handelingen der menschen zooals zij feitelijk zijn. Hare stelling is, dat aan juist datzelfde, waarvan de heerschende richting hare opvatting heeft, een geheel andere beteekenis moet worden gegeven. Zij beschuldigt dus de andere beschouwingswijze van dwaling en verwerpt het gansche denkbeeld van regelen, welke de mensch zou behooren op

te volgen, als uit die dwaling ontsproten. Zij ontkent daarmee geenszins den invloed, dien algemeene begrippen omtrent de menschelijke handelingen op onze daden kunnen hebben. Zij meent slechts, dat die invloed niet is het gevolg van onze gehoorzaamheid aan eene ons opgelegde verplichting, van de onderwerping van onzen wil aan eene hoogere macht. Hij vloeit uit iets geheel anders voort. De mensch, die kennis bezit van wat het ook zijn moge, is een ander wezen als de mensch zonder die kennis. In onzen geest opgehoopte wetenschap maakt deel uit van ons organisme. Zij ligt daar als een voorraad kracht, die onder den invloed van eene concrete oorzaak in handelingen zal omgezet worden. De mensch wordt door de kennis, die hij verkrijgt, vatbaar voor motieven, die te voren geen invloed op hem gehad zouden hebben; onder bepaalde omstandigheden handelt hij nu anders als hij vroeger zou gedaan hebben. Dat is de macht van onze wetenschap der natuur, dat is de macht ook van onze kennis der menschelijke samenleving, d. i. van onze moreele en rechtsbegrippen. Zij oefenen invloed uit op de handelingen der menschen, niet omdat zij hem leeren hoe hij behoort te handelen, en hij, dit wetende, besluit er zich naar te richten, maar omdat zij zijn opgenomen in zijn organisme, hem maken tot een voor andere prikkels vatbaar wezen, en staan in dit opzicht gelijk met alle overige algemeene begrippen en voorstellingen. Zij zijn eenvoudig een gedeelte, al is het dan een zeer kostbaar gedeelte, van de gansche schat van kennis omtrent de feitelijke werkelijkheid, welke de mensch in die begrippen en voorstellingen met zich omdraagt.

Bij deze opvatting van den aard en de waarde der begrippen van moraal en recht kan de nieuwe richting die begrippen zelve niet als het object van haar onderzoek aanmerken. Als dat object kan zij slechts aannemen de menschelijke samenleving zelve, het maatschappelijk leven der menschen zooals het feitelijk bestaat. Van het beeld, de begrippen, wendt zij zich tot het origineel zelf, om het eerste zoo noodig te kunnen verbeteren en aanvullen. Ook in dit opzicht staat zij volkomen gelijk met de natuurwetenschap, die zich niet met de menschelijke begrippen omtrent de natuur, maar met de natuur zelve bezig houdt. Hare taak is de maatschappij in haren samenhang te begrijpen. Het is haar om causaliteit niet om logica, om beschrijven niet om redeneeren te doen. Zij is niet praktisch maar theoretisch.

Dit wat betreft de tegenstelling in het algemeen. Een enkel woord nog omtrent de verhouding van de nieuwe richting tot elk der takken, waarin de heerschende opvatting zich splitst, in het bijzonder.

Met de theorie van het natuurrecht heeft zij dit gemeen, dat ze, gelijk deze, plaats laat voor de meest verheven beschouwingen en voor de behoeften van 't geloof. De natuurrechtelijke theorie leert, dat moraal en recht hun zetel hebben in de objectieve, de goddelijke Rede. Zij geeft mitsdien gelegenheid tot het vertrouwen, dat het God zelf is, die in moraal en recht der menschheid tot gids verstrekt. Doch ook de in dit hoofdstuk behandelde beschouwingswijze leidt tot eene berusting in de maatschappelijke toestanden, als het uitvloeisel nl. van Gods *daad*. Zij is niet gekant tegen het geloof, maar

steunt het. Het verschil ligt in de wijze, waarop Gods inwerking op het eene en op het andere standpunt gedacht wordt. Daar wordt hij ondersteld 's menschen wil te gebruiken tot de bereiking van zijne doeleinden. Den menschen maakt hij bekend, hoe zij leven moeten, doch hun laat hij de beslissing of zij zoo leven zullen. Zij kunnen zijn gebod gehoorzamen, zij kunnen het ook in den wind slaan. Hier kan men gelooven, dat God in den beginne de dingen zoo heeft ingesteld, dat zij in hunne ontwikkeling den mensch en de maatschappij in hunnen naar tijd en plaats verschillenden toestand moesten voortbrengen. Daar derhalve: de maatschappij met hare instellingen het werk van God, middellijk met behulp van den mensch als uitvoerder van zijn wil. Hier: dat alles Gods eigen daad. En dat deze laatste beschouwing ruimer en onbekrompener is dan de eerste behoeft geen betoog. Zij leert berusting in al het bestaande, want het is alles gelijkelijk van God afkomstig; de natuurrechtelijke theorie keurt van het bestaande alleen dat goed, dat door den mensch in overeenstemming met Gods voorschriften werd tot stand gebracht. En, vraag ik, is die berusting niet liefderijker en meer vertroostend tevens, dan deze verheffing van een deel van het bestaande gepaard met heiligen afkeer van een ander deel?

Geheel anders dan met het natuurrecht en de beschouwingswijze, die het onderwerp van dit hoofdstuk heeft uitgemaakt, is het ten opzichte van deze vraag met de daartusschen inliggende theorieën van de historische school, van het positieve recht en van het utilitarianisme

gesteld. Naar hare eenstemmige opvatting is het recht menschenwerk, wordt het door den geest van menschen zelfstandig, al is het niet willekeurig, gedacht, zij mogen dan dien menschelijken geest, gelijk de historische school, volksgeest of, gelijk de leer van het positieve recht, wetgever noemen. In het recht schept de mensch of scheppen de menschen zich zelven den gids, die hen den weg door het leven wijzen zal. Voor het geloof aan goddelijke inwerking is bij deze beschouwing geen plaats. Deze richtingen toch kunnen niet aannemen, dat God het recht eerst gedacht heeft en dat de mensch het over denkt onder zijn invloed. Want bij zulk eene voorstelling worden zij eenvoudig natuurrecht onder een anderen naam. Zullen zij tegenover het laatste hare zelfstandigheid bewaren, dan moet het hare meening zijn, dat 't recht het eigen maaksel is van 's menschen geest. Hoe de mensch handelen moet, dat zegt hij zich zelf. Hij wijst zich zelf den weg. Dat onder die opvatting de eerbied voor het recht lijden moet, komt mij waarschijnlijk, dat zij gewraakt wordt door de geloovigen, komt mij verklaarbaar voor. Het is waar, de leer van de historische school en die van het positieve recht schrijven een menschelijken oorsprong toe alleen aan het recht en beletten dus niet het geloof aan een hoogeren oorsprong van de moraal. Maar dat daardoor het bezwaar slechts voor de helft wordt weggenomen, is duidelijk. Bovendien is het eene halfslachtigheid, die in ander opzicht de waarde dier stelsels niet verhoogt.

Zeer nauw is in een ander opzicht, schijnbaar, de verwantschap van de hier uiteengezette richting met de

theorie der historische school. Beiden vestigen de aandacht op de in eene maatschappij heerschende rechtsbegrippen en zien daarin het recht. Beide gelijkelijk meenen, dat de in de maatschappij geldende wetten in het algemeen niets anders doen als die begrippen weergeven en dat dit ook hare eigenlijke, althans hare voornaamste bestemming is. Maar zijn dan beide richtingen ten slotte niet dezelfde zaak in verschillenden vorm of met verschillende inkleeding? De vraag schijnt zoo natuurlijk, dat ik ondanks de moeite, die ik genomen heb, om ze uit elkaar te houden, nog eenmaal op den diepen kloof, die ze gescheiden houdt en die alle verwantschap belet, wijzen wil. De historische school ziet in de, in eene maatschappij feitelijk bestaande, rechtsbegrippen het door den geest der menschen zelfstandig gedachte, waarnaar de maatschappij met hare organisatie zich richt. Zij zijn de maker, de maatschappij is het maaksel. Zij leeren hoe de leden der maatschappij zich jegens elkander behooren te gedragen, en indien de feitelijke toestand met de begrippen overeenstemt, dan is het, omdat de menschen in het algemeen gehoorzaam zijn aan het gebod, zich aan den invloed hunner rechtsbegrippen op hun handelen, over het algemeen, niet onttrekken. Vandaar die mystieke volksgeest, dien zij postuleert en die de eenheid in de rechtsbegrippen van de leden eener zelfde maatschappij verklaren moet. Want de vraag ligt voor de hand: van waar die eenheid in het denken van zoovele verschillende menschen? En het antwoord luidt nu: omdat al die verschillende menschen deel hebben aan den éénen volksgeest. Het is eigenlijk niet hun denken,

hetwelk 't recht schept, maar dat van den volksgeest, dat in den geest van ieder hunner werkzaam is.

De nieuwe richting, daarentegen, beschouwt de in eene maatschappij bestaande rechtsbegrippen als het beeld van de maatschappij, dat zich door waarneming in den geest van hen, die aan het maatschappelijk leven deelnemen, vormt. Zij geven weer, wat is, en leeren niet, wat zijn moet. De maatschappij is de maker en zij zijn het maaksel. De maatschappij, door oorzaken ontstaan en niet door den geest vooruitgedacht, weerspiegelt zich, na haar ontstaan, in den geest der menschen. De rechtsbegrippen zijn daarom wetenschap der feitelijk bestaande maatschappelijke inrichting. Een volksgeest heeft dan ook deze richting niet op te roepen. De eenheid in de rechtsbegrippen is het gevolg, niet van de eenheid van den geest, waarin zij worden aangetroffen, maar van de eenheid van het object, dat ze weergeven.

Men ziet het, de verwantschap is slechts schijnbaar. Ook tusschen de historische school en de in dit hoofdstuk geschetste beschouwingswijze bestaat die volstrekte tegenstelling in uitgangspunt, en dientengevolge in het karakter van de wetenschap en in al hare grondbegrippen, die ik boven aanwees. De een ziet in het recht den vorm, waarin de maatschappij gegoten, de andere het afgietsel, dat van de maatschappij genomen wordt. De een beschouwt het als de vooruitgetrokken lijn, die de menschheid in haar voortgang volgt, de andere als het spoor, dat zij al voortgaande achterlaat.

Men vergeve het mij ten slotte, indien ik nog eens uitdrukkelijk waarschuw tegen verwarring van de nieuwe

richting en het utilitarianisme. Hier bestaat eigenlijk niet eens schijnbare verwantschap, en toch acht ik verwarring niet onmogelijk. Men is, vooral ten onzent, in den laatsten tijd zoozeer gewend het Engelsch utilitarianisme te beschouwen als het stelsel, dat bestemd is de oude overgeleverde begrippen te vervangen; er is ook daarin zoo veelvuldig sprake van waarneming en ervaring, dat men er toe zou kunnen komen, het in dit hoofdstuk ontvouwde voor eene, dan trouwens zeer zonderlinge, reproductie van dat stelsel aan te zien. Toch is het er verre van daan. De nuttigheidsleer neemt aan, dat alle menschen streven naar één doel, het geluk, en dat moraal en recht niets anders zijn als de regelen van doen en laten, de begrippen omtrent de inrichting van het maatschappelijk leven, die zij zich, steunende op langdurige ervaring, als het best tot dat doel leidende hebben gedacht en die zij daarom als verbindend erkennen en handhaven. Ook hier dus moraal en recht zelfstandige voortbrengselen van het denken en, van het bewustzijn uit, den gang der zaken in de wereld der feiten regelend en leidend. Ook hier moraal en recht begrippen omtrent hetgeen behoort te zijn, niet samenvattingen van hetgeen is. Het verband met de werkelijkheid bestaat slechts daarin, dat de ervaring, door de menschen in die empirische werkelijkheid gemaakt omtrent den invloed der verschillende wijzen van handelen op het geluk, hen in staat stelt goede, praktische, waarlijk nuttige, regelen te bedenken.

DERDE HOOFDSTUK.

I.

In de beide vorige hoofdstukken heb ik de twee mogelijke beschouwingswijzen op het gebied van moraal en recht tegenover elkander gesteld; ik heb daarbij, geloof ik, niet verheeld, aan welke zijde ik mijzelf schaar, maar ik heb niet getracht te bewijzen, dat de nieuwe richting in het bezit is van de waarheid. Ik heb het niet getracht, omdat ik meen, dat zulk een bewijs niet te leveren is. Wij staan hier voor twee hypothesen ter verklaring van de verschijnselen van moraal en recht, die beiden, naar het mij voorkomt, aan de vereischten, welke men eene hypothese stellen moet, voldoen. En voorloopig zal het daarbij wel moeten blijven. Het terrein, waarop zij zich bewegen, is zoo veel omvattend en zoo weinig geschikt voor scherpe waarneming, dat er van het vinden van eene, door geen mensch met normale hersenen te loochenen, waarheid vooreerst wel geen sprake zijn zal.

En al was dit anders, dan nog zou, naar ik meen, de keus tusschen beide beschouwingswijzen, door ieder onzer voor zich te doen, meestal niet door de vraag van waar

of onwaar bepaald worden. Voor eene kalme, op het wikken en wegen van argumenten steunende, beslissing hangt het vraagstuk te nauw samen met onze gansche levens- en wereldbeschouwing en, ten slotte, met den aard en den aanleg van ons wezen.

De tegenstelling, die ik maakte, is niet meer dan een onderdeel van eene veel algemeenere vraag en op deze laatste heeft ieder onzer allicht een van de twee mogelijke antwoorden gereed, niet als vrucht van zijn bewust en opzettelijk denken, maar als een gevolg van de tallooze onnaspeurbare invloeden, die met elkaâr onze opvoeding tot stand brengen. Wij zullen in het door mij behandelde vraagstuk niet die beslissing aannemen, welke bij eene objectieve beschouwing de meeste punten behalen zou, maar die, welke in het geheel van onze levensbeschouwing het best past.

De beide levensbeschouwingen, die ik op het oog heb, gaan tot zekere hoogte samen. Gelijkelijk nemen zij de tegenstelling van de geestelijke en van de stoffelijke verschijnselen, van geest en stof, als gegeven aan, zonder zich te verdiepen in de metaphysische vraag, hoe het ik er toe komt, zich die tegenstelling te maken. Beide blijven binnen de grenzen der empirische werkelijkheid; met het ware wezen der dingen bemoeien zij zich niet. Zij verschillen slechts in de verhouding, die zij tusschen geest en stof aannemen.

Volgens de eene is de geest, het denken, eene zelfstandig scheppende macht, die het absoluut nieuwe voortbrengt en aan hare voortbrengselen een eigene, ideëele werkelijkheid verzekert. Door zijn denken schept

de mensch, al zij het dan onder hoogere leiding of voorgelicht door de lessen van de ervaring, begrippen, die als zoodanig werkelijk bestaan. Zij kent voorts aan den mensch het vermogen toe, die begrippen, voor zooverre zij regelen van handelen zijn, te verwezenlijken, op het gebied der stof realiteit te geven. Het begrippen scheppend vermogen van den mensch noemt zij zijne rede: het vermogen om naar die begrippen te handelen heet zijn wil. Eigenlijk vormen zij slechts één: de wil is de rede, die tot handelen overgaat. Rede en wil maken te samen het hoogere element uit in 's menschen geestelijk wezen. Daarnaast echter is er een ander van lageren aard en van de stof afhankelijk. Het bestaat uit de voorstellingen, die 's menschen geest door prikkels van buiten ontvangt en de met die voorstellingen verbondene, en dus met 's menschen zinnelijke natuur samenhangende, motieven tot handelen. Er kan strijd zijn tusschen het hooger en het lager bestanddeel in 's menschen natuur: het kan gebeuren, dat de rede deze handeling denkt, terwijl het motief, de zinnelijke natuur, dringt tot die andere. Is er zulk een strijd, dan behoort steeds de rede te winnen. De mensch handelt slechts dan als mensch, wanneer hij de uitspraken van zijne rede volgt.

Deze wereldbeschouwing schrijft derhalve den mensch eene tweeslachtige natuur toe. Hij is redelijk wezen, maar tevens is hij deel van de natuur en aan hare wetten onderworpen. Hij kan handelen naar de uitspraken zijner rede, maar hij handelt ook tengevolge van de aandoeningen, waaraan zijne stoffelijke natuur onder-

hevig is. Het eerste doet hij, zoo dikwijls hij met overleg zijne doeleinden kiest en met beleid en bewust de regelen van handelen volgt, bij wier inachtneming zij te bereiken zijn. Hij doet het bovenal, wanneer hij in zijne handelingen tegenover andere menschen de regelen volgt van recht en moraal. Geeft hij daarentegen gehoor aan opwellingen, aan een blinden drang, handelt hij zonder zelf recht te weten, waarom hij zoo handelt, althans zonder in staat te zijn de gronden voor zijn besluit aan te voeren, dan is het niet de rede, die in hem werkzaam is, maar zijne stoffelijke natuur.

Men kan niet beweren, dat deze wereldbeschouwing den vrijen wil huldigt: aan indeterminisme bezondigt zij zich niet, of behoeft zij zich niet te bezondigen. Zij neemt aan, dat het overlegde handelen bepaald wordt door de rede en niets belet haar die rede willekeur te ontzeggen en haar onderworpen te verklaren aan eigene denkwetten. Het is waar, tal van menschelijke handelingen worden verricht buiten de uitspraken der rede om of zelfs tegen hare uitspraken, maar juist bij deze kan van vrijheid allerminst sprake zijn; zij zijn het niet gewilde uitvloeisel van 's menschen stoffelijken aard. Het geloof aan een vrijen wil gaat derhalve met deze wereldbeschouwing niet, of niet noodzakelijk, gepaard. Wel daarentegen loochent zij het zonder uitzondering doorgaan van de wet van oorzaak en gevolg, volgens welke elke beweging der stof in eene voorafgaande beweging haar oorzaak heeft en op hare beurt beweging veroorzaakt. Zoo dikwijls zijne rede den mensch tot handelen bepaalt, heeft er in die handeling een stoffelijk ver-

schijnsel plaats, dat causaal wordt en waarvan de gevolgen tot het einde der dingen zullen voortduren, maar dat zelf door geene stoffelijke oorzaak wordt te weeg gebracht. Er begint in dien mensch een geheel nieuwe, in de stof zooals zij was vóórdat hij dacht en handelde niet opgesloten, reeks van oorzaken en gevolgen. Door zijne rede is derhalve de mensch, zij het dan onder hoogere leiding, schepper van nieuwe dingen. Al onderstelt men, dat hij de gansche massa latente en actieve stoffelijke beweging vermeerderen noch verminderen kan, men acht hem in staat door zijn denken den loop dien zij nemen zal te veranderen, haar nieuwe vormen te doen aannemen. Het materiaal vindt hij en het heeft vaste, onveranderlijke eigenschappen, maar aan dat materiaal geeft hij vormen, die het zonder zijn denken niet zou hebben aangenomen. Deze wereldbeschouwing is dus dualistisch in den gebruikelijken zin van het woord. Zij onderscheidt niet alleen stof en geest, dat doet de andere ook, maar schrijft bovendien den geest eene inwerking toe op de stof, door middel van 's menschen rede en wil. En dit is zoo, ook al ontzegt zij, zooals bij velen harer aanhangers het geval is, aan de menschelijke rede zelfstandige macht en al verklaart zij haar onderworpen aan hoogere leiding. De voorstelling wordt dan, dat God den loop der stoffelijke dingen bepaalt op tweëerlei wijze: eensdeels door middel van de stof zelve, van de causaliteit, anderdeels door middel van het menschelijk denken, dat op de stof inwerkt.

Aan den mensch wordt mitsdien in deze wereldbeschouwing eene eenige stelling in het heelal aangewezen.

Door zijne rede is hij van alle andere schepselen, ook van de best begaafde dezer, onderscheiden, niet in graad maar in aard. Hij is schepsel niet alleen, maar medewerker Gods en de aarde is hem als werkplaats aangewezen. Daar krijgt alles, door de kracht van zijn denken en willen, een ander, zij het dan ook niet altijd een beter aanzien. De mensch naast God het middenpunt van het heelal.

In deze wereldbeschouwing behoort de nog steeds gewone opvatting van recht en moraal, als in het denken gegronde, en van daar uit de handelingen der menschen beheerschende, begrippen thuis. Zij maakt er een onderdeel van uit, en voor hem, die met dit oog de wereld aanschouwt, is derhalve de keuze tusschen de beide richtingen op het gebied van recht en moraal beslist.

II.

Hoe verschillend is de plaats, die door de andere levensbeschouwing den mensch te midden van al het bestaande wordt aangewezen.

Haar uitgangspunt is, naar het mij voorkomt, de ontkenning van het bestaan van zulke actieve geestelijke vermogens, als rede en wil zouden zijn. Zij erkent als werkelijk bestaande alleen de afzonderlijke bewustzijnstoestanden, van welken aard zij verder ook zijn en met welke namen zij aangeduid worden mogen; voorstellingen, begrippen, gedachten, gevoelens, wilsbewegingen. Van een actief geestelijk vermogen, dat deze toestanden zou scheppen, wil zij niet hooren. Er is in den mensch

niet iets, dat ze maakt; men kan slechts zeggen, dat hij ze ondergaat. Van geest, rede, wil mag men spreken alleen, indien men die woorden opvat als collectieve namen, voor alle bewustzijnstoestanden in het algemeen, of voor die van eene bepaalde soort in het bijzonder. De rede en de afzonderlijke redeneeringen zijn één en hetzelfde ding, want de eerste is niets anders als alle laatsten bij elkaar gedacht. Men kan dus nooit beweren, dat de rede gedachten of redeneeringen voortbrengt. Dit is even onmogelijk, als dat de kudde de schapen voortbrengt, waaruit zij bestaat. En gelijk met de rede, zoo staat het ook met den wil. De wil en de wilsbewegingen zijn niet twee, het eene voortgebracht door het andere, maar één. 's Menschen geest in het algemeen dus opgevat niet als eene actief beginsel of eene vereeniging van actieve beginselen, maar als eene opeenvolging van passieve bewustzijnstoestanden.

Hoe ontstaan deze? Niet uit den geest, want dat zijn zij zelve. Men zou dan moeten zeggen, dat zij spontaan geboren worden of zich zelven veroorzaken, maar iets, dat uit en door niets ontstaat, kunnen we ons niet voorstellen. Evenmin is het ontstaan der bewustzijnstoestanden te verklaren door de onderstelling, dat de een den ander in het leven roept. Want hoe zou dan het geestelijk leven van den individueelen mensch een aanvang kunnen nemen? Bovendien, de bewustzijnstoestanden worden bij elken mensch afgewisseld door toestanden van bewusteloosheid, terwijl ook dan, wanneer zij elkander onmiddellijk opvolgen, voor zooverre wij kunnen nagaan, telkens en telkens elke samen-

hang ontbreekt. Zij vormen bij niemand een aaneengesloten reeks, waaruit niets zou hebben kunnen ontbreken of waarin niets anders had kunnen zijn, zonder dat tevens het resultaat veranderd ware.

Indien dan de afzonderlijke bewustzijnstoestanden niet worden voortgebracht door den geest, die als iets, dat van hen zelven te onderscheiden is, niet bestaat; indien zij niet door zich zelven of de een door den ander in het leven geroepen worden, dan blijft slechts over aan te nemen, dat zij op de eene of andere wijze van stoffelijke verschijnselen afhankelijk zijn, bepaaldelijk van zekere veranderingen in de hersenen.

De bewustzijnstoestanden van een mensch alzoo afhankelijk van zekere stoffelijke processen in de hersenen van dienzelfden mensch. Maar afhankelijk op welke wijze? Men heeft de keus tusschen tweeërlei onderstelling. Men kan aannemen, eerstens, dat veranderingen in de hersenen bepaalde toestanden van het bewustzijn veroorzaken, en dat deze laatsten op hunne beurt weer veranderingen in de hersenen kunnen teweegbrengen. Er zou dan wezen één keten van oorzaken en gevolgen, en in dien keten zouden stoffelijke en geestelijke verschijnselen als schakels elkander afwisselen. Tegen zulk eene onderstelling bestaat echter groot bezwaar. Men kan zich eigenlijk in het geheel niet denken, dat stoffelijke beweging bewustzijn, d. i. voorstelling, gevoel, wil worden zou, om ten slotte, als handeling, weer stoffelijke beweging te worden. Wie meent zich dat wel te kunnen denken, stelt zich in werkelijkheid de toestanden van het bewustzijn, de geestelijke verschijnselen, voor als een

anderen, eigenaardigen vorm van de beweging der stof en heft daarmee de tegenstelling van stof en geest op.

Men kan echter ook aannemen, dat de geestelijke verschijnselen datgene zijn, dat met bepaalde hersenprocessen gepaard gaat of daaraan parallel loopt; dat de toestanden van het bewustzijn en zekere toestanden der hersenen éénzelfde ding zijn, dat nu als geestelijk, dan als stoffelijk verschijnsel wordt opgevat, of dat nu van dezen, dan van den anderen kant wordt beschouwd. Het resultaat is nu niet een wegcijferen van de tegenstelling van stof en geest, maar wel eene ontkenning van elke werking van de eene op den ander en omgekeerd. De geestelijke verschijnselen zijn de keerzijde van zekere stoffelijke bewegingsverschijnselen van hersendeeltjes; aan te nemen eene wisselwerking tusschen de twee, zou zijn te beweren, dat een verschijnsel werkt op zich zelf.

Bij deze onderstelling wordt dus 's menschen bewustzijn met zijn ganschen inhoud, met al zijne voorstellingen en gevoelens, met al zijne begrippen en gedachten, met al zijne wilsbewegingen, opgevat als vergezellende zekere veranderingen in de hersenstof. Wat werkt zijn deze veranderingen, die zelve weer samenhangen met de beweging der stof in het algemeen; zij hebben echter bovendien de eigenschap van bewustzijn te wezen. 's Menschen geest is mitsdien niet actief, maar passief. Hij werkt niet mee ter bepaling van den gang der zaken in de wereld der stof, maar is toeschouwer van 't geen er geschiedt. Het gebeurende is niet een keten van oorzaken en gevolgen, afwisselend bestaande uit stof-

felijke en uit geestelijke schakels; alle schakels zijn stoffelijk, maar sommigen van hen gaan gepaard met toestanden van een menschelijk bewustzijn, die het gebeurende zelf zijn, overgezet in de taal des geestes.

De mensch wordt hier gedacht als een uiterst fijn bewerktuigd organisme, geplaatst midden in de beweging der stof. Het neemt die beweging over en geeft ze verder, en staat daarin gelijk met alle vormen, die de stof aanneemt. Het is echter bovendien als een spiegel, die een beeld van de beweging der stof opvangt en op zijne wijze terugkaatst.

Het behoeft ter nauwernood opgemerkt, dat deze tweede wereldbeschouwing, vooral wanneer men haar neemt in de laatst beschreven gedaante, niet alleen ontkent de vrijheid van den wil, maar verder gaat en de causaliteit handhaaft ook op het gebied der menschelijke handelingen. Evengoed en volmaakt op dezelfde wijze, als alle andere gebeurtenissen, zijn de handelingen beweging veroorzaakt door beweging: wat de geest er toe doet is het waarnemen. De toestanden van het bewustzijn, die we bij het handelen aantreffen, de voorstellingen, gevoelens, wilsbewegingen, zij zijn niet dat, wat de handeling bewerkt of veroorzaakt, maar de geestelijke zijde van juist dat zelfde, dat stoffelijk opgevat is de samentrekking van spieren en hare lichamelijke oorzaken.

Dat bij deze opvatting de geheel exceptioneele positie, die naar de andere de mensch in de natuur inneemt, vervalt, spreekt van zelf. Hij houdt op te gelden als het wezen, dat naast den schepper van alle dingen

aan het bestaande zijne gedaante geeft. Hij leidt niet, maar deelt met alle andere voorwerpen der stoffelijke natuur het lot van geleid te worden. Hij is een deel der stof, op eigenaardige wijze gegroepeerd en van machtige uitwerking wel is waar, maar zijne werkzaamheid is in aard van die van alle andere stof niet onderscheiden. Gelijk iedere steen, iedere plant, ieder dier, zóó draagt ook de mensch bij tot den bouw van het heelal. In hare eeuwige beweging heeft de materie ook den vorm van menschen aangenomen en voor den gang der dingen op deze aarde is dit zeker eene hoogst belangrijke gebeurtenis geweest. De aarde zou er geheel anders uitzien, als zij nu doet, indien er geene menschen waren. Veel van hetgeen er nu is, zou er dan niet zijn, gelijk er omgekeerd veel bestaan zou, dat nu verdwenen is. Maar dit zelfde geldt, al is het meestal in mindere mate, van andere voorwerpen der levende en der levenlooze natuur. Van eene bijzondere, niet alleen in hoeveelheid maar ook in hoedanigheid, van die van andere voorwerpen onderscheiden, werkzaamheid van den mensch kan geen sprake zijn. Slechts daarin onderscheidt hij zich, dat hij kennis draagt van een deel van het gebeurende. En zelfs die kennis is niet zijn uitsluitend eigendom; ook andere wezens bezitten een, al is het oneindig minder omvangrijk, bewustzijn.

Ziehier dan de andere levensbeschouwing, die ik op 't oog had. Ik geloof, dat zij, althans wat betreft haar resultaat, zeer verbreid is en zij schijnt mij dan ook toe zeer voor de hand te liggen. De kunst is niet haar

in het oog te krijgen, maar haar geheel te overzien. Zij ligt zoo voor de hand, dat zij zelfs, voor een goed deel, in de andere wereldbeschouwing is opgenomen. Ook deze schrijft den geest in zeker opzicht een passieve rol toe en hare eigenaardigheid is slechts, dat zij hem bovendien actief laat optreden.

Bij alle voorstellingen omtrent voorwerpen of gebeurtenissen in de buitenwereld, zegt zij, is de geest lijdend, hij neemt waar onder den invloed van stoffelijke beweging, die zich voortplant tot in de hersenen en daar voorstelling wordt. Hij is op dit gebied gebonden aan eene werkelijkheid buiten hem, naar welke hij zich richt en die weigert het zich naar hem te doen. Anders echter staat de zaak, wanneer de geest zich handelingen denkt en het besluit neemt, ze uit te voeren. Nu zijn de rollen omgekeerd en richt zich de stof naar den geest. De handeling wordt verricht, omdat de geest zich haar gedacht heeft. Dat denken en besluiten was niet het, zekere stoffelijke veranderingen in de hersenen vergezellende, bewustzijn, maar ging aan die veranderingen vooraf en bracht ze voort. Zoo vertoont, in de eerste levensbeschouwing, de geest zich in tweeërlei karakter: nu eens is hij actief, dan weer is hij passief. En de eigenaardigheid van de andere wereldbeschouwing is niet, dat zij de lijdende rol van den geest heeft uitgevonden, maar dat zij die uitbreidt tot een gebied, waarvoor zij door de eerste wordt ontkend. Zij bezit daardoor eene eenheid, die haar, naar het mij voorkomt, tot grooten steun verstrekken moet.

Indien het mij gelukt is mijne bedoeling duidelijk te

maken, behoeft het geen nader betoog, dat met deze andere wereldbeschouwing de opvatting van moraal en recht, die, naar ik meen, nog altijd de heerschende is, niet gerijmd kan worden. En dit om twee redenen: ten eerste, omdat het ondenkbaar is, dat de geest, die niet meer is en niet meer zijn kan dan een beeld, een terugslag van het gebeurende, regelen bevatten zou omtrent hetgeen behoort te geschieden. Ten tweede, omdat die regelen, zoo ze er konden zijn, een volkomen waardeloos bezit zouden uitmaken. In eene wereldbeschouwing, die aanneemt, dat elke menschelijke handeling, gelijk elk ander stoffelijk verschijnsel, van stoffelijke oorzaken afhangt, hebben zij geen zin.

Aan den anderen kant past in deze wereldbeschouwing volkomen eene opvatting van recht en moraal, als die ik in het tweede hoofdstuk beschreven heb. 's Menschen geest neemt kennis van de wijze, waarop in de verschillende levensomstandigheden menschen zich tegenover menschen gedragen, en vat de regelmatigheden, die hij in dat gedrag opmerkt, in algemeene begrippen samen. En deze vormen de regelen van recht en moraal. De geest is hier, gelijk altijd, lijdend. De feitelijke werkelijkheid vertoont eene regelmatigheid, die door hem wordt opgeteekend.

Met andere woorden, de menschelijke geest staat tot moraal en recht in dezelfde verhouding, waarin hij, ook naar de wereldbeschouwing, die den mensch opvat als het met rede en wil begaafde wezen, staat tot de natuurwetten. Niemand beweert thans meer, dat zij zijn van menschelijk maaksel. 's Menschen geest vindt ze in

de natuur en neemt er kennis van. Zij dringen zich aan hem op. Hij ziet de regelmatigheid en formuleert haar in eene wet. Welnu, het aandeel, dat hij heeft in de natuurwetten, is ook zijn aandeel in de wording van recht en moraal.

We kunnen verder gaan en zeggen: recht en moraal zijn natuurwetten. Zij hebben denzelfden oorsprong niet alleen, zij hebben ook dezelfde waarde en hetzelfde nut. Zij hebben dezelfde waarde, want, gelijk de natuurwetten ondergeschikt zijn aan de concrete verschijnselen, zoo zijn zij het aan de bijzondere handelingen. Gelijk de natuurwet, bij iedere afwijking die de natuur vertoont, een deel van hare betrouwbaarheid verliest, zoo ook de regel van recht of moraal bij iedere overtreding. Maar ook, gelijk de mensch soms trachten kan de regelmatigheid in de natuur, die hij ongaarne missen zou, te herstellen, door de oorzaken van de afwijkingen weg te nemen of te neutraliseeren, zoo kan het hem ook gelukken, door rechtspraak en andere middelen, overtredingen van den regel van menschelijk handelen tegen te gaan.

En zij hebben voor den mensch hetzelfde nut. Want gelijk de natuurwetten den mensch in staat stellen zijn weg te vinden in de natuur in het algemeen, zoo staan moraal en recht hem bij, wanneer hij zich een plaats zoekt in dat deel der natuur, dat we noemen de menschelijke maatschappij. Door hen voorgelicht, weet hij zich de hulp en samenwerking van andere menschen te verzekeren, zich voor botsingen te hoeden en teleurstellingen te besparen. Als bevel opgevat, dat

zich richt tot de rede en waaraan de wil gehoorzaamheid verschuldigd is, hebben zij geen zin. Maar als vergaderde kennis, in de herinnering geborgen, die, te juister tijd in het bewustzijn teruggekeerd, voorstelling en gevoel wordt, en zoo *oorzaak* van handelen, hebben zij eene onberekenbare beteekenis.

Zie hier denkbeelden, die volkomen passen in deze tweede wereldbeschouwing en die tevens met de resultaten, waartoe we in het tweede hoofdstuk gekomen zijn, geheel overeenstemmen.

III.

Indien ik hierin juist zie, en de nieuwe richting op het gebied van moraal en recht werkelijk niets anders is als een uitvloeisel of een onderdeel van de wereldbeschouwing, die den mensch zijne exceptioneele stelling als middelpunt van het heelal ontneemt, om hem eene plaats aan te wijzen in de door de causaliteit geregeerde natuur, dan is de voorspelling niet gewaagd, dat die richting in den eerstvolgenden tijd hoe langer hoe meer op den voorgrond treden zal. Nooit toch was zulk eene wereldbeschouwing zoo algemeen verbreid als thans. Door de natuurwetenschap langzamerhand voorbereid, heeft zij in de Darwinistische natuurbeschouwing ten slotte hare scherpste uitdrukking gevonden. Is zij niet de ziel van de nieuwere geschiedvorsching? Zijn niet het realisme en naturalisme in kunst en letteren een uitvloeisel van dat wantrouwen in de algemeene begrippen en voorstellingen, die we in onzen geest aan-

treffen, van die behoefte om van hen te appelleeren op de natuur, gelijk waarneming ons haar doet kennen, die van deze werelbeschouwing schering en inslag uitmaken? Toch zou zij misschien nog algemeener zijn, indien niet tegen haar of tegen haar onderdeel, hare leer van recht en moraal, zekere bezwaren werden ingebracht, die ik thans nog met een enkel woord wil bespreken.

Men meent of geeft voor te meenen, dat zij leiden moet tot bandeloosheid, tot verheffing van al wat tot nog toe beschouwd is als het minder edele, het dierlijke in den mensch en tot vernietiging van wat de menschheid nog altijd als waarlijk schoon en goed vereert. Ontneem den mensch zijne rede en zijnen door de rede geleiden wil, zoo roept men uit, en wat anders blijft er over als zijn dierlijke natuur, die van niets anders hooren wil als van een botvieren van eigen lust en er maar al te licht toe komt in onmatigheid en onzedelijkheid behagen te scheppen, zonder zich te bekommeren over het kwaad, dat zij door het toegeven aan hare hartstochten voor zich en anderen sticht. Wat moet er worden van de maatschappij en van den enkelen mensch, indien hij, door geen band gebonden, door geen teugel in toom gehouden, slechts datgene en al datgene doet, waartoe hij lust heeft!

Zij, die zoo redeneeren, stellen de vraag verkeerd. Zij nemen aan, dat, indien deze wereldbeschouwing juist is, met de rede en den wil, tevens al datgene vervalt, dat men in den mensch en in het menschelijk leven als het voortbrengsel van rede en wil beschouwt.

Het schoone, ware en goede, alles verdwijnt en wat overblijft, is niets als een aantal volkomen willekeurig en naar de invallen van 't oogenblik handelende menschen, de grondtoon van wier aard zou zijn eene niet te verzadigen behoefte aan allerlei wellust. Zij vergeten ten eenenmale, dat het niet de vraag is of al datgene, dat men als de hoogste goederen der menschheid beschouwt, zal blijven of zal verdwijnen, maar hoe die dingen, die er gelukkig nu eenmaal zijn en zich aan onze beschouwingen niet storen, moeten worden verklaard. De wereldbeschouwing, die men op de bedoelde wijze dit grove zoogenaamde materialisme ten laste legt, stelt al het goede, schoone en ware juist even hoog als de andere. Zij meent slechts, dat het ontstaan van dat alles door deze niet juist wordt verklaard. Zij ziet in de edele daden, waartoe de mensch in staat is, in al het schoone, dat hij tot stand brengt, in zijne wetenschap, niet, gelijk zij, de voortbrengselen van zijn wil, werkende onder de leiding van zijne rede en volgens de wetten van het goede, schoone en ware; zij ziet in al die daden en werken de gevolgen, die door den aard en den aanleg der menschen onder bepaalde omstandigheden moesten worden veroorzaakt, terwijl zij de regelen van het goede, schoone en ware beschouwt als de abstracties door 's menschen waarnemenden geest uit de afzonderlijke handelingen, werken en oordeelen gevormd. De mensch, meent zij, maakt en verricht zeer zeker al dat schoone en goede, dat we zoo hoog waardeeren, maar hij doet het als deel van de natuur, als begrepen in den algemeenen loop der dingen en deel-

nemende aan de schommelingen der eeuwig bewegende stof. En niet zijne rede geeft den maatstaf aan, waarnaar het wordt beoordeeld, maar de afzonderlijke, door ons zoogenaamde, goede, schoone en ware dingen zelve dringen den maatstaf van beoordeeling op.

Ik herhaal, de beide wereldbeschouwingen verschillen niet daarin, dat de eene den mensch het beste, dat hij bezit, laten wil, terwijl de ander het hem ontrooft, maar in de verklaring van de wijze, waarop het ontstond. De beschuldiging van grof materialisme, van eene verheerlijking van het vleesch boven den geest, die tegen de jongere wordt ingebracht, is klaarblijkelijk onverdiend en bijna niet anders te begrijpen dan als een gevolg òf van eene ongeloofelijke oppervlakkigheid òf van een blinden haat. Zij blijft niet alleen niet ten achter in de waardeering van al datgene, dat men als de hoogste goederen der menschheid pleegt te roemen, zij geeft er zelfs een hechteren grondslag aan.

Dit is gemakkelijk in te zien. Of, wat geeft beteren waarborg van duurzaamheid, het menschelijk leven opgevat als het product van, blijkens de ervaring, niet toevallig, zoo nu en dan, maar blijvend aanwezige en slechts in geringe mate aan wijziging onderhevige oorzaken, dan wel het menschelijk leven opgevat als het werk van den mensch zelf, als iets, dat er is, omdat hij gewild heeft, dat het er zijn zou? Over het antwoord, op deze vraag te geven, valt m. i. niet te twijfelen. Neemt men aan, dat het menschelijk leven door oorzaken werd te weeg gebracht, dat het niets anders is als een der vormen, die de stof in hare beweging aannam, dan

bezit het de vastheid, die aan alles, wat de natuur voortbrengt, eigen is. Het verandert, maar slechts langzaam en geleidelijk. Ontelbare eeuwen waren noodig om het te doen worden wat het nu is en er is zeker niets gewaagds in de voorspelling, dat het nog ontelbare eeuwen zal blijven bestaan, zonder schokken en onmerkbaar zich tot nieuwe vormen wijzigend. Neemt men aan daarentegen, dat de mensch zelf zijn leven maakte tot wat het thans is, hoe is er dan voor in te staan, dat hij niet op zijn eigen werk zal aanvallen om het te vernietigen? Al onderstelt men daarbij, dat hij zijn leven inrichtte onder de leiding van de beginselen van recht, moraal, aesthetica en logica, en dat deze beginselen niet door hem zelf gedacht, maar uit eene hoogere wereldorde hem opgelegd werden, dan nog blijft het mogelijk, dat hij te eeniger tijd aan zijne rede de gehoorzaamheid opzegt en waar gaan we dan heen? Neen, waarlijk, niet de beschouwing, die in al wat we in het menschelijk leven 't hoogst stellen het werk ziet van den mensch, geeft den meesten waarborg voor een duurzaam bestaan daarvan!

Het is waar voor onze ijdelheid is de andere niet zoo streelend. Zij ontneemt onzen geest de rol van medewerkende macht in den gang der stoffelijke dingen en maakt hem tot toeschouwer van hetgeen er gebeurt. Doch is dit een nadeel? Kan de menschelijke geest geen vrede hebben met zijn bestaan, als hij het gebeurende niet beschouwen mag als voor een deel zijn werk? Is de taak van waarnemen en doorgronden niet schoon genoeg? Ik zou meenen van ja. Men vergete

hierbij niet, dat dit waarnemen en doorgronden zelf weer parallel loopt aan stoffelijke veranderingen in de hersenen en derhalve meetelt in de reeks van oorzaken en gevolgen. De geest is passief, het is waar, hij neemt op en werkt niet, maar zijn passieve toestanden, of liever de veranderingen in de hersenstof, wier keerzijde zij zijn, behooren zelve tot de oneindige keten van oorzaken en gevolgen, die het heelal uitmaakt. Niet als eigenaardig geestelijk element, dat in den gang der stoffelijke dingen ingrijpt, hebben zij beteekenis, maar omdat zij zelve, of liever de verandering in de hersenen, waarvan zij afhankelijk zijn, tot de stoffelijke dingen behooren De waarnemende, toeschouwende geest is dus in zekeren zin juist daardoor tevens werkzaam, al is hij het niet op die wijze, waarop de andere wereldbeschouwing den geest, d. i. rede en wil, werkzaam acht.

IV.

Een andere grief tegen de meer moderne wereldbeschouwing ingebracht, is, dat zij den mensch het besef ontneemt, dat hij zelf de dader van zijne handelingen en daarom tegenover zich zelf en anderen daarvoor verantwoordelijk is. Voor zelfverwijt en berouw is er bij die opvatting geen plaats en de rechtspraak wordt eene ongerijmdheid. Maar met zelfverwijt en berouw vervalt de sterkste prikkel tot goed handelen en met de rechtspraak verliest de maatschappij haar hechtsten grondslag. Ziedaar gevolgen, die op zich zelve reeds voldoende zijn om deze wereldbeschouwing geheel onaannemelijk

te maken. Al ware zij juist, dan nog zouden we haar moeten verwerpen, omdat zij op de gemoederen der menschen en op de inrichting der maatschappij zulk een noodlottigen invloed moet uitoefenen. Laten wij zien, wat hiervan is.

Vóór alles is het noodig de vraag juist te stellen; ik geloof, dat hier maar al te dikwijls eene verwarring van standpunten plaats heeft. Gewoonlijk nemen zij, die de gevolgen dezer wereldbeschouwing zoo donker inzien, aan, dat de andere beschouwing met de werkelijkheid overeenkomt. Zij redeneeren, al is het stilzwijgend, aldus: de mensch is de dader zijner handelingen en daarvoor verantwoording schuldig; hoe noodlottig moeten nu niet de gevolgen zijn, indien hij valschelijk gaat meenen aan hetgeen hij doet onschuldig te wezen! En ik erken, dat bij zulk eene opvatting van de vraag, het antwoord niet licht te donker gekleurd kan zijn. Indien werkelijk 's menschen denken en willen de scheppers zijner handelingen zijn, dan wordt eene overtuiging als de bedoelde terecht als alle energie doodend voorgesteld. Geene gedachte is zeker minder geschikt om den mensch tot inspanning te doen besluiten, dan de overtuiging, dat zijne besluiten niet de minste waarde en niet den minsten invloed op zijne handelingen hebben. Hij moet er wel toe komen de handen in den schoot te leggen en geduldig te wachten, tot de oorzaak komt. Maar dat wordt een wachten in het oneindige, want die oorzaak zal nooit komen. Niet oorzaken toch, maar zijn denken en willen doen den mensch goed en plichtmatig handelen. Zelfverwijt en berouw

kan zulk een mensch niet gevoelen en toch zij zijn onmisbare prikkels tot zoodanig handelen. En wat zal men zulke menschen ter verantwoording roepen voor den rechter, wanneer zij hunne maatschappelijke plichten verzuimen? Het is hunne valsche overtuiging, die hen in den weg zit, en aan den éénen kant is het onrechtvaardig hen daarvoor te straffen, aan den anderen kant werkt het niets uit.

Ziehier de slotsom, waartoe men komt indien men zich afvraagt, wat wel het gevolg zijn moet, als de menschen *ten onrechte* meenen de daders hunner handelingen niet te zijn. Geheel anders vertoont zich de zaak als men de vraag met juistheid stelt op deze wijze: aangenomen, dat werkelijk 's menschen handelingen bepaald worden door oorzaken en dat zijn rede en wil, of wat hij daarvoor houdt, ten eenenmale machteloos zijn, is het dan goed of verkeerd, dat hij dit wete? Mij dunkt, zoo gesteld, is de vraag eigenlijk reeds beantwoord.

De mensch, die meent, dat zijne handelingen bepaald worden door zijn denken en willen, verkeert, indien bedoelde onderstelling juist is, in een gevaarlijke positie. Hij neemt aan, dat tot goed en plichtmatig handelen niets meer vereischt wordt dan de wetenschap, wat plicht is, en een goede, gehoorzame wil. Heeft hij zich die wetenschap verworven en gevoelt hij in zich het vaste besluit er zich naar te gedragen, dan is hij gerust en wacht kalm de dingen af, die komen zullen. Hij weet en hij wil, wat zou in staat zijn hem te doen afdwalen! Maar hoe groot is de teleurstelling als eenmaal de verleiding komt: hoe zwak gevoelt hij zich en hoe licht struikelt hij. Zijn rede en

wil laten hem in den steek en oorzaken, d. i. zijn karakter en de omstandigheden, bepalen zijne handeling. Valt zij verkeerd uit, dan heeft hij berouw; hij verwijt zich zijn misstap, die niet had behoeven te zijn. Onder den invloed van dat berouw prent hij zich, met 't oog op toekomstige gevallen, zijn plicht nog eens duidelijk in het geheugen en neemt hij zich opnieuw, en nu met dubbelen ernst, voor zich voortaan daarvan door niets te laten afbrengen. Maar ook dezen keer blijft het gevaar van struikelen groot en is dat voornemen eene ijdele frase, plaveisel van de hel. Bouwt hij er desniettemin op, zooals zijn stelsel meebrengt, dan zal hij bemerken, dat hij bij eene herhaling der vroegere omstandigheden opnieuw ongewapend staat tegenover de verleiding en vallen moet.

De mensch daarentegen, die overtuigd is, dat zijne handelingen bepaald worden niet door zijn wil, maar door oorzaken, zal, indien hij weet, welke de handeling is, die onder zekere toekomstige omstandigheden van hem verwacht en door hemzelf wenschelijk geacht wordt, niet eenvoudig een vast besluit nemen en dan kalm het beslissende oogenblik afwachten. Integendeel, hij zal rusteloos werkzaam blijven om voor dat oogenblik de oorzaken voor te bereiden, waardoor bedoelde handeling van zelf zal worden te weeg gebracht; en dat niet alleen natuurlijk de oorzaken, voor zooverre ze liggen in de uitwendige omstandigheden, over deze heeft hij dikwijls geen macht, maar ook de oorzaken voor zooverre ze liggen in zijn eigen organisme. Hij zal zich b.v. bij herhaling en zoo duidelijk mogelijk de gevolgen voorstellen, die te wachten zijn, indien hij handelt,

zooals hij 't wenschelijk oordeelt, en die welke ontstaan zullen, indien hij anders handelt, wetende dat dergelijke voorstellingen en de daarmede verbonden gevoelens zijne handelingen causaal te weeg brengen.

Het spreekt van zelf, dat hij, indien de omstandigheden zich voordoen, nu misschien toch nog anders handelt dan hij gehoopt had. Geschiedt dit, dan is er in zijn gemoed voor berouw in den zin van zelfverwijt geen plaats. Wat gebeurd is, moest gebeuren en hij heeft geen schuld. Maar wel doet de handeling hem leed; de voorstelling van de handeling en hare gevolgen vestigt zich in zijn geest en vervult zijn gemoed van onlust. Hij weet, dat dit gevoel hem later, indien het geval zich nog eens voordoet, zal kunnen bijstaan tegen de verleiding en onderhoudt het daarom zoo levendig mogelijk. Daardoor vormt zich in zijn karakter een nieuwe, te voren althans niet zoo krachtig werkzame, oorzaak van handelen en nu zal het kunnen gebeuren, dat de vroeger domineerende oorzaken bij een volgende gelegenheid het onderspit delven. Hij staat gewapend niet met een voornemen, een papieren schild, maar met voorstellingen en gevoelens, bruikbare middelen van tegenweer. Terwijl de ander bouwende op zijn goede voornemens, die voorstellingen en gevoelens heeft laten afsterven, heeft hij ze onderhouden en versterkt en nu staan zij hem bij.

Op grond van het hier aangevoerde, meen ik te mogen zeggen, dat wel is waar in eene wereldbeschouwing, die de causaliteit ook voor de menschelijke handelingen aanneemt, van 's menschen verantwoordelijkheid vóor zijne handelingen, van zelfverwijt en berouw, geen sprake

zijn kan, dat echter des ondanks, indien zij juist is, de kansen op het veelvuldig voorkomen van prijzenswaardige handelingen niet verminderd maar vermeerderd zijn. Wat we verliezen, wordt door iets anders en beters vervangen.

Ook voor de afschaffing der rechtspraak ligt in deze wereldbeschouwing geen reden, gelijk meermalen is opgemerkt en uit het boven uiteengezette reeds volgt. De mensch, die 't recht overtreedt, wordt gestraft, niet omdat hij verantwoordelijk is voor zijne daad, en opdat de maatschappij voldoening erlange voor hetgeen hij haar schuldig is; rechtspraak, zoo begrepen, wordt eene ongerijmdheid. De mensch is niet een zelfstandig wezen, waar tegenover de maatschappij zich stellen kan, om voldoening te eischen. Hij is een enkel partikel in den grooten stroom, zonder eigen beweging, doch haar ontvangende van het geheel. Hij wordt gestraft, niet om hetgeen hij misdeed, maar om hem een ervaring rijker te maken en hem zoo te maken tot een anders handelend wezen als hij was. Men tracht in zijn geest en zoo mogelijk ook in dien van anderen, eene associatie tot stand te brengen tusschen de voorstelling van de misdadige handeling en de voorstelling van de daarop uitgesproken straf, in de hoop daardoor zijn organisme, zijn karakter te wijzigen. Bij latere gelegenheden zal de herinnering aan het nu gebeurde bij hem opkomen, de daarmee verbonden gevoelens zullen wakker worden en hem van het misdrijf terughouden, en zoo zal het blijken, dat hij niet meer is, wie hij was. De rechtspraak is derhalve een middel van opvoeding of, zoo men wil, van

genezing. De misdadiger is door zijne daad gebleken een ziek plekje te zijn aan het maatschappelijk lichaam; de straf is de medicijn, die men daar aanwendt, waar zij gebleken is noodig te wezen. Zoo ooit eene wereldbeschouwing de rechtspraak rechtvaardigen kan, dan voorwaar deze. Haar aan te nemen en toch de rechtspraak te verwerpen, zou even dwaas zijn als te gelooven in de kunst van den geneesheer en toch zijne voorschriften te veronachtzamen.

Zoo meen ik dan deze beide bezwaren te mogen afwijzen. Zijn er nog andere, geschikt om tegen de nieuwere, zich baanbrekende wereld- en rechtsbeschouwing vooringenomenheid te wekken? Ik weet het niet en het ligt niet in mijn plan het te onderzoeken. Niet de afwezigheid van dergelijke praktische bezwaren is het, wat zij in de eerste plaats noodig heeft, maar eene innerlijke waarde, die haar den geest der menschen doet binnendringen, ondanks zulke bezwaren. Bovendien, ik werp mij niet op als haar pleitbezorger. Bij het schrijven van deze bladzijden was het mijn eenig doel het terrein van recht en moraal, beurtelings van ieder der beide denkbare standpunten uit, zoo objectief mogelijk te overzien en te beschrijven en aan dit doel wensch ik getrouw te blijven. Ik tracht niet den lezer te bewegen tot het doen van eene bepaalde keuze; ik verlang alleen, dat hij kieze en dit met kennis van zaken. Er zijn twee wegen, zeg ik, de een brengt u hier-, de ander daarheen; volg één van hen tot het einde en beweeg u niet langer heen en weer tusschen de beide, want daarmee bereikt gij noch het eene doel noch het andere.

BRINKMAN PROD. NR. B
0 345 089

DEPOT NED. PUBL.
1 027 970